नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स

बुद्धं सरणं गच्छामि।
धम्मं सरणं गच्छामि।
संघं सरणं गच्छामि।

सब्बपापस्स अकरणं।
कुसलस्स उपसम्पदा।
सचित्तपरियोदपनं।
एतं बुद्धान सासनं।

બે બોલ

ુદ્ધ, ધર્મ, અને સંઘ એ વિષય ઉપર અધ્યાપક
ીએ આપેલાં વ્યાખ્યાનોનો અનુવાદ શ્રી. જીવણલાલ
ા મહેતાએ કેટલાક સમય પહેલાં પ્રસિદ્ધ કર્યો
તે લઘુ ગ્રંથ બાદ કરતાં ગુજરાતી ભાષામાં બૌદ્ધ
વિષે પ્રામાણિક માહિતી આપે એવા ગ્રંથની ખોટ
આ ખોટ પૂરી પાડવા બૌદ્ધશાસ્ત્રસંપન્ન અધ્યાપક
દ કોસમ્બીના મરાઠી ગ્રંથ ' બુદ્ધલીલાસારસંગ્રહ ' નો
ાદ પ્રકટ કરવાનું ગુજરાત પુરાતત્ત્વ મંદિરે ઉચિત ધાર્યું;
તે કામ શ્રી. નીલકણ્ઠ છગનલાલ મશરૂવાળાને સોંપ્યું.
એ કરેલી સેવા માટે અમે તેમના આભારી છીએ. ગ્રંથનો
ાદ કરવાની રજા આપવા માટે અધ્યાપક કોસમ્બીના
લ–પુરાતત્ત્વ મંદિર–ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ) તથા
ંથના પ્રકાશકના આભારી છીએ.

મરાઠી ગ્રંથ વિષે પ્રાચીન સંસ્કૃતિના બે મહાન વિદ્વાનોએ
લા અભિપ્રાય આગળ છાપ્યા છે. તે ઉપરથી ગ્રંથની અને
ારની યોગ્યતાનો ખ્યાલ આવશે એટલે તે વિષે અમે કાંઇ
ા નથી

વદ, ૧૮, રવિવાર
સંવત ૧૯૭૯

ર. છો. પરીખ.
મંત્રી. ગુ. પુ.મંદિર, અમદાવા

છે તે દૂર થશે અને તે ધર્મમાંનો માત્ર એવો ધ લોકોમાં સદ્ધર્મની વૃદ્ધિ કરવામાં કારણભૂત થશે. આ ગ્રંથ સર્વ લોકોએ આદર કરવા લાયક તેમજ કદર. લાયક છે.

કોઇપણ ધર્મના પ્રવર્તક અને તે સંબંધથી થએલા સાધુપુરુષોએ કરેલા અદ્ભુત ચમત્કારો વિષેની ક તેમના અનુયાયીઓમાં પ્રચલિત હોય છે અને ધર્મગ પણ તેનો ઉલ્લેખ હોય છે; તેનો સર્વથા પરિત્યાગ ન જોઇએ. કેમકે, તેમાં કોઇ કોઇ વાર તથ્યાંશ હોય છે; તે ન હોય છતાં તે [illegible] અનુયાયી વર્ગના મન સ્થિતિ અને જે કાલે ન કથાઓ પ્રગટ થઇ તે કાળના રી બાબત વગેરેનું જ્ઞાન થવામાં તે ઘણી ઉપયોગી છે. બનાવ બુદ્ધ સંબંધે આવી કેટલીક અદ્ભુત વાતાઓના તથ્યાંશ કાઢવાનો પંડિત કોસમ્બીએ પૂર્વે છાપેલા 'બુદ્ધધર્મ અને સંઘ' નામના ગ્રંથમાં યત્ન કર્યો છે પરંતુ વિવેચક બુદ્ધિથી તથ્યાંશ શોધી કાઢવાનું કામ વાચકવર્ગને સોંપવું જોઇએ અને વાચકને તે સાધ્ય થાય તે માટે તે કથાઓ પૂરેપૂરી તેમની આગળ મૂકવી જોઇએ તેમ પંડિત કોસમ્બીએ આ નવા ગ્રંથમાં કર્યું છે. જો આ અદ્ભુત કથાઓ સર્વથા સત્ય છે એમ કોસમ્બીએ પ્રતિપાદન કર્યું હોત તો આ પુસ્તક એ બાબતમાં દોષયુક્ત થયું હોત; પણ પંડિત કોસમ્બીએ તેમ કર્યું નથી, માટે સાંપ્રત કાળના વિવેચક બુદ્ધિસંપન્ન પંડિતો પણ આક્ષેપ કરે એવું આ ગ્રંથમાં કાંઇ પણ દેખાતું નથી.

રામકૃષ્ણ ગોપાળ ભાંડારકર

રા. ધર્માનંદ કોસમ્બીનું ‘બુદ્ધલીલાસારસંગ્રહ’ પુસ્તક મેં જોયું. આમાં બુદ્ધની લીલાઓ મૂળ પાલી ગ્રંથોને આધારે લખાએલી હોઇને તે કથાઓ પાલી ભાષા જેમને પરિચિત નથી તેઓને તે (પાલી) માં લખાએલા વાઙ્મયની અંશતઃ અને સારરૂપે માહિતી આપશે. પહેલા ભાગમાં બુદ્ધ વિષે નાના વગેરેની પ્રચલિત કથાઓ જોઈને તેટીજ આપેલી છે; બીજા ભાગમાં બુદ્ધનું ચરિત્ર આપેલું હોઇને ત્રીજામાં મુખ્યત્વે બુદ્ધનો ઉપદેશ આપેલો છે. રા. કોસંબી પાલી ભાષાના છેક હૃદયમાં પેસીને તેમાં રમમાણ થયેલા હોવાથી બુદ્ધ વિષેની માહિતીનું સત્ત્વ તેમાંથી કાઢવાને તે જ યોગ્ય છે. બુદ્ધની કથાઓ, જન્મ અને પરિનિર્વાણ વગેરે જેવાં હોય તેવાંને તેવાંજ પોતે કંઇ ટીકા અથવા વિવેચન ન કરતાં મહારાષ્ટ્રવાંચકોની આગળ મૂકવાનો જ માત્ર તેમનો સંકલ્પ હતો, અને તેમણે પ્રસ્તાવનામાં આમ સ્પષ્ટ કહેલું જ છે અને આ બાબતની યોગ્ય ચિકિત્સા કરવાનું કામ તેમણે વાચકોને જ સોંપેલું છે.

બુદ્ધ વિષે આપણા લોકોને બુદ્ધના નામ સિવાય, તથા તે ‘નિરીશ્વરવાદી હતો’ એ સિવાય બીજી કાંઇ વધુ માહિતી હોતી નથી. આવા સર્વ લોકોને પ્રસ્તુત પુસ્તકથી સારી મદદ થશે અને બુદ્ધના અનુયાયીઓની તેને વિષે શી કલ્પના હતી, તેનો ઉપદેશ કેવો હતો, વગેરે સારી રીતે માલમ પડશે. માટે રા. કોસમ્બીનું પુસ્તક એકંદરે મનોહર અને વાંચનીય છે.

પાંડુરંગ દામોદર ગુણે

અનુક્રમણિકા

મરાઠી ગ્રંથની પ્રસ્તાવના

પાલી સાહિત્યના મુખ્ય ત્રણ વિભાગમાં સુત્ત, વિનય
અને અભિધમ્મ એવા ત્રણ ભાગ છે. સુત્તપિટકમાં બુદ્ધના
અને તેના પ્રમુખ શિષ્યોના ઉપદેશ તથા ધર્મ પર સંવાદ
સંગ્રહિત કરેલા છે. વિનયપિટકમાં ભિક્ષુઓના આચારવિચારો
ઇ. તે સંબંધી કાયદાઓનો વિસ્તારથી ઉલ્લેખ છે અને
અભિધમ્મપિટકમાં બુદ્ધધર્મના મુખ્ય તત્ત્વોનો તે કાળની
દાર્શનિક પદ્ધતિએ વિચાર કરેલો છે. અભિધમ્મપિટક બુદ્ધે
ઉપદેશેલો ભાગ નિઃશંક નથી એમ કહીએ તો ચાલે
અને સુત્ત તથા વિનયપિટકમાં પણ બુદ્ધના શિષ્યોએ ઘણ
ભાગ રહેલા છે, તથાપિ મોટે ભાગે બુદ્ધના ઉપદેશ આધાર.
સ્ટાએ.ઝે. જ અ. મંદના સાથે સંબંધ હોવાથી અ.
મનુષ્યને કલ્યાણ જેવો પાલી ભાષ્યકારોએ
બુદ્ધવચન એવું નામ આપ્યું છે. અર્થાત્, જેને બુદ્ધ સંબંધી
વિશુદ્ધ માહિતી મેળવવી હોય, તેણે સમગ્ર ત્રણ પિટકોનું
અવલોકન કરવું જોઈએ. આવશ્યક છે.

અ. કોસંબી પાલી સાહિત્યમાં બુદ્ધઘોષ જેવા આચાર્યે
લખેલી અટ્ઠકથાઓ સમગ્ર ત્રિપિટક ઉપરની જ મહત્ત્વની છે.
ત્રિપિટકના અર્થ સહિત કહ્યા છે માટે તેને અટ્ઠકથા કહે છે.
આ અટ્ઠકથામાં એકેક પાઠના અથવા શબ્દનો વિશેષ
મહત્ત્વ હોય તો તેનો અર્થ આપ્યા ઉપરાંત તે સંબંધી
પ્રચલિત કથાઓ એકઠી કરી આપેલી જોવા આવે છે. આમાં
ઘણી કથાઓ કેવળ દંતકથાઓ જ છે. તોપણ કેટલીક
મહત્ત્વ ધરાવતી હોવાથી બુદ્ધના ચરિત્રને પોષક એવી ઘણી વાતો
આ અટ્ઠકથામાંથી લેવા જેવી છે.

ચર્ચા કરેલી નથી. ડૉ. ઓલ્ડેન બુર્ગના 'બુદ્ધચારત્ર' કે પ્રસિદ્ધ ફ્રેન્ચ ગ્રંથકાર રેનૉના 'ખ્રિસ્તચરિત્ર'ની માફક મેં આ ગ્રંથ લખ્યો નથી, અને તેથી જ તેનું 'બુદ્ધચરિત્ર' એવું નામ ન રાખતાં 'બુદ્ધલીલાસારસંગ્રહ' એવું પૌરાણિક પદ્ધતિનું નામ રાખ્યું છે. આ ગ્રંથ થી બૌદ્ધોના મૂળ ગ્રંથ સંબંધે આપણા શિક્ષિત વર્ગોમાં પણ જે કેટલીક ભ્રમભરેલી માહિતી[1] રહેલી છે તે કેટલેક અંશે નષ્ટ થશે એવી આશા રાખવી અયોગ્ય નહિ ગણાય.

આ પુસ્તકની ટીપોમાં જ્યાં કોઈ પાલી ભાષા છાપવામાં આવી છે ત્યાં ક્વચિત્ અશુદ્ધિ રહી ગઇ છે. પાલી વિદ્યાર્થીઓને આ ભૂલ સ્હેજે સમજાઇ જાય એવી હોવાથી અને મરાઠી વાચકોને ખાસ લાભ થશે એમ ન લાગવાથી શુદ્ધિપત્રક આપવાનો પ્રયાસ કર્યો નથી તે બદલ સુજ્ઞ વાચક ક્ષમા કરશે એવી આશા છે.

આરસ્પક ફુટી,
પુનાઃ તા. ૧૦ માર્ચ ૧૯૧૪.

ધ. કોશમ્બી

---

[1] સરકારે નીમેલા વર્નાક્યુલર ટેક્સ્ટ બુક રીવીઝન કમીટી જેવા વિદ્વન્મંડળમાં પણ બૌદ્ધધર્મ સંબંધે કેટલી ભૂલ ભરેલી માહિતી છે, એવું હોય તો મરાઠી સાતમી ચોપડીમાંથી "બૌદ્ધધર્મ" અને આ પુસ્તકો" આ પાઠ જોવા. તે ઉપરથી એવો ભાસ થાય કે "સદ્ધર્મપુંડરીક" નામ ભલે બૌદ્ધોનો પવિત્ર ગ્રંથ હોય પરંતુ સદ્ધર્મપુંડરીક, મૂળ ગ્રંથનથી પણ મહાયાનપંથના લોકોએ લખેલો ગ્રંથ છે. પ્રો. મેક્સમુલરના ગુરુ પ્રસિદ્ધ ફ્રેન્ચ પંડિત બુર્નોફે 'સદ્ધર્મપુંડરીક' નો ઘણા વર્ષ પહેલાં ફ્રેન્ચ ભાષામાં અનુવાદ કરેલો હોવાથી તે જ ગ્રંથ બૌદ્ધોનો પવિત્ર ગ્રંથ હશે એવી ટકટક ભારીને ભ્રમભરેલી સમજણ થઈ હશે.

ી કથાઓના કિંવા સુત્તોના આધારે
ા ગ્રંથ લખ્યો છે તેની યાદી.

ભાગ પહેલો

દાનકથા (જાતકઅટ્ઠકથા)
સન્તર જાતક (૫૪૭ ફૌસ્બોલની આવૃત્તિ)
ાવક–જાતક (૩૧)
લબોધિ–જાતક (૪૪૩)
કાજનક–જાતક (૫૩૯)
ઞ્મ–જાતક (૫૪૬)
મેય–જાતક (૫૩૮)
હાસુતસોમ–જાતક (૫૩૭)

ભાગ બીજો

દાનકથા (જાતકઅટ્ઠકથા)
દાનકથા (જાતકઅટ્ઠકથા)
દાનકથા, સુત્તનિપાત, અરિયપરિયેસનસુત્ત, મજ્ઝિમ૰
ર વિસુદ્ધિમગ્ગ.
દાનકથા અને પધાનસુત્ત (સુત્તનિપાત)
મહાવગ્ગ
દાનકથા (જાતકઅટ્ઠકથા)
લ્લવગ્ગ
મ્મપદ અટ્ઠકથા
લ્લવગ્ગ
મ્મપદઅટ્ઠકથા
દાનવગ્ગ અને ધમ્મપદ અટ્ઠકથા

૧૪ ચુલ્લવગ્ગ
૧૫ ધમ્મપદ અટ્ઠકથા

ભાગ ત્રીજો

૧ સિગાલોવાદસુત્ત (દીઘનિકાય, વગ્ગ ૩)
૨ સાલેય્યકસુત્ત (મજ્ઝિમનિકાય પણ્ણાસક ૧, વગ્ગ ૫)
૩ ઉપોસથસુત્ત (અંગુત્તરનિકાય, તિકનિપાત, પણ્ણાસક ૨, વગ્ગ ૨)
૪ વેળુદ્વારેય્યસુત્ત (સંયુત્તનિકાય, સોતાપત્તિસંયુત્ત, વગ્ગ ૧)
૫ ભરિયાસુત્ત (અંગુત્તર, સત્તનિપાત, વગ્ગ ૬)
૬ કેસસુત્ત (અંગુત્તર, તિકનિપાત, પણ્ણાસક ૩, વગ્ગ ૧)
૭ ધનસુત્ત (અંગુત્તર સત્તનિપાત, વગ્ગ ૧)
૮ દાનસુત્ત (અંગુત્તર, પંચકનિપાત, પણ્ણાસક ૧, વગ્ગ ૧)
૯ કોસલસુત્ત (અંગુત્તર, પંચકનિપાત, પણ્ણાસક ૧, વગ્ગ ૫)
૧૦ સંગારવસુત્ત (સંયુત્ત. બોજ્ઝંગસંયુત્ત વગ્ગ ૬)
૧૧ અગ્ગિસુત્ત (સંયુત્ત બોજ્ઝંગસંયુત્ત વગ્ગ ૬)
૧૨ અપણ્ણકસુત્ત (મજ્ઝિમ પણ્ણાસક ૨, વગ્ગ ૧)
૧૩ કાલામસુત્ત (અંગુત્તર તિકનિપાત પણ્ણાસક ૨, વગ્ગ ૫)
૧૪ અસ્સલાયનસુત્ત (મજ્ઝિમ. પણ્ણાસક ૨, વગ્ગ ૫)
૧૫ વાસેટ્ઠસુત્ત (મજ્ઝિમ. પણ્ણાસક ૨, વગ્ગ ૫ અને સુત્તનિપાત વગ્ગ ૩)
૧૬ વસલસુત્ત (સુત્તનિપાત વગ્ગ ૧)

૧૭ તેવિજ્જસુત્ત (દીઘ વગ્ગ ૧)
૧૮ કૂટદન્તસુત્ત (દીઘ વગ્ગ ૫)
૧૯ કસિભારદ્વાજસુત્ત (સુત્તનિપાત વગ્ગ ૧)
૨૦ અક્કોસક-ભારદ્વાજસુત્ત(સંયુત્ત. બ્રાહ્મણસંયુત્ત વગ્ગ ૧)
૨૧ અંબલટ્ઠિક-રાહુલોવાદસુત્ત(મજ્ઝિમ પણ્ણાસક ૨ વગ્ગ ૨)
૨૨ કકચૂપમસુત્ત (મજ્ઝિમ પણ્ણાસક ૧ વગ્ગ ૩)
૨૩ સનિપટ્ઠાનસુત્ત (મજ્ઝિમ પણ્ણાસક ૧ વગ્ગ ૧)
૨૪ મહાદુક્ખક્ખન્ધસુત્ત (મજ્ઝિમ પણ્ણાસક ૧ વગ્ગ ૩)
૨૫ મહાસારોપમસુત્ત (મજ્ઝિમ-પણ્ણાસક ૧ વગ્ગ ૩)
૨૬ નિવાપસુત્ત (મજ્ઝિમ-પણ્ણાસક ૧ વગ્ગ ૩)
૨૭ ભદ્દેકરત્તસુત્ત (મજ્ઝિમ-પણ્ણા ૩ વગ્ગ ૪
૨૮ ચૂલમાલુંકયપુત્તસુત્ત [મજ્ઝિમ પણ્ણાસક ૨, વગ્ગ ૧]
૨૯ વચ્છગોત્તસુત્ત [અબ્યાકતસંયુત્ત]
૩૦ તિત્થિયસુત્ત [ઉદાનવગ્ગ ૬]
૩૧ અંગુલિમાલ સુત્ત [મજ્ઝિમ પણ્ણા ૨ વગ્ગ ૪]
૩૨ અસિબંધકપુત્તસુત્ત [ગામણિસંયુત્ત]
૩૩ સીહસુત્ત (અંગુત્તર-અટ્ઠનિપાત, પણ્ણા ૧ વગ્ગ ૨)
૩૪ કોસલસંયુત્ત
૩૫ સામઞ્ઞફલસુત્ત [દીઘ વગ્ગ ૧]
૩૬ મહાપરિનિબ્બાન સુત્ત (દીઘ-વગ્ગ ૨)

શુદ્ધિપત્રક

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૫	૨૨	પાડ	પાડતું
૧૭	૫	માનવત્વ	માનવત્વ
૧૮	૫	છું	રહ્યું
૨૦	૧	પૂર્વતા	પૂર્ણતા
"	૮	પાણીમ	પાણીમાં
૨૫	૧૧	વર્ષી	વર્ષો
૨૭	૭	રી જોતેઓ	કરી, જોઈ તે પ્રાણી
૨૭	૮	અંતઃકરણને	પ્રેમમય અંતઃકરણને
૩૦	૯	પૂર્વતા	પૂર્ણતા
૩૧	૧૧	આ હ	પૂર્ણતા
"	૧૨	પાપાના	આરેહ
[illegible]	૧૭	રેવા	ગાવેને
[illegible]	૨૧	દરખા	રેવા
[illegible]	૧૦	સરદ	દરખાસ્ત
[illegible]	૧૫	શોમભા	સરદાર
[illegible]	૬	દાનપરિમિતા	સોમમાર્ગ
	૪	"	દાનપારમિતા
	૬	સેરબાઈ	"
	૧૮	માં ન	સર્વજ્ઞાણી
	૫	ચિત્રં	કલ્પના
	"	મમતામા	ચિત્ર
	૨૦	ભ	મમતા
			કાપ

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૭૧	૧૦	ન્યાગ્રો	ન્યગ્રોધ
,,	૧૩	ધમ	ધર્મ
૧૯૪	૧૪	વહાર	વિહાર
૨૦૨	૧૪	મદદ ન સ્વીકારતી	મદદ સ્વીકારવાની
૨૨૬	૧	ક	કર્યું
૨૩૧	૮	અનેક ચરાં	અને કચરાં
૨૪૨	૬	કીર્તિ કરી	કીર્તિ મલીન કરી
૨૫૨	૨૨	ચએલાં	મંએલાં
૨૮૮	૧૫	!	?
,,	૧૮	પડશે !"	પડશે.
૨૮૯	૧	સ્વમલોક	સ્વર્ગલોક
,,	૩	વર્ણુ	વર્ણું
૨૯૦	૧	આશ્વાલાયન	આશ્વલાયન
૨૯૩	૧૨	બદ્દલ	બદલ
			(દરેક જગાએ)
૩૧૨	૧૦	ગરીબ ગરબાંઓને	ગરીબગરબાંઓને
૩૧૮	૧૦	અપ ણુ	અર્પણુ
૩૨૨	૩	સવ	સર્વ
૩૨૪	૪	પૂણી	પૂણી
૩૨૮	૨૩	સાના	સોના
૩૩૫	૧૯	ગવિ ત	ગર્વિત
૩૪૫	૧૧	ગાવ્રત	ગાવત
૩૫૨	૨૨	અથ	અર્થ
૩૫૬	૬	નિગ્રન્થ	નિર્ગ્રન્થ

લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૭	નાથપુત્ર	નાતપુત્ત (દરેક જગાએ)
૧	ધં	ધંધનો
૬	મે છત્રી	છત્રી મે
૨૧	સંદર	સુંદર
૨	મનુષો	મનુષ્યો
૨૧	ન કળ્યા	નીકળ્યા
૮	સભ્ય	સૌમ્ય
૨	દુર્ગતિ	દુર્ગતિ
૩	પાગા	પાસો

બોધિસત્ત્વની કથાઓ

(૧)

સુમેધકથા

લાખો વર્ષ પૂર્વે આ જંબુદ્વીપમાં અમર નામના સમૃદ્ધિમાન નગરમાં સુમેધ નામનો એક કરોડાધિપતિ બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તે જો કે મોટા કુળમાં જન્મેલો હતો, તેપણ આપવું ખાનારા આળસુ માણસની જેમ તેણે પોતાનું તારુણ્ય વ્યર્થ ન ગુમાવતાં વેદ અને શાસ્ત્રોમાં પ્રવીણતા પ્રાપ્ત કરી હતી. સુમેધ બ્રાહ્મણને સાંસારિક સુખોની કોઈ પણ પ્રકારે ઉણપ ન હતી. વડિલોપાર્જિત ધનદોલતનો તે ઉપભોગ કરતો; અને વિદ્વાન તરીકે સર્વ લોકોમાં એની ખ્યાતિ હતી. તોપણ જન્મ, જરા, વ્યાધિ વગેરે કુદરતી દુઃખોના ચિંતનથી એનું મન સંસાર પરથી ઉઠી ગયું. "મારી સંપત્તિમાંથી મારી જોડે શું આવવાનું છે? મારી કીર્તિ મારી સાથે આવશે કે?" ઇત્યાદિ વિચારોએ સુમેધના મનમાં કોલાહલ મચાવી મૂક્યો. તે પોતાના મન સાથે વિચાર કરવા લાગ્યો, "આ અત્યંત દુઃખમય પ્રપંચોથી મુક્ત એવી એક સુખમય અવસ્થા હોવી જ જોઈએ કે જે સ્થિતિ સુધી પહોંચ્યા પછી પ્રાણી જન્મ, જરા અને મરણથી મુક્ત થાય".

આ પ્રમાણે વિચાર કરી સુમેધે મુક્તિનો માર્ગ શોધવાનો નિશ્ચય કર્યો.

તે વખતના રિવાજ પ્રમાણે સુમેધે પોતાની માલ મિલકત યાચકોને વહેંચી આપી, અને તે હિમાલય પર્વત પર નીકળી ગયો. ત્યા ધમ્મક નામની એક ટેકરી પર તેણે પોતાની પર્ણકુટિ બાંધી; તે પર્ણકુટિ પાસે તેણે એક સુંદર ચંક્રમ* બનાવ્યો. આ ઠેકાણે કેટલોક કાળ ગાળ્યા પછી સુમેધ તાપસનો વૈરાગ્ય એટલો બધો તીવ્ર થયો કે એને આ પર્ણકુટિનો પણ કંટાળો આવ્યો. તેનો ત્યાગ કરી તે એક ઝાડ નીચે રહેવા લાગ્યો, અને કંદમૂળ-ફળાદિ ઉપર રહી તેણે ખડતર તપશ્ચર્યા આરંભી. વૈરાગ્ય અને અભ્યાસના જોરથી સુમેધ પંડિત યોગની બધી પાયરીઓ ચઢી ગયો અને સમાધિસુખમા નિમગ્ન થઇ ગયો.

તે સમયે જંબુદ્વીપમા દીપંકર નામનો બુદ્ધ ઉત્પન્ન થયો. તે જ્યાં ત્યા પોતાના ધર્મનો પ્રચાર કરવા લાગ્યો. ધ્યાનસુખમા લીન થએલો હોવાથી સુમેધને હિમાલય પર્વત પર દીપંકર બુદ્ધના ધર્મની વાત પણ સાંભળવામા આવી નહિ. એક દિવસ યોગબળે આકાશમાથી સંચાર કરતાં, તેણે

* ચંક્રમ એટલે ચાલવાની જગા. બૌદ્ધ ભિક્ષુ વિહારમાં એકાગ્રતાથી અહીં તહીં ફરવાને માટે જે જગા તૈયાર કરે છે તેને ચંક્રમ કહે છે. ઊંચી નીચી જમીન હોવી, વચમાં વચમાં ઝાડ હોવાં, આસપાસ જંગલ હોવું, જોઇએ તે કરતાં ઓછી જગા અથવા જોઇએ તે કરતાં વધારે જગા એ ચંક્રમના પાંચ દોષ છે. સુમેધ તાપસના ચંક્રમમાં આ દોષ નહોતા તેથી એને સુંદર ચંક્રમ કહ્યો છે.

હિમાલયની તળેટીમાં આવેલા રમ્મનગરના લોકોને અત્યન્ત ઉત્સુકતાથી રસ્તા સાફ કરતા અને ધ્વજપતાકાથી સમગ્ર નગર સુશોભિત કરતા જોયા. આથી અતિશય અચંબો પામી તે આકાશમાંથી નીચે ઉતર્યો, અને આટલી બધી તૈયારી શા માટે થઈ રહી છે, એની તેણે તપાસ કરી. લોકોમાંથી એક જણ બોલ્યો, “ વાહ ' તાપસ મહારાજ ' આ પ્રદેશમાં રહેવા છતાં, તમને દીપંકર બુદ્ધની ખબર ન હોવી એ તો ભારે આશ્ચર્ય ' દીપંકર બુદ્ધ પોતાના ભિક્ષુવર્ગ સહિત આપણા નગરની પાસે આવી પહોંચ્યા છે અને આજે બપોરે ભિક્ષા ગ્રહણ કરવા તે આ નગરમાં આવવાના છે. તેમનું સ્વાગત કરવાને અર્થે આ બધી તૈયારીઓ ચાલી રહી છે.”

આ સાંભળી સુમેધ બોલ્યો, “ આ જગતમાં બુદ્ધ એ શબ્દ પણ સાંભળવો કઠણ છે, તો પછી પ્રત્યક્ષ બુદ્ધના દર્શન થવા એ કેટલું કઠણ છે, એ તો કહેવાનું જ રહેતું નથી. ભાઈઓ ' તમે જે આ રસ્તો સાફ કરો છો તેમાંનો થોડો ભાગ મને સોંપો. હું એ બુદ્ધની સેવામાં ભાગીદાર થવા ઈચ્છું છું.”

આ પછી તે લોકોએ સાફ કરવા માટે થોડીક જગા સુમેધને આપી આપી.

સુમેધને નક્કી કરી આપેલી સર્વ જગા સ્વચ્છ થઈ ગઈ હતી, પરંતુ એક ન્હાનકડા ખાબોચીઆમાં કાદવ ભેગો થએલો હતો. એ ખાબોચીઉં પૂરી નાંખવામાં સુમેધ તાપસ રોકાએલો

૧ દાન.	૬ ક્ષાંતિ.
૨ શીલ.	૭ સત્ય.
૩ નૈષ્કર્મ્ય.	૮ અધિષ્ઠાન.
૪ પ્રજ્ઞા.	૯ મૈત્રી.
૫ વીર્ય.	૧૦ ઉપેક્ષા.

સુમેધ બોલ્યો, "મ્હને જો બુદ્ધત્વ પ્રાપ્ત થવાનું છે તો મ્હારે આ દસ પારમિતાઓનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. પણ એ એક જન્મમાં સાધ્ય થશે શું? ના, અનેક જન્મના અભ્યાસથી જ આ દસ પારમિતા મ્હને સાધ્ય થશે. પરંતુ બીજા લાભો કરતાં બુદ્ધત્વ જ મ્હને પ્રિય હોવાથી આજ પછી હું પ્રતિજન્મે પારમિતાઓનો જ અભ્યાસ કરીશ!"

સુમેધ તાપસે જે બુદ્ધત્વ સંપાદન કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો, તે વખતથી ત્હેને બોધિસત્ત્વ (ભાવિ બુદ્ધ) એ સંજ્ઞા પ્રાપ્ત થઈ. બોધિસત્ત્વના અનેક જન્મનાં સત્કૃત્યોની વાતો જાતક ગ્રંથમાં વર્ણવેલી છે. એ સર્વનો તો અહિં ઉલ્લેખ કરી જવો પણ શક્ય નથી. તોપણ બોધિસત્ત્વે દાનાદિ પારમિતાઓનો અભ્યાસ કેવી રીતે કર્યો, એના દિગ્દર્શન માટે તેમાંની કેટલીક વાતો અહિં આપી છે.

---

(૨)

વેસ્સંતર જાતક

સુમેધ પંડિત ધ્યાનધારણાદિકમાં કાળ ગાળીને આ લોકનું કર્તવ્ય પૂરૂં કર્યા પછી દેહ વિસર્જન કરી ગયો. ત્યાર પછી જુદી જુદી યોનિઓમાં અનેક જન્મ લઇ એક વખતે તે શિબિરાજકુળમાં જન્મ્યો.

શિબિરાજની રાજધાનીમાં સંજય નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે પ્રજાપાલનમાં એટલો ચતુર હતો કે સર્વ લોક એને પોતાના પિતા પ્રમાણે માન આપતા. તેને એક સર્વગુણસંપન્ન પુત્ર થયો. એનું નામ વેસ્સંતર એવું રાખવામાં આવ્યું. આ જ આપણો બોધિસત્ત્વ હતો. વેસ્સંતરે અલ્પ વયમાં જ સર્વ વિદ્યાનું અને કળાનું જ્ઞાન સંપાદન કરી પોતાના પિતાની અને રાષ્ટ્રની પ્રીતિ સંપાદન કરી. સંજય રાજાએ પોતાના અમાત્યોની સલાહથી ત્હેને યુવરાજપદે સ્થાપ્યો. વેસ્સંતર પોતાની સંપત્તિનો દાનધર્મમાં ઉપયોગ કરવા લાગ્યો. દાનધર્મ એ જ એનું વ્યસન થઇ પડ્યું. થોડા કાળમાં જ તેના દાનશૌર્યની વાતો ચારે દિશામાં ફેલાઇ ગઇ.

તે વખતે કલિંગ દેશમાં ભયંકર દુકાળ પડ્યો. પીવાનું પાણી પણ મળવાની મારામારી થઇ. જ્યાં ત્યાં ચોરનો અને ઠગનો ત્રાસ વર્તી રહ્યો. ત્યારે ત્યાંના રાજાએ દુકાળ-

નિવારણના ઉપાય વિષે વિચાર ચલાવ્યો. તેને તેના અમાત્યોએ એવી સલાહ આપી કે, શિબિના રાજ્યમાં જે શ્વેતવર્ણો હસ્તી છે તેને આ રાજ્યમાં લાવવામાં આવે તો વરસાદ પડે અને સૌ સારાં વાનાં થાય. તે પ્રમાણે રાજાએ પોતાની પાસેના કેટલાક બ્રાહ્મણોને શિબિદેશમાં જઈ, હાથ જોડી, વેસ્સંતર પાસે એ હાથીની યાચના કરવી એવી વિનતિ કરી. રાજાની આજ્ઞા પ્રમાણે તે બ્રાહ્મણો શિબિની રાજધાનીમાં આવી દેશદેશના યાચકવર્ગને માટે વેસ્સંતરે બંધાવી ધર્મશાળામાં ઊતર્યા.

એક દિવસ વેસ્સંતર તે શ્વેત હસ્તી પર બેસીને નગર-પ્રદક્ષિણા કરતો હતો. તે સમયે તે બ્રાહ્મણોએ પોતાનાં અંગ ધૂળથી રગદી અને પોતાનો જમણો હાથ આગળ કરી "વેસ્સંતરનો જયજયકાર હો!" એમ ઉચ્ચાર્યું. વેસ્સંતરે માવતને હાથી ઉભો રાખવાનો હુકમ કર્યો અને બ્રાહ્મણોને "શું જોઈએ છે?" એવો પ્રશ્ન કર્યો.

બ્રાહ્મણો બોલ્યા, ' અમને બીજી કોઈ વાતની જરૂર નથી, આ આટલો હાથી આપો એટલે થયું."

વેસ્સંતર તત્કાળ હાથી પરથી નીચે ઉતર્યો અને સર્વ અલંકાર સાથે તે હાથી બ્રાહ્મણોને હવાલે કરી ત્યાં ને ત્યાં તેમના હાથમાં પાણી મૂકી દાનસંસ્કાર કર્યો.

સુગંધ ભરેલા અરણ્યમાં વાયુવેગથી પ્રસરનાર તીવ્ર પરાગના પ્રમાણે આ વાત શિબિની રાજધાનીમાં પ્રસરી.

શિબિના સરદારથી લઇને સાધારણ ખેડૂત સુધી સર્વને અત્યંત દુઃખ થયું. એટલું જ નહિ પણ રાજકુમારથી તેઓ અતિશય નારાજ પણ થયા. તે જ વખતે લોકોનો સમુદાય રાજમહેલ આગળ ભેગો થયો અને તેના આગેવાનોએ સંજય રાજાને કાને યુવરાજના અપરાધની વાત નાખી. જનસમાજને ઉશ્કેરાયલો જોઈ રાજા ગભરાઇ ગયો. તોપણ ધીરજ ખોયાનો ભાસ ન થવા દેતાં લોકો તરફ ફરી તે બોલ્યો, "તમે ગમે તેટલું કહેશો તોયે હું મ્હારા પ્રિય પુત્રનો વધ કરવા તૈયાર નથી."

ત્યારે તેઓએ કહ્યું, "અમે વેસ્સંતરનો વધ કરવાની વિનંતિ કરવાને અહિં ભેગા થયા નથી, પરંતુ તેણે અમારા રાષ્ટ્રનું શુભ ચિન્હ એવો શ્વેત હાથી કોઈની પણ સલાહ વિના પોતાની જ ઇચ્છાથી દાન કરી દીધો, તે માટે તેને આજને આજ રાજ્યમાંથી કાઢી મૂકવો જોઇએ. તેણે અમારા દેશમાંથી જઈ વંક નામના પર્વત ઉપર તપશ્ચર્યા કરવી."

સંજય રાજાએ પુત્રને વનાંતર કરાવવાનું આશ્વાસન આપી લોકોને પોતપોતાને ઘેર જવાની આજ્ઞા કરી અને પોતાના હજુરીઆને બોલાવી કહ્યું, "તું હાલને હાલ વેસ્સંતર પાસે જા અને શિબિની ઇચ્છા તેને જણાવ."

ક્ષત્તા (મુખ્ય હજુરીયો) વેસ્સંતરના મહેલમાં ગયો અને બોલ્યો, "વેસ્સંતર મહારાજ, તમારા મ્હોટા અપરાધથી સર્વ શિબિ સંક્ષુબ્ધ થયું છે અને તમારે આ ક્ષણે જ

રાજધાની છોડવી એમ કહે છે. સંજય રાજાને એ કબુલ કરવું પડ્યું છે."

આ બોલતી વખતે ક્ષત્તાનો કંઠ ભરાઈ આવ્યો અને તેની આંખમાંથી બોરબોર આંસુની ધારા ચાલી. વેસ્સંતરે શાંતિથી ક્ષત્તાને કહ્યું, "એવો મારો કયો અપરાધ છે કે જેને લીધે શિબિના લોક મારા પર આટલા બધા ગુસ્સે થયા છે?"

ક્ષત્તા બોલ્યો, "આજ સુધીમાં જે દાનધર્મ કર્યા, તેથી પ્રજાની તમારા પર નારાજી ન થતાં ભક્તિ વધતી ગઈ; પરંતુ જ્યારે તમે મંગલ હાથી બ્રાહ્મણોને આપી દીધો, ત્યારે તેમના મનમાંની તમારા વિશેની પૂજ્યબુદ્ધિ તેમના પ્રચંડ કોપે ગળી નાખી, તેથી હવે આપ તાપસવેશ સ્વીકારી આ રાજ્યમાંથી ચાલી નીકળો."

આ સાંભળી વેસ્સંતરે તપોવનમાં જવાનો નિશ્ચય કર્યો.

એક બે દિવસમાં વેસ્સંતરે પોતાની સંપત્તિ ગરીબોને વહેંચી આપી વંક પર્વત પર જવા માટે માતપિતાની આજ્ઞા લઈ તે પોતાની પ્રિય પત્નીના મહેલમાં ગયો. મદ્રીને પોતાના પતિ વનમાં જશે એ ખબર અગાઉથી જ મળી ગયા હતા, અને તેથી તે અત્યંત ખિન્ન થઈ હતી. વેસ્સંતરને જોતાની સાથે જ તેનો શોક તેનાથી દાબી શકાયો નહિ. વેસ્સંતર બોલ્યો, "મદ્રી, શિબિનો નિશ્ચય તારા જાણવામાં આવ્યો છે કે?"

"હા દેવ!" એમ શોકગ્રસ્ત સ્વરે મદ્રીએ ઉત્તર આપ્યો. પછી તે બોલ્યો, "પ્રિયા! તું શોક કરીશ નહિ. તારા પિતા અને મ્હારા તરફથી મળેલી સંપત્તિનો દાનધર્મમાં તું વિનિયોગ કર. જાલિકુમાર અને કૃષ્ણાજિનાકુમારી એમનું તું ઉત્તમ રીતે પરિપાલન કરીશ એ બદલ મ્હને શંકા નથી. આ આપણા અતિશય વ્હાલા પુત્ર પર લક્ષ આપીને તું મ્હારા વિરહથી થનારો શોક વીસરી જા."

મદ્રી બોલી, "દેવ! આ કંઇ પત્નીનો ધર્મ નથી. જ્યાં પતિ ત્યાં જ પત્નીએ રહેવું એમ ધર્મ તો કહે છે; તો જે માર્ગે આપ જશો તે જ માર્ગે હું એ જઇશ. આપની સાથે રહેતા મારૂં મૃત્યુ થશે તો મ્હને ઘણો આનંદ થશે; પરંતુ આપનો વિરહ ભોગવી જીવવું મને મૃત્યુ કરતાંયે દુઃખદ થશે! મને વનવાસથી ત્રાસ થશે એવી આપ જરાયે શંકા મનમાં લાવશો મા. જાલિકુમાર અને કૃષ્ણાજિનાકુમારી તપોવનમાં આપણા ચિત્તનું રંજન કરશે, અને અમારા સહવાસથી અરણ્યવાસનો આપને કંટાળો ન આવતાં, આપના દિવસ સુખમાં જશે, અને આપની તપશ્ચર્યા સફળ થશે!"

મદ્રીના આગ્રહ પરથી વેસ્સંતરે તેને અને પોતાનાં બેઉ બાળકોને સાથે લીધાં. સંજય રાજાએ પોતાના પુત્ર, પુત્રવધૂ અને બાળકોને પહોંચાડવા માટે રથ આપ્યો, પરંતુ તેયે રસ્તામાં યાચકોએ મળીને વેસ્સંતર પાસેથી લઇ લીધો. ત્યારે વેસ્સંતરે જાલિને અને મદ્રીએ કૃષ્ણાજિનાને કેડ પર લઇ લીધાં, અને બન્ને પગપાળા આગળ ચાલ્યાં. વંક પર્વત પર પહોંચ્યા

પછી વેસ્સંતરે એક રમ્ય સ્થળ પસંદ કરી સુંદર પર્ણકુટિ
બાંધી અને તે સ્થળે તે પોતાના કુટુંબ સાથે રહેવા લાગ્યો.

તે સમયે કૃત્રિમ રેશમ: એવું બન્યું કે કતુરક
નામના એક બ્રાહ્મણે ભિક્ષુકી-વૃત્તિ પર ૧૦૦ કાર્ષાપણ રૂ
તે એક એગણીના બ્રાહ્મણને સોંપ્યા. અને પોતે દેશાન
ગયો. પછી ઘણાં વર્ષો સુધી એનો પત્તો ન મળ્યો, એ
તેની પાસે એની થાપણ હતી તે ગૃહસ્થે તે સઘળી આપદા
ખર્ચી નાખી. એવામાં કતુરક આવીને પોતાની થા
માગવા લાગ્યો; પરંતુ થાપણ આપવાનું સામર્થ્ય તે ગૃહ
ન હોવાથી તેને બદલે તેની એક તરુણ પુત્રી કતુરકને આ
એમ ઠર્યું. તે પ્રમાણે કતુરકના તે છોકરી સાથે લગ્ન
પછી તે તેને લઈ પોતાને ગામ ગયો. કતુરક તે
હતો તોપણ તેની તરુણ પત્નીને પ્રિય હતો.
પુત્રભાવે તેની સેવા કરતી. તે દેખી ગામમાંના સ
પોતાની સ્ત્રીઓને કહેતા કે, "જુઓ, કતુરક આ
અને કુરૂપ છતાં તેની પત્ની તેની સેવામાં તત્પર
તે કદી પણ તેના ઉપર ગુસ્સે થતી નથી. અને
કદંક એવું પડ્યું કે પોતાના પતિ પર નારાજ
પતિ જોડે કજીઆ કર્યા સિવાય તમારો એક પણ
ખરો? તે કતુરકની તરુણ પત્નીથી તો ત
શીખજો."

ગામની સ્ત્રીઓને કતુરકની પત્ની
... તે એક આશ્ચર્ય

અમિત્રતાપનાને ત્યાંથી હાંકી કાડવાનું કાવતરૂં રચ્યું. જ્યારે અમિત્રતાપના પાણી માટે નદી પર આવતી ત્યારે જે તે બાઇ તેને કહેતી, "હાય રે બાપ! આનાં માબાપ કેટલાં ક્રર હોવાં જોઇએ. નહિ તો તેઓ આવી દીકરી જૂજક જેવા વૃદ્ધને કેમ વેચે?"

બીચારી અમિત્રતાપનાએ પોતાનાં માબાપની નિંદા કેટલી સહન કરવી? એક દિવસ નદી પરથી રડતી રડતી તે ઘેર આવી અને જૂજકને કહેવા લાગી, "મ્હને જો તમે એક ચાકર અને એક ચાકરડી લાવી આપશો તો જ હું તમારે ઘેર રહીશ, નહિ તો મ્હારે પિયર ચાલી જઇશ!"

ગરીબ બિચારો જૂજક પોતાની તરૂણ પત્નીની ડરામણીથી અતિશય ગભરાયો. તે બોલ્યો, "હું ગરીબ બ્રાહ્મણ; શાસ્ત્રાદિકનું યે મ્હને જ્ઞાન નથી; તો હું તે તારે માટે દાસદાસી ક્યાંથી લાવી આપવાનો? પણ તું કાંઈ ચિંતા કરીશ નહિ. આવતી કાલથી હું જ પાણી લાવવાને જઇશ એટલે તારા વડિલોની નિંદા સાંભળવાનો પ્રસંગ તારે આવશે નહિ."

અમિત્રતાપના બોલી, "તમને નદી પર મોકલી હું ઘેર બેઠું તો આપણને બેઉને ગામના સર્વ લોક હસશે અને જેઓ આજ સુધી પતિવ્રતા તરીકે મારી સ્તુતિ કરતાં આવ્યાં છે. તેઓ જ હું પતિ પાસે કામ કરાવું છું અને પોતે નિરાંતે બેસી રહું છું, એવી મ્હારી નિંદા કરશે! હવે,

અતીવ શોભે એ મ્હારે કબુલ છે, તોપણ વિયોગ
…કાર્ય કામનું નથી. વિશ્વંતર રાજાની આજ્ઞાથી તમે
…જ હતી. હાલમાં તે પોતાના બે બાળક સહવર્તમાન
…ર્વત પર પર્ણકુટિમાં રહે છે. ત્યાં જઈ તમે તેની
યાચના કરો તો તે પોતાના બેઉ બાળકો દાનમાં
…. તેને તમે દાસ અને દાસી તરીકે મ્હારે ઉપયોગ કરે…
…શું."

જૂજકે પછી આનાકાની કરી પરંતુ તરુણ પત્નીના દુરાગ્રહ
…ના નિશ્ચય જઈ જૂજકને પોતાની મુંછ નીચી કરવી પડી.
…પર ઝોળી નાંખી. અને હાથમાં લાકડી લઈ
…વંક પર્વતનો રસ્તો લીધો. પર્વત પાસે આવતાં
અરણ્યમાં તેને એક વ્યાધ મળ્યો. તેને એણે
…તરના આશ્રમ વિષે પૂછ્યું. પેલા વ્યાધે જીજ્ઞાસાથી
" તારા જેવા દુષ્ટ બ્રાહ્મણે તો વિશ્વંતરને રાજ્યભ્રષ્ટ
…તપોવનમાં મોકલ્યો. હવે ફરી તેની પાસે શાની યાચના
…ના છે ? "

જૂજક ગભરાયો અને બોલ્યો, "મ્હારે કશાનીયે યાચના
…ના નથી. સંજય રાજાએ પોતાના પુત્રના સમાચાર માટે
મોકલ્યો છે. વિશ્વંતરના કુશળ સમાચાર પૂછીને તે
આપને જણાવવા એટલું જ મ્હારૂં કામ છે."

ત્યારે તે વ્યાધ સંતુષ્ટ થયો અને જૂજકનો આદર-
…ર કરી વિશ્વંતરના આશ્રમ તરફ જનારો પાસેનો રસ્તો
તેને બતાવ્યો.

વેસ્સંતર બોલ્યો, "જેવી આપની મરજી. તો
બીજી એક વિનંતિ કર્યા વિના મારાથી રહેવાતું નથ
આપ આ બાળકોને લઇ મારા પિતાની પાસે જાઓ.
તમને અનેક દાસદાસીઓ તથા ઘણી સંપત્તિ આપી
બાળકોને તમારી પાસેથી વેચાતાં લેશે. તેમાં તમને મ્હોટ
ફાયદો થશે."

જૂજકે કહ્યું, "આપ મને સિંહના મ્હોંડામાં મ્હારૂં
ડોકું ઘાલવાનું કહો છો; આ બાળકોને લઈ જો હું આપના
પિતાના રાજ્યમાં જાઉં, તો મને ઉત્તમ મહેલમાં કારાવાસ
અથવા દેહાન્તદંડ જ મળે. માટે મને આપના પિતાના
રાજ્યમાં જવાનો આગ્રહ કરશો નહિ. આ બાળકોને મારી
ગૃહિણીને સ્વાધીન કરી મને એક વાર તો એના પંજામાંથી
છુટવા દો."

વેસ્સંતરે આનો કાંઇ જવાબ આપ્યો નહિ. બાળકોને
લઇ જવાને બ્રાહ્મણ ઉત્સુક થયો હતો. પરંતુ જાલિ અને
કૃષ્ણાજિના પોતાના પિતા સાથેનો બ્રાહ્મણનો સંવાદ
સાંભળીને જ આશ્રમની નજીકના જંગલમાં દોડી ગયાં હતાં.
જૂજકે વેસ્સંતરને કહ્યું, "આપનાં બાળકો ક્યાં છે? હું લઇ
જઇશ એ બધથી સંતાડી દીધાં કે શું?"

જૂજકને ઉત્તર ન આપતાં વેસ્સંતર આશ્રમ બહાર
આવ્યો અને મોટા ગંભીર સાદે બોલ્યો, "બાળકો! તમારા
પિતાનું વચન સત્ય પાડવું એ પ્રેરણ તમારા હાથમાં છે.

આમ સંતાઈ બેસશો નહિ. તમારું આ કૃત્ય આપણા ઉચ્ચ ક્ષત્રિય કુળને શોભે નહિ !'

ત્યારે તે બે બાળકો જંગલમાંથી બહાર આવ્યાં અને પોતાના પિતા સામે ઉભા રહ્યાં. વેસ્સંતરે તેમને બ્રાહ્મણને હવાલે કરી તેના હાથમા પાણી મૂક્યું. તેના કમંડળમાંનું પાણી તો બ્રાહ્મણના હાથ પર મહા મહેનતે પડ્યું; પરંતુ તેના નેત્રોમાંથી તો પાણી આપોઆપ વહેતું હતું !

બાળકો ફરી નાસી જશે એ ભયથી જૂજકે એક વેલા વડે તેમના હાથ બાંધ્યા અને પોતાની લાકડીથી તેમને ધમકાવી લઇ જવા લાગ્યો. ત્યારે કૃષ્ણાજિના પોતાના બાપને કહેવા લાગી, "બાપુ! બાપુ! બ્રાહ્મણ તો અતિશય ક્ષમાવાન હોય છે, એવું અમે સાંભળ્યું છે, પણ આ તો મારે ઘાતકી છે. આ બ્રાહ્મણ તો વેષધારી રાક્ષસ હોવો જોઇએ! બાપુ ! આ અમને ખાવા માટે લઈ જાય છે માટે તમે અમને એને આપી દો મા ! "

જાલિકુમાર બોલ્યો, "આ બ્રાહ્મણ લાકડીથી મારે છે, એ બદલ મ્હને ખેદ થતો નથી; પરંતુ માને જોયા વિના જવું પડે છે માટે મને દુઃખ થાય છે."

વેસ્સંતરે પોતાનાં બાળકોનું બોલવું સાંભળ્યું તોપણ તેમને કંઈ ઉત્તર ન આપતાં કાષ્ઠવત્ તટસ્થ રહ્યો ! તેનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુધારા વ્હેતી હતી એ જ એક એના જીવતા-પણાનું ચિન્હ હતું !

જુજક બાળકોને લઈ ગયો પછી સાયંકાળે મદ્રીદેવી ફળમૂળ લઈ આશ્રમ ભણી વળી. તે દિવસે તેના રસ્તામાં વાઘ આવવાથી તેને મોડું થયું ! આશ્રમમાં બાળકોને જોયાં નહિ એટલે "બાળકો ક્યાં ગયા ?" એમ તેણે પતિને પૂછ્યું. વેસ્સંતરે પોતાનું મૌનવ્રત છોડ્યું નહિ ત્યારે આક્રંદ કરતી તેણે આસપાસના અરણ્યમાં પુષ્કળ શોધ કરી, પરંતુ વ્યર્થ ! વેસ્સંતરનો શોક અંદરને અંદર જ ધુમાતો હતો; પરંતુ મદ્રીના વિલાપથી તો અરણ્યવાસી પશુપક્ષીઓનાં હૈયાં પણ કંપ્યાં હશે.

બીજે દિવસે સવારે વેસ્સંતરે મદ્રીને કહ્યું, "મદ્રી, તું બાળકો માટે બિલકુલ શોક કરતી નહિ. તારાં બાળકો ખુશીમાં છે; કાલે અહીં એક યાચક બ્રાહ્મણ આવ્યો હતો તેણે તેમની યાચના કરી, એટલે મેં તે બ્રાહ્મણને તેમનું દાન કર્યું છે. તું મારા આ કૃત્યને અનુમોદન આપ, અને પુણ્યની ભાગીદાર બન."

મદ્રી બોલી, "આપે બાળકોનું દાન કર્યું, તેમાં મારી પૂર્ણ અનુમતિ છે; પરંતુ આ વાત આપે મને કાલે જ કેમ કહી નહિ ?"

વેસ્સંતર બોલ્યો "મદ્રી! આ વાત જો મેં તને કાલે જ કહી હોત, તો બાળકોનું દાન કર્યાં બદલ તને અતિશય ખોટું લાગ્યું હોત અને તું પુણ્યની ભાગિણી ન બની હોત."

મદ્રીએ આનો કાંઈ જ જવાબ વાળ્યો નહિ.

જાને અતિશય પશ્ચાત્તાપ થયો. શિબિરાષ્ટ્રવાસીઓને સુપાત્ર વેસ્સંતરને અરણ્યવાસના દુઃખો બોગવવા અનુતાપ થયો હતો સંજય રાજાએ શિબિના આગેવાનો-ના બોલાવી, વેસ્સંતરને પાછા આણવાનો ઠરાવ કર્યો. પોતાના પ્રધાન સાથે વંક પર્વત પર જઈ પુત્રને અને ને ઘેર આણ્યા. શિબિની સંમતિથી વેસ્સંતરની ફરી જ્યે નીમણૂક કરવામાં આવી.

આ પ્રમાણે વેસ્સંતર બોધિસત્ત્વે પોતાની પ્રિય પત્ની બાળકોનું દાન કરી દાનપારમિતાનો અભ્યાસ કર્યો.

(૩)

મઘની વાત

હવે બોધિસત્ત્વે શીલપારમિતાની પૂર્તતા કેમ કરી એનું એક ઉદાહરણ આપું છું.

ઘણાં વર્ષ પૂર્વે આપણો બોધિસત્ત્વ મગધ દેશમાં મચલ નામના એક ગામડામાં એક ખેડૂતના કુટુંબમાં જન્મ્યો. તેનું નામ તેના માતપિતાએ મઘ એવું રાખ્યું હતું. મઘ જ્યારે ઉમર લાયક થયો ત્યારે પોતાના ગામના લોકોનું સ્વાર્થીપણું જોઈ મનમાં ખૂબ ખિન્ન થયો. તે પોતાના ગામના રસ્તા સાફ કરવાનું, ગંદકી વધે એવાં ઝાડ કાપી નાખવાનું, ગામના પાણીમાં ગંદુ પાણી જાય નહિ માટે કૂવાને પાળ બાંધવાનું વગેરે એવાં જ બીજાં લોકોપયોગી કામો કરતો. પરંતુ તેનાં આ કામથી ગામનું ભલું થવાને બદલે ગામના લોકો તેને દોષ દેતા. તેઓ ચબુતરા પર કે દારૂના પીઠા પર બેઠા બેઠા કહેતા કે "અરે, આ પેલો ગાંડીઓ મઘ! પોતાના ઘરનું કામ છોડીને ચાલ્યો નકામી માથાફોડ કરવાને! એકલાથી તે કદી આખા ગામનું હિત થયું છે કે 'આપણે ભલા ને આપણું કામ ભલું,' તેને બદલે આ તો ગામનું ભલું કરવા નીકળ્યો છે! શું કરવું છે આપણે આખા ગામને? મઘને પોતાની મૂર્ખાઈ માટે કોઈક દિવસ પશ્ચાત્તાપ કરવો પડશે!"

અમને ઝાંખાઈ નિર કર્યા, વિરુદ્ધ જ નહિ. પણ તેના મનમાં જ, તેનો વિચાર કરવા તેમણે તેનું ચેતનું કર્યું કરી દીધું નહિ. અને એક દિવસ એવોર કર્યો, અને હવે અમ બહિરજ દિવસ આત્મપાલન ખબરથી આ એક કર્યું નથી. તેઓ જ કહે છે, ' આ તરફ શું કામ કેર્યા ...?' ન તેમનો ટેકો?' નમઃ શું ? પેલા અને કહેવો કે તે ? ન આવશી અને કરશે આજ !'"

અને હવે એકાદ દિવસ પછી તેને તે સમયમાં વચ્ચે અને નાર કરી નાંખે. અમેના આ આત્મમનનનું પરિણામ જ્યાં વર્તનમાં કોઈ ફેરફાર તો કદી પણ થયું નહિ; પરંતુ અમેના મન ખાલી નહિ કેમ ન હોય? એવી એક તે તરફ ને નાડી આવવા લાગી. અને પોતાના મનમાંજ ... પણ કારણ આવવા દેતા નહિ. પરંતુ બીજાનું કામ આવતું ... વચ્ચે વખત તે વર્તનમાં ... આમના ... કોઈ ફરજને વખતે દખલ. ... અમદાવા સોરઠમાં ... કર્યું ... માણસમાં પોતાનો વખત નાખવો વિરુદ્ધ જ નહિ પણ દરેક વખતથી તેમનું મગજમાં પણ ઠીક થયું નહિ. તે ઉપરાંત આગગાડીમાં અને ટ્રામગાડીમાં તેમના વખતનો અપવ્યય થતો તે તો જુદો જ.

ઉપર કહી ગયા તેવા બે તરંગોમાં એક દિવસ આવ્યા ભટાર દેવ. પહેલા તરંગ આવ્યો, " કેમ રે, માનવાના ... કોઈ તો આ આવતો હોય કહાડે છે. પરંતુ બીજો આવ્યો કે આપણે સામાન્ય કરતાં વધારે ... હોય તો તે અને જ

અનાદિ છે; તેને આત્માની પાસેથી કોઈ પણ દૂર કરી શકે એમ નથી."

તે નરપતિ બોલ્યા, "પણ ધર્મનું જ્ઞાન તમારા જેવા ગુરુ વિના આમ જેવા માણસોને કેમ થાય?"

મુનિ બોલ્યા, "ધર્મ સહજ થાય છે. તેનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન થવું આપના જેવા ભોગી જનોને સહજ નથી. આપને એટલું જાણવું ઘટે છે કે ધર્મની સ્થાપના શીલ વગર થતી નથી, અર્થાત્ શીલ વિના ધર્મપ્રાપ્તિ થવાની નહિ."

નરપતિ પૂછ્યું, "શીલ એટલે શું?"

"કુકર્મોથી નિવૃત્તિ અને સત્કર્મમાં પ્રવૃત્તિ એને સાધુ લોક 'શીલ' કહે છે. પ્રાણીનો ઘાત ન કરવો, ચોરી ન કરવી, વ્યભિચાર ન કરવો, અસત્ય ભાષણ ન કરવું અને માદક પદાર્થનું સેવન ન કરવું. એ પંચ નિયમ એકનિષ્ઠાથી પાળીએ તો આપણે કુકર્મોથી અળગા રહીએ અને પરોપકારાદિ સત્કર્મમાં આપણા હાથનો ઉપયોગ કરી શકીએ."

નરપતિ બોલ્યા, "આજથી આ પંચ નિયમ અને શ્રદ્ધાપૂર્વક પાળીશ, અને ધર્મકામથી જીવિત સત્કર્મમાં ગાળીશ."

આમ ધીમે ધીમે ભરતે શીલ અનુસાર વર્તન. તે લોકોએ ગરીબ રોગી લોકો માટે અને અનાથ અપંગ લોકો માટે એક ધર્મશાળા સ્થાપન કરી. અન્નપાણીના સાધનો સુલભ કર્યાં, ન્હાવા ન્હાવાનાં ઘાટ બંધાવ્યા, તળાવ બંધાવ્યાં અને

[illegible] અને [illegible]
[illegible] અને [illegible] નહિ [illegible]
[illegible] નહિ [illegible]

[illegible] પછી [illegible]
[illegible] નહિ [illegible] પછી [illegible] તેમના [illegible] પછી [illegible] તેમના [illegible] નહિ [illegible] તેમના [illegible]

[illegible] અને તેના [illegible] પછી [illegible] તેમના [illegible]

શત્રુ, મિત્ર, તટસ્થ અને હું આ બધે, મનમાંથી કાઢી ના
સર્વની ઉપર સરખી મૈત્રી થાય છે. એક દેહના જેમ ભિ
ભિન્ન અંગો હોય છે તેમજ આપણે એક વિશ્વના
છીએ, એ સમજ દોરી પડવા દેશો નહિ. આજ પછી
મહુવાનું તમે આ સમે ચિંતન કરો."

મયના વચન પ્રમાણે તે નર્વએ તે હાથી પર,
પર અને ગ્રામલોકો પર મૈત્રીની ભાવના
તેમના દેહને અપાય કરનારા હતા, તોપણ તેમના અંત
તે ચિંતવવા જ લાગ્યા' 'આ ગ્રામનાયક, આ ગા
આ હાથી એ આપણું આ નશ્વર જગતમાંથી મુક્ત
તો પછી તેમને આપણે આપણા શત્રુ કેમ ગણીએ
તેઓ કહેવા લાગ્યા.

હાથી એ બહુ બુદ્ધિમાન પ્રાણી છે. માણ
પણ બીજાં પ્રાણીનું મન ઓળખતાં તેને વધારે
જ્યારે મઘ અને તેના સાથીઓને મારવા માટે મા
આગળ આણ્યા ત્યારે તે મોટેથી ચીસપાડી પા
પાછા હઠ્યા' કેમ કે તે તેમના શરીર પર દયા
કરી બીજે, ત્રીજે, એમ એ ચાર હાથી આ
સર્વ મારનાના અંકુશના મારની દરકાર ન કર
કરી પાછા હઠ્યા. એક હાથીએ મઘને અને તે
ઇજા કરી નહિ!

આ સમાચાર રાજાને મળતા જ તે
... ...ની સંઘ જાણવા દેવા લોકોએ

પછી તેમ કહ્યું કે બોધિસત્વ અને એના સાથીઓએ તે
દેશનો ઉત્તમ સુધારો કરી છે; તેના લોક સુખી છે.
પરસ્પર અત્યંત પ્રેમથી વર્તે છે. ચોરી, મારામારી, વ્યભિચાર
વગેરે વસ્તુઓ તે દેશમાં નાબૂદ થઇ છે. આ વસ્તુને
ગામે તેની ઇર્ષ્યા કરનારા પેઠ. અજાતશત્રુને પકડીને
એકદમ કેદ કરી દેવાનો હુકમ આપ્યો અને તેના રાજાએ મગધ
રાજ્યમાં આવ્યો. પછી બોધિસત્વ સાથ ચાલે અને
નગરમાં આવ્યો. પછી બોધિસત્વ વિનતિ કરી તે બોલ્યો,
અજાતશત્રુને મળી આપવાની વિનતિ કરી તે અમને આપને
“ મહારાજ, આ અજાતશત્રુ ન હોત તો અમને સદ્ધર્મ
દર્શનનો લાભ ન મળ્યો હોત. અમારા જીવનને ધર્મ તરીકે
કલ્યાણ માર્ગે દોરવાની વૃત્તિ એને જેટલી આપી નથી તે
અમને પ્રિય છે. માટે મહારાજે એને ઉત્તરદાન આપવું એવી
અમારી નમ્ર વિનતિ છે. ”

બોધિસત્વની વિનતિ માન આપી રાજાએ અજાતશત્રુને છોડી મૂક્યો.

બોધિસત્વે તે જન્મનાં સર્વ કર્મ પૂરાં થતાં દેહ છોડ્યો
અને દેવલોકમાં તે દેવોના રાજા થયો. એક દિવસ દેવ દાનવ
વચ્ચે યુદ્ધ થયું તેમાં બોધિસત્વનો પરાજય થયો અને તે
દેવોની સભાની તરફ પોતાના રથમાં આકાશમાર્ગે જતી
નીકળ્યો. સમુદ્રકિનારે શીમળાનાં ઝાડ પર ગરુડોનાં પક્ષી-
ઓના ઘણા માળા હતા. બોધિસત્વનો રથ તેમાંથી જતો હતો
તેના ઝપાટાથી તે ઝાડ ઢળી સમુદ્રમાં પડવા લાગ્યાં અને
માળા આકાશમાંથી પક્ષીઓનાં બચ્ચાંઓનો આર્ત કિલકિલાટ
થતાં થયો ત્યારે બોધિસત્વે (રથ) આગળ ચલાવવા ...

(૪)

[illegible]

[illegible]

[illegible] બોલી, " [illegible] એવો નિયમ છે શું [illegible] નહિ, એવો કાંઈ નિયમ નથી. [illegible]

[illegible]

ઓથિલસન બોલ્યાં " મારે ઘણું દિલગીરી [illegible] થાય છે [illegible] નહિ [illegible] એવી [illegible] હશે [illegible] તેમ [illegible] કરી ન શકિ."

ઓથિલસન [illegible] અને [illegible] પોતાના [illegible] હતું " મારે [illegible] અને [illegible] આ [illegible] કરીને [illegible] હતા [illegible] આ [illegible] હશે [illegible] એવું [illegible] હરિ. તેમ હરિ. એવું [illegible] પોતાની [illegible] એના [illegible] છે તે [illegible].

[illegible] એ ઓથિલસન [illegible] ન [illegible] તેને [illegible] નહિ, તેને [illegible] આ [illegible] હતો [illegible] એના [illegible] નહિ [illegible] હશે ?

[illegible] પાછે પાછે [illegible] તેને પોતાના [illegible] તેને [illegible] પોતાની [illegible] ઓથિલસન પોતાની [illegible] તેને [illegible]

(૫)

મહાજનકજાતક

પ્રાચીન કાળમાં વિદેહરાજ્યની મિથિલા નામક રાજધાનીમાં મહાજનક નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને અરિષ્ટજનક અને પોલજનક એ બે પુત્રો હતા. મહાજનકના મરણ પછી અરિષ્ટજનકને ગાદી મળી. પોતાના નાના ભાઈને તેણે યુવરાજ બનાવ્યો. યુવરાજને અને પ્રધાનમંડળને કાંઈક કારણસર બનતું ન આવ્યું, એટલે તેઓએ યુવરાજ અને રાજા વચ્ચે અણબનાવ કરવાની એક યુક્તિ રચી. રાજાને તેમણે એવું કહ્યું કે યુવરાજ તમારી ગાદી પચાવી પડવા માગે છે. અરિષ્ટજનકનો સ્વભાવ ઉતાવળિયો હોવાથી અને તેને ઝાઝો વિચાર કરવાની ટેવ ન હોવાથી પ્રધાનના કહેવા પર વિશ્વાસ રાખી તેણે પોલજનકના પગમાં બેડીઓ પાડી તેને અંધારી કોટડીમાં પૂરી દીધો.

પોલજનક તુરંગમાંથી છૂપી યુક્તિએ નાસી છૂટ્યો અને તેણે જંગલનો આશ્રય લીધો. ત્યાંના લોકોને વશ કરી લઈ તેણે રાજાની વિરુદ્ધ મોટું બંડ ઊભું કર્યું. આસપાસના મુલક કબજે કરી પોતાનું સૈન્ય વધારતાં વધારતાં તેણે ખુદ મિથિલા નગરી પર સ્વારી કરી. અરિષ્ટજનક પોતાના ભાઈને શાસન

બોધિસત્ત્વ બોલ્યો, "શા માટે તે કેમ ન બને? જે પોતાનું કર્તવ્ય કરે છે તે પોતાનાં સગાંઓના અને મિત્રોના ઋણમાંથી મુક્ત થાય છે અને તેને પશ્ચાત્તાપ કરવાની વારી આવતી નથી."

દેવતા બોલી, "પરંતુ જે કર્મમાંથી ફળ ન નીપજતાં ત્રાસ માત્ર ઉપજવાનો છે, અરે, મરણ આવવાનું છે તેવાં કર્મ કરવાથી શો લાભ?"

બોધિસત્ત્વે જવાબ દીધો, "આપણો પુરુષાર્થ કોઈ કાળે પાર પડવાનો સંભવ ન હોય તોપણ બને ત્યાં સુધી પ્રાણનું રક્ષણ કરવું એ આપણું કર્તવ્ય છે. લોકસ્વભાવ જ એવો છે. મનુષ્યના સર્વ કામ પાર પડે છે એવું નથી. ખેતી, વ્યાપાર વગેરે સર્વ કાર્યોમાં મનુષ્ય સર્વદા યશસ્વી થાય જ છે એવું નથી. હવે મ્હારા પ્રયત્ન વિષે તું પૂછશે, તો એનું ફળ એ છે કે, મ્હારી સાથેના બીજા લોકો પાણીમાં ડૂબી મરી ગયા છે ત્યારે હું તારા જેવી મહાનુભાવ દેવતાનું દર્શન કરવા બચ્યો છું. તેથી હે દેવતા, હું યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરવાનું કદી નહિ છોડું. આ સમુદ્રની પાર જવાનો ઉદ્યમ કરી હું મ્હારૂં પૌરુષ પ્રગટ કરીશ."

બોધિસત્ત્વનાં આ વચન સાંભળી દેવતા પ્રસન્ન થઇ અને તેણે બોધિસત્ત્વને તેની ઇચ્છા પ્રમાણે મિથિલા નગરીમાં પહોંચાડ્યો.

જે દિવસે બોધિસત્ત્વ સુવર્ણભૂમિ જવાને નીકળ્યો તે જ દિવસે પોલજનક મરણ પામ્યો. તેને સીવલી નામની એકની

જોડીને છૂટા મુકી દીધા. તેની પાછળ પાછળ પુરોહિત, રાજાના પ્રધાનો વગેરે નગરજન અને મોટી ફોજ નીકળી પડી.

નગરની પ્રદક્ષિણા કરી રથ છેક રાજાના ઉદ્યાનમાં પેઠા. તે વખતે મહાજનક ત્યાં એક મંગળ શિલા પર સૂતો હતો. રથે તે જગાએ જઈ તે શિલાની પ્રદક્ષિણા કરી અને ત્યાં જ થંભી ગયો. પુરોહિતે ત્યાં સૂતેલા બોધિસત્ત્વને જોયો અને પોતાના લોકોને કહ્યું, “ગૃહસ્થો, આ જો સત્પુરુષ હશે તો ગાંભીર્યથી વર્તશે; નહિ હોય તો આપણાથી ડરી જઈ આમ તેમ ક્યાંક નાસી છૂટશે. સઘળાં વાદ્ય સાથે વાગે એવી વ્યવસ્થા તમે કરો. અમે આ માણસની પરીક્ષા કરીશું.”

પુરોહિતનું કહેવું સાંભળીને મુખ્ય પ્રધાને સાથે આવેલ વાદકોને એકદમ સર્વ વાદ્યો વગાડવાનો હુકમ આપ્યો. વાદ્યનો એવો મોટો અવાજ થયો કે એ ઠેકાણે સામાન્ય મનુષ્ય હોત તો જરૂર બાવરો બની ગયો હોત; પરંતુ બોધિસત્ત્વે માથા પર ઓઢેલું વસ્ત્ર ઉતારી આ મોટા જનસમૂહ તરફ એકવાર નજર નાંખી અને જમણે પડખેથી ડાબે પડખે ફરીને ફરી આંખ મીંચી દીધી. પુરોહિતે પાસે જઈ ધીરેથી તેના પગ ઉઘાડા કરી જોયા. પગ પરનાં લક્ષણો જોઈ પુરોહિતે પોતાનાં માણસોને કહ્યું, “ગૃહસ્થો, આ સામાન્ય મનુષ્ય નથી. આ તો સાર્વભૌમ પદને પણ યોગ્ય છે!”

બોધિસત્ત્વ ઉઠીને બેઠો થયો અને આસપાસના ભેગા થયેલા લોકોને ઉદ્દેશીને બોલ્યો, “તમે મારી આસપાસ શા સારુ એકઠા થયા છો?”

એક દિવસ [illegible] [illegible] [illegible] હતો [illegible] એક આમંત્રણ લેતું. [illegible] [illegible] [illegible] થી [illegible] એક [illegible] [illegible] એક [illegible] [illegible] ની [illegible] [illegible]. તેને એક [illegible] એક [illegible] [illegible] તેની [illegible] [illegible]. [illegible] તેની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ને [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એવું [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] ને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નહિ. [illegible] [illegible] [illegible] એક પણ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ને [illegible] [illegible] [illegible] નહિ.' "[illegible] [illegible] [illegible] એક પણ [illegible] [illegible] [illegible]!" એમ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. તેઓએ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ' [illegible] ને [illegible] [illegible] [illegible] ' [illegible] આ [illegible]. ને [illegible] [illegible] [illegible], "[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ' હું [illegible] હતો [illegible] આ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] હું તો એ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નથી' આ [illegible] [illegible] [illegible] એક પણ [illegible] [illegible] નથી' આ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], પણ આ જ [illegible] છે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે; પરંતુ [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે; પરંતુ [illegible] [illegible] [illegible] ને [illegible] [illegible] [illegible] એક [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે. [illegible], તો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] પરંતુ [illegible] [illegible] એવી [illegible] [illegible]

બાઇ જ મારા પિતાના મરણનું કારણ બન્યો. આવી આ રાજ્યલક્ષ્મી ચંચળ છતાં હું એને કેવળ વશ થઈ રહ્યો છું!"

જનકરાજા ઉદ્યાનમાંથી રાજધાનીમાં ગયો; પણ તેને રાજમહેલના સર્વ સુખ તુચ્છ લાગવા માંડયાં. બે નોકરો સિવાય બીજાને પોતાના મહેલમાં આવવાની તેણે મનાઈ કરી અને એકાન્તમાં તે પરમાર્થનું ચિન્તન કરવા લાગ્યો. ત્રણ મહિના આ પ્રમાણે વીતાડયા પછી એક દિવસ તેણે વિચાર કર્યો કે "મ્હારા પ્રજાજનને ઉપયોગી ન થતાં તેમનું અન્ન માત્ર હું ખાયા કરું છું! આ રાજમહેલના કારાગૃહવાસથી મારા મનને સુખ કેમ થશે? હિમાલય પર જઈ પુણ્યવાન ઋષિમુનિઓના આશ્રમમાં રહેવાનો સુદિન ક્યારે ઉગશે?"

રાજાની અરણ્યવાસની ઉત્કંઠા એટલી તો વધી ગઇ કે એક દિવસ કાષાયવસ્ત્ર (ભગવાં) ધારણ કરી તે રાજમહેલમાંથી બહાર નીકળી પડ્યો અને પાસેના એક ઉદ્યાનમાં જઈ એક ઝાડ નીચે રહ્યો.

રાજાએ સન્યાસ લીધો એ સાંભળી સીવલીદેવીના દુઃખનો પાર રહ્યો નહિ. પોતાની દાસીઓ સાથે રાણી એકદમ ત્યાં જઈ તેણે તેને બહુ રીતે વીનવ્યો; પણ રાજાનું મન તે નિવૃત્ત પણ કરી શકી નહિ. આથી તેણે રાજાનું મન ફેરવવાને એક યુક્તિ રચી. પોતાના નોકરોને મોકલી મિથિલાના મકાન, ઝુંપડાં વગેરેને તેણે આગ લગાડાવી અને ઘર સળગવા માંડ્યાં એટલે તે રાજાને કહેવા લાગી, "મહારાજ, આપે જે મિથિલાની અભિવૃદ્ધિ કરી તેની આપ ત્યાંથી નીકળ્યા પછી

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] "[illegible]" [illegible]

[illegible] મિત્રના [illegible]

આ જન્મમાં ઘણા વીર્યથી સમુદ્ર તરી ગયા અને ત્યાર બાદ પોતાની પ્રજાનું અદ્ભુત દયાથી કલ્યાણ કરી, બોધિસત્ત્વે વીર્યપારમિતાનો અભ્યાસ કર્યો. પછી રાજ્યનો ત્યાગ કરી અને ઉપર વધના લોકોને વૈરાગ્યનો ઉપદેશ બેસાડી નૈષ્કર્મ્યપારમિતાનો અભ્યાસ કર્યો. મિથિલા બળે છે, મિથિલાના લોકોને જંગ્મોરો લૂંટે છે એમ સીવલીએ કહેવા છતાં પોતાની સાત્ત્વિક ઉપેક્ષા ચળવા ન દઈને બોધિસત્ત્વે ઉપેક્ષાપારમિતાનો અભ્યાસ કર્યો. માત્ર આ જન્મમાં જ નહિ, પરંતુ બીજા કેટલાયે જન્મોમાં બોધિસત્ત્વે આ પારમિતાઓનો અભ્યાસ કર્યો. હવે બોધિસત્ત્વે પ્રજ્ઞાપારમિતાનો અભ્યાસ શી રીતે કર્યો એનું એક ઉદાહરણ આપું છું.

મિથિલાથી કેટલાક અંતર ઉપર પ્રાચીનયવમધ્યક નામનું એક ન્હાનું સરખું શહેર હતું. ત્યાં શ્રીવર્ધન નામનો એક સુશીલ ગૃહસ્થ રહેતો હતો. જે દિવસે વૈદેહ રાજાને કુંવરનું સ્વપ્નું આવ્યું તેજ દિવસે શ્રીવર્ધનની સાધ્વી સ્ત્રી ગર્ભવતી થઈ. નવ માસ પૂર્ણ થયે તેને એક કાન્તિમાન પુત્ર થયો. આ જ આપણો બોધિસત્વ. નામકરણને દિવસે આ બાળકનું નામ 'મહૌષધ' એવું રાખવામાં આવ્યું. મહૌષધ જ્યારે ઉમરલાયક થયો ત્યારે પોતાના બુદ્ધિબળે કરીને શહેરના સર્વ યુવાનોનો તે આગેવાન થયો.

એક દિવસ સેંકડો છોકરાઓ સાથે તે ક્રીડામંડપમાં રમતો હતો. તે વેળાએ એકાએક વરસાદનું મોટું ઝાપટું આવ્યું અને સૌ છોકરાઓનાં કપડાં ભીંજાઈને તરબોળ થયાં. બોધિસત્વ બોલ્યો, "ભાઈઓ, આવો, આપણે વરસાદ પડે ત્યારે રમવાને માટે એક ક્રીડાશાળા બાંધીએ. તમે તમારા વડીલો પાસેથી એક એક કાર્ષાપણ* લાવો."

છોકરાઓએ બોધિસત્વના કહેવા પ્રમાણે ફાળો ભેગો કરીને તેને સોંપ્યો. મહૌષધે શહેરના મુખ્ય સુતારને બોલાવીને તેને એક ઉત્તમ શાળા તૈયાર કરવાને કહ્યું. પરંતુ સુતારે કરેલો નકશો મહૌષધને પસંદ પડ્યો નહિ. તેણે પોતે નકશો તૈયાર કરીને પોતાની દેખરેખ નીચે તે સુતાર પાસે એક ઉત્તમ શાળા બંધાવી. આ શાળાને એક છેડે તેણે વરસાદ વખતે રમવાની સગવડ પણ કરી હતી. પરંતુ શાળાના મુખ્ય

* કાર્ષાપણ તે વખતનો એક સીક્કો હતો.

ઘરના આ બળદ લઈને વેચવા માટે બજાર તરફ જતો હતો ત્યાં આ માણસ મને વાટમાં મળ્યો અને આ બળદ મારા છે એમ કહી કજીઓ કરવા લાગ્યો."

બોધિસત્વ બોલ્યો, "મારો આપેલો ન્યાય તમને પસંદ પડશે કે?"

તે બંનેએ બોધિસત્વનો આપેલો ચુકાદો માન્ય રાખવાનું કબુલ કર્યું. પછી બોધિસત્વ એકને ત્યાં રાખી બીજાને બીજે ઠેકાણે લઈ ગયો અને ત્યાં ભેગા થયેલા સર્વ લોકો સમક્ષ ફરી એક વાર સર્વ હકીકત પૂછી લીધી. તે માણસે પણ પોતે એ બળદ બજારમાં લઈ જતો હતો વગેરે પૂર્વવત્ કહ્યું. ત્યારે તેને બોધિસત્વે પ્રશ્ન કર્યો કે "આ બળદોને તેં આજે શું નીર્યું છે?" તે બોલ્યો, "મેં એમને તલના ખોળ અને ચોખાની રાબડી નીરી છે."

બોધિસત્વે પાસે ઉભેલા સર્વને તેનું કહેવું બરાબર ધ્યાનમાં રાખવા કહ્યું અને ત્યાંથી તેને બીજે ઠેકાણે મોકલી તેના પ્રતિપક્ષીને ત્યાં બોલાવ્યો. પોતે ઝાડ નીચે સૂતો હતો ત્યાંથી બળદો જંગલમાં નાસી ગયા વગેરે હકીકત તેણે કહ્યા પછી બોધિસત્વે તેને પૂછ્યું, "પણ તેં આજે આ જનાવરોને શું શું નીર્યું છે?" તે બોલ્યો, "હું તેમને બીજું શું નીરવાનો હતો? સવારના તેઓ કેવળ જંગલના ઘાસ પર જ છે."

બોધિસત્વે સભાસ્થાનમાંના લોકોને તેનું આ કહેવું બરાબર ધ્યાનમાં રાખવા કહ્યું; અને પ્રિયંગુ વૃક્ષનાં પાંદડાં મંગાવી

બોધિસત્ત્વ બોલ્યો, " મારો ફેંસલો તમે બન્ને કબુલ કરશો ને ?

દરેકે 'હા' કહેતાં જ તે બોલ્યો, " તમે બન્ને આ બાળકના હાથપગને ખેંચો. જે આ બાળકને ખેંચીને લઈ જઈ શકે તે જ આ બાળકની ખરી માતા."

તે બન્ને સ્ત્રીઓ તે બાળકને ખેંચવા લાગી. તેથી તે બાળક પણ જ જોરથી રડવા લાગ્યો. તેની ખરી માએ તેને તરત જ છોડી દીધો અને એક બાજુ પર જઈને કરુણ સ્વરે રુદન કરવા લાગી. પરંતુ યક્ષિણીના મુખ પર પોતાને મળેલી ફતેહને લીધે સ્મિત છવાઈ રહેલું દેખાતું હતું.

બોધિસત્ત્વ બોલ્યો, " ગૃહસ્થો, બાળકને છોડી દઈને બાજુ પર રહી છે તે જ સ્ત્રી બાળકની ખરી માતા છે. પોતાના બાળકના રડવાથી તેનું અંતઃકરણ કકળી ઉઠ્યું, અને તેણે બાળકને તરત જ છોડી દીધો. પરંતુ આ યક્ષિણીના ચહેરા પર એના બાળકને માટે દુઃખ થયું હોય એવું એક પણ ચિન્હ દેખાતું નથી."

સભાગૃહના લોકોને બોધિસત્ત્વે આપેલો ન્યાય પસંદ પડ્યો. યક્ષિણીએ પોતાનો ગુન્હો કબુલ કર્યો, અને બાળકને તેની માતાને સ્વાધીન કરી તે શરમની મારી નીચું ઘાલી ત્યાંથી ચાલતી થઈ.

બોધિસત્ત્વના ચાતુર્યની કીર્તિ વૈદેહ રાજાના કા સુધી ક્યારનીયે પહોંચી ગઈ હતી. પોતાના દરબારમાં એ

અકરાને આપણી વ્યવસ્થા કરી. પણ પ્રેટના ન પર સ્વારી કરવાનું સાહસ કર્યું નહતું. સિસિલી ઉપર ં. ત્યાર બીજા રાજાઓ તેને મારી કાઢવા આવવાને તૈયાર ોના તેથી તેણે પોતાની ફોજ ભેગી કરીને ત્રિપોલ પર હલ્લો કર્યો.

ડ્રેટ ગાલની સાથે પોતાના શત્રુના પરાજય કરવાનું સામર્થ્ય ન હતું. તેણે પોતાના પ્રધાનોને બોલાવીને હવે શું કરવું એ વિષે મસલત ચલાવી. મોટું કહેવું એમ થયું કે અકરાન સાથે આપણું કંઈ વળવાનું નથી; પરંતુ ડીઓનિસસને ગાલને મોકલ આપીને કહ્યું. "મહારાજ, આપ સમજશો નહિ. ખૂબની અકરાન હેરાનગતમાં આપણ. ગાલમાંથી નાસી જશે."

આ વાત નક્કી ગાલમે જોયા બાદ ડીઓનિસસ ઉપર નાખ્યો.

ડીઓનિસસે સિસિલામાં એકદમ પરાક્રમ કરવા માંડ્યાં. નગરમાં નજીક ચાર વર્ષ સુધી એટલી લાંબી જૂદા જૂદા કોટોના સંબંધી. સિસિલાની આસપાસ જે કોટ હતો તેને સમરાવીને દુરસ્ત કર્યો; અને ઠામ ઠામ બંદરના રક્ષણ માટે સુંદરી ફોજ ગોઠવી દીધી.

અકરાને પ્રેટના ન્હાના ન્હાના ગામો કબજે કરવાની તજવીજ ન પડતાં એકદમ સિસિલા પર સ્વારી કરી અને સિસિલાને ઘેરો ઘાલ્યો. કેવળ એમ કહેવું હતું કે સિસિલાના લોકો સાથે સલાહ કરી આપણી ફોજના નાશ કરવામાં કરો

ઉપરે અનુમોદન. આ વખત એક દિવસ ચંદ્રગુપ્તના [illegible] સાંભળ્યા. તે તેને પકડીને અહીંયાંથી [illegible] અહીંયાં તેને [illegible] જેમની [illegible] કરી [illegible] દુઃખ દીધું. તે પ્રમાણે તેની તપાસ કરી, [illegible] તેને ઘણી [illegible] આવ્યા. તે અકદન રાજના શિષ્યો પાને [illegible] કહેવા લાગ્યો, "તમને [illegible] છે! એ દુઃખ [illegible] — અહીંયાં — [illegible] દુર્દશા કરી છે તે જુઓ.' "

અકદનના શિષ્યો તેને પોતાના [illegible] ગયા. તેની [illegible] લીધા પછી અકદન ખૂબ ક્રોધમાં આવી બોલ્યો, "અહીંયાં [illegible] તે માટે મનને દુઃખ [illegible] નહિ. હું [illegible] મોટી [illegible]. તું મારી પાસે [illegible]

અકદન રાજનો અનુરોધ [illegible] ધીરે ધીરે પૂર્ણ [illegible] થયો.

આ તરફ બોધિસત્વે રાજના ભંડારમાંથી સુંદર સુંદર વસ્ત્ર અને આભૂષણ કઢાવી તે ઉપર પોતાનો સિક્કો મારી, અને તે અકદનના સૈન્યમાં વેચવાને મોકલ્યા. તે લોકોને અકદનના સરદારોને અને અધિકારીઓને ખૂબ [illegible]. તેઓ બોધિસત્વે મોકલેલા વેપારીઓને પૂછવા લાગ્યા, "તમે આ ચીજો અહિં વેચવા માટે કેમ લાવ્યા છો?"

વેપારીઓએ જવાબ દીધો, "મિથિલામાં [illegible] છે. ત્યાં આમાંનું એકેક વસ્ત્ર [illegible] એકેક

કાર અતિથિ તરીકે થઇ આપ ન જણો એવી રીતે મિથિલા શહેરમાં ધ્યાન જતા કે છે. આપના આ સૈન્યમાં મહોદય પાનેથી લાગ ન ખાતી હોય એવો એક પણ અધિકારી નથી રહો, નહિ તો મિથિલાના લોકોને અજમાયશી શી રીતે મારે એ આપને કહેવાનું ને સમજવું હોય."

અક્ષય બોલ્યો, હે અનુરૈવદ, તુંજ એક મ્હારો હિતકર્તા છે એમ દીસે છે. હવે મ્હારા સરદાર અને અધિકારીઓ કમાખે જતા છે એ વાતની પરીક્ષા શી રીતે કરવી એ કહે."

અનુરૈવદ બોલ્યો, ' એ કામ સહેલું છે. આપ આવતી કાલે એક દરબાર ભરો અને તેમાં સર્વ હજુરીવાઓ અને સરદારોને બોલાવો. તેમાંના કેટલાકના શરીર પર મહોદયે આપેલા વસ્ત્રાલંકાર દેખાઈ આવે તો જરૂર સમજજો કે એ લોક મહોદયને મળી ગયા છે."

અનુરૈવદની યુક્તિ અક્ષયને ગમી જ ગઈ. તેણે બીજે દિવસ એક મ્હોટો દરબાર ભરી સરદાર અમલદાર વગેરે લોકોને પોતપોતાના ઉત્તમોત્તમ વસ્ત્રાલંકાર સજીને ત્યાં આવવાનો હુકમ કર્યો. સરદારોએ અને હજુરીવાઓએ નગરમાં જ વેચાતા લીધેલા કપડાં શરીર પર ધારણ કરીને દરબારમાં ગયા. અક્ષયની નજર તેમના કપડાં અને દાગીના પર જ લાગેલી હતી. દરેક સરદાર અને હજુરીવાઓનાં અંગ ઉપર પૂર્વે કદી ન જોએલા વસ્ત્રાલંકાર તેણે તે દિવસે જોયા. એટલું જ નહિ પણ અનેક વસ્ત્ર અને અલંકાર પર મહોદયની છાપ તેના જોવામાં આવી. હવે તેના મનની ખાત્રી થઈ કે મહોદય

રાત્રિને સુમારે અબ્દલ પાસે જઈને બોલ્યો, "મહારાજ, અહિંથી નાસી નીકળવાની આ જ વેળા છે. પછી જાસૂસો અજવાળિયામાં જે ઘોડા નિહાળે છે, ત્યાં સુધી કોઈને જરા ન થાય તેમ આપણે નાસવા જવાનું અને ત્યાં ઘોડા પર સવાર થઈ નાસી છૂટશું."

પછી અબ્દલ અને અનુરૈફ ઘોડા ઉપર સવાર થઈ કોઈને ખબર ન પડે તેમ ત્યાંથી નાસી નીકળ્યા.

કેટલેક ગયા પછી અનુરૈફ બોલ્યો, "મહારાજ, એ દુષ્ટ બેહુતના છોકરાનો મને ભારે ભય લાગે છે. તેના જાસૂસ ગામડાઓ આપણા સૈન્યમાં ફર્યા કરે છે. આપણે બન્ને નાસી ગયા એ વર્તમાન એણે અત્યાર સુધીમાં જાણ્યા જ હશે અને આપણી પાછળ પાછળ તેનું આપણને પકડવાને પીછેસ્વાર મોકલ્યા હશે. મારી જીંદગીની મને પરવા નથી, પરંતુ આપને જો તેણે પકડ્યા તો મેં આપને બચાવવા માટ કરેલા આ બધા ખટપટ પાણીમાં જશે. એટલે હું કહું છું કે આપ પાછળ ન જોતા સીધા આપની રાજધાનીનો રસ્તો લેજો. હું અહિં જ ઉભો રહું છું, અને આપને પકડવાને પીછેસ્વાર આવશે તો તેમને કંઈ પણ વાત કહી આડો જ રસ્તો બતાવી દઈશ. મને તે પકડી જશે એમ. ફિકર નથી. પરંતુ મારે માટે આપ ચિન્તા કરશો મા. હું એ બેહુતના છોકરાને ઓળખું છું. એ મને પકડશે તોપણ યુક્તિપ્રયુક્તિથી તેના હાથમાંથી છટકી થોડા વખતમાં હું આપના દર્શને આવીશ."

અબ્દલને આ વખતે પોતાનો જ જીવ બચાવવાની પડી હતી. એ આવે વખતે અનુરૈફની ચિન્તા કરતા શાનો

બ્રહ્મદત્તને એક સ્વરૂપવતી કન્યા હતી. તે તરુણ અવસ્થામાં હોવાથી યોગ્ય વખતમાં તેનું લગ્ન કરવાનું ઠર્યું હતું. બ્રહ્મદત્તે પોતાના રાજ્યના નામાંકિત કવિઓને બોલાવી તેના સૌન્દર્ય વિષે કવિતા રચાવી અને બીજા ગામ ને દેશો દેશમાં ફેલાવી. ત્યાર બાદ તેણે કેવટ બ્રાહ્મણ સાથે વૈદેહ રાજાને સંદેશ મોકલ્યો કે "મારી એકની એક કન્યા તમને આપી તમારી સાથે કાયમની મૈત્રી બાંધવાની મારી ઇચ્છા છે."

કેવટ બ્રાહ્મણે વૈદેહ રાજાને ભેટપત્રોદ્વારા નજરાણું આપી તેના દરબારમાં પોતાના રાજાનો સંદેશ તેને જણાવ્યો. વૈદેહ રાજાએ પોતાના અમાત્યોની આ કાર્યમાં સલાહ લીધી. તેના જુના પ્રધાનોએ આવો સંબન્ધ બાંધવો ઇષ્ટ છે એવો મત આપ્યો. પરંતુ બોધિસત્ત્વ બોલ્યો, "મહારાજ, પોતાની કન્યાની લાલચ બતાવી બ્રહ્મદત્ત આપને ભૂલથાપ આપવા માગે છે. આપ જો તેના ભૂલાવામાં ભૂલશો તો માછલી જેમ ગલને વળગી નાશ પામે છે તેમ આપ નાશ પામશો. આપ બ્રહ્મદત્તની મીઠી મીઠી વાતોથી ભોળવાઇ જો પાંચાલ દેશમાં જશો તો પોતાને જ હાથે પોતાનો નાશ વહોરી લેશો."

વૈદેહને બોધિસત્ત્વનાં વચન સાંભળી અત્યન્ત સંતાપ થયો અને તે બોલ્યો, "આવા નાજુક કામમાં મ્હેં તારા જેવા પોરવની સલાહ પૂછી એ મ્હારી જ મૂર્ખતા. આ બાબતમાં મારા જુના પ્રધાન મને જેવી સલાહ આપી શકે એવી તું નહિ આપી શકે એ મારે પહેલેથી જ

કામ.ધ અને બ્રહ્મદત્તના પક્ષમાં ફસાઈ રહ્યો છે એ જોઈ તેના ચિત્તને બહુ શોક થયો. તેણે રાજાને કહાવ્યું કે “બ્રહ્મદત્તની કન્યા સાથે લગ્ન કરવાનો મહારાજનો જો નિશ્ચય જ થયો હોય તો કંટાળો ન કરતા લગ્નવિધિનું મુહૂર્ત જરા આઘું રાખો. હું પાંચાલ દેશની રાજધાનીમાં જઈ વિદેહરાજને યોગ્ય એવું એક નિવાસસ્થાન તૈયાર કરું છું. એ સ્થાન તૈયાર થયે મહારાજે ત્યાં આવવું. આમ કરવાથી આપણા દેશની આબરૂ રહેશે.”

વિદેહ રાજાને મહૌષધને કહાડી મૂકવા માટે અત્યન્ત દુઃખ થયું હતું. સંકટ સમયે મહૌષધનો કેવો ઉપયોગ થાય છે એ તે ભૂલી ગયા નહોતા. મહૌષધ પોતાની સાથે પાંચાલ દેશમાં આવે એવી એની તીવ્ર ઇચ્છા હતી. આથી મહૌષધના આ સંદેશાથી તેને ઘણો આનન્દ થયો અને તેણે મહૌષધને તરત પાંચાલ દેશમાં જઈ પોતાના આગમનની સર્વ તૈયારી કરવાને આજ્ઞા આપી.

રાજાની આજ્ઞા પ્રમાણે મહૌષધ પોતાના ચુનંદા માણસોને સાથે લઈ પાંચાલ દેશમાં ગયો. જતાં વાટમાં એક એક યોજનને અન્તરે તેણે ચોકીઓ બેસાડી. આ ચોકીઓ ઉપર કેટલાક ઘોડેસ્વાર અને હાથી મૂકવામાં આવ્યા હતા. પાંચાલની રાજધાની ગંગાને કાંઠે હતી. મહૌષધે પોતાના રાજાને માટે ઉતારાના ઘર બાંધવામાં જરૂરી લાકડ સામાન વગેરે લાવવાને બહાને ગંગામાં અસંખ્ય હોડીઓ સજ્જ કરી રાખી.

અકબરને અંદારવને જેટલી દરા જોઈએ તેટલી પૂરી પાડવાનો તાત્કાલિક હુકમ કર્યો અને જોઈએ ત્યારે એ જગા પસંદ કરવાની અંદારવને પરવાનગી આપી. અંદારવે ગંગાની અને અકબરના મહેલની વચમાં એક જગા પસંદ કરી પોતાના રાજા માટે અને તેની સાથે આવનાર લશ્કર સારૂ માટે ઘર બાંધવાની શરૂઆત કરી. પ્રથમ તો અંદારવે પોતે પસંદ કરેલી જગાની આસપાસ કોટ બાંધ્યો અને પછી અંદરના ઘર તૈયાર કર્યા. આ કામ પૂરૂં થયા બાદ તેણે રાજાને સંદેશો મોકલ્યો અને તે પ્રમાણે વૈદર રાજા પોતાના પ્રધાન સદવર્તમાન મોટી આમધૂમ સાથે પાંચાલની રાજધાનીમાં આવી દાખલ થયા.

અકબરે વૈદર રાજાનો આદરસત્કાર રૂડી રીતે કર્યો. એ દિવસ શુભ મુહૂર્તમાં વિવાહવિધિ કરવાનું નક્કી થયું. અંદારવે બાંધેલા અકબરની પરોણાગત સ્વીકારતો વૈદર રાજા ત્રીજે દિવસ રાત્રે ભવનમાં ઘણા ચેનથી રહેતો હતો. પરંતુ ત્રીજે દિવસે એકાએક જુએ છે તો પોતાના મહેલને અકબરના સૈન્યે ઘેરો ઘાલેલો. એ સમૂળા લોકો બહાર જતાં કોઈ છિદ્ર રાજાનું ધૈર્ય ભાગી ગયું. અકબર રાજાએ કમાવીને મને અહીં આણ્યો એ હવે તેના લક્ષમાં આવ્યું. આ સંકટમાંથી કેમ છૂટાય એ એને સૂઝે નહિ. તેણે પોતાના મંત્રીઓને તાત્કાલિક બોલાવી આ આફતમાંથી છૂટવાનો ઉપાય શોધી કાઢવા કહ્યું.

તેમાંનો એક જણ બોલ્યો, " મહારાજ, આ સૈન્ય સાથે યુદ્ધ કરવા મેં આપણા ખૂબીદાર કોઈ ઠરાવ દીધી

એ તને કંઈ કહ્યું હશે, તારું અપમાન કર્યું હશે, પણ તેનું વેર વાળવાનો આ સમય નથી. સવાર થતાં પહેલાં બ્રહ્મદત્ત અમારો બધાનો નાશ કરવાનો છે! માટે પ્રથમ અમને આ સંકટમાંથી ઉગાર અને પછી તને ભૂલમાં જે કંઈ બોલાઇ ગયું હોય તેને માટે અમારો જે કંઈ ધીક્કાર કરવો હોય તે કરજે."

મહૌષધ બોલ્યો, "મહારાજ, આપના પર વેર લેવાની કે ધીક્કાર કરવાની મારી ઇચ્છા નથી, પરંતુ માણસના પાછલા કર્મો એવા વિકટ હોય છે કે સંભારો યા ન સંભારો તોપણ તેનું ફળ તો ભોગવવાનું જ! આપ જે આ બ્રહ્મદત્તની પુત્રી પર લુબ્ધ થયા તેનું ફળ ભોગવ્યા સિવાય આમાંથી કેમ કરી છૂટશો?"

રાજા અને તેના ચારે પ્રધાન વિચારમૂઢ થઈ બાળકની પેરે રડવા લાગ્યા. મહૌષધને પોતાના રાજાની દયા આવી. તે બોલ્યો, "મહારાજ, સંકટ સમયે આવો શોક કરવો આપના જેવા રાજકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ક્ષત્રિયને ઉચિત નથી. આપ જો ધીરજ રાખશો તો સૌને થોડા જ વખતમાં હું આ સંકટમાંથી પાર ઉતારું છું."

મહૌષધે પોતાના નોકરોને જમીન નીચે તૈયાર કરેલા ભોંયરાનો દરવાજો ઉઘાડવાનો હુકમ કર્યો. બ્રહ્મદત્ત રાજાની પોતાના ધણીને ફસાવવાની યુક્તિ જાણી જઈને તેણે આ નિવાસસ્થાનથી બે ભોંયરાં તૈયાર કર્યાં હતાં. મોટું ભોંયરું ગંગાના કાંઠા સુધી લઈ જવામાં આવ્યું હતું અને

આ તરફ મહીપતે પોતાના ધણીને અને તેના ચારે જુના પ્રધાનને ભોંયરામાં ઉતાર્યાં અને કહ્યું, " હું ચાર પાંચ મહિનાથી અહીં આવી બેઠો હતો તે મોજને ખાતર બેઠો હતો એમ તમને લાગે છે શું? મિથિલામાં હતો ત્યારથી જ હું બ્રહ્મદત્તનું કપટ કળી ગયો હતો. તમને સૌને તે સકંજામાં લેનાર છે એમ હું જાણતો હતો. અને તેથી જ ગયા ચાર મહિનામાં અહીં આવી મ્હેં અવિશ્રાન્ત મહેનત કરી. આ ભાગી છૂટવાની ચોરવાટ છે એમ સમજીને વાકાયુધ્ધ ન જતા. આ ભોંયરા વાટે ઘોડા પર બેઠાં સુદ્ધાં તમારાથી સહેલે જઈ શકાય એવું છે."

બોધિસત્વના ચાતુર્યથી તે સઘળા બહુ ચકિત થઈ ગયા. મહૌષધ કેવળ રાજનીતિમાં જ નહિ પણ કળાકૌશલ્યમાં સુદ્ધાં અતિ નિપુણ હતો. આ ઉન્માર્ગની (ભોંયરાની) તેણે જે રચના કરી હતી તેવી શિલ્પકલાનિષ્ણાત માણસને પણ કરતાં આવડત કે કેમ તે વિષે શંકા જ રહે છે. આ ભોંયરાને અંદરથી છો કરી એક બાજુએ સુંદર ચિત્રો કઢાવ્યાં હતાં; થોડે થોડે અંતરે સુગંધી તેલના દીવા ટાંગવામાં આવ્યા હતા; જમીન પર કાશ્મીરી પાષાણની ફરસબંધી કરી હતી અને તે પર સુંદર ગાલીચા પાથર્યા હતા. વચમાં વચમાં કો વગેરે વસ્તુઓ ગોઠવી રાખી હતી; અને સુવાસિત પુષ્પમાળાઓથી એ ભોંયરાનો ઉપરનો ભાગ શણગારવામાં આવ્યો હતો.

રાજા અને પ્રધાન આ શોભા નિહાળવામાં જ ગરક થઈ ગયા એ જોઈ બોધિસત્વે તેમને કહ્યું " હવે આ ભોંયરામાં

નથી. આપ મ્હારી ચિંતા કરશો મા. અકદનના સૈન્યે પાછલા ઘેરામાંથી આપના આખા સૈન્યને છોડાવી તેને સાથે લઈ હું તાકીદે આવત. દર્શને આતુર."

આમ કહી મહેરાએ પોતાના ધણીની રજા લીધી અને તે પાછો ફર્યો.

વૈદર્ભ રાજાએ પોતાના પ્રધાન અને અકદનના હુકમ સહવર્તમાન મહેરાએ તૈયાર રાખેલી હોડીઓમાં બેસી નિદિધાનો માર્ગ લીધો.

આ તરફ અકદન વૈદર્ભના મહેલ પાસે આવી પહોંચ્યો અને પ્રભાત થતાં જ મહેલમાં પેસી વૈદર્ભ રાજાને અને તેના પ્રધાનોને જીવતા પકડી લાવવાનો તેણે પોતાના માણસોને હુકમ આપ્યો. મહેલમાં રહેલા દાસના કહેવા અને સ્નાન વગેરે કરી માત્ર થતા દીવાનખાનામાં આવી બેઠો. અકદન રાજાએ કરેલો હુકમ સાંભળી તે અમાત્યએ ઘરી અકદનને કહેવા લાગ્યો, "મહારાજ, આપ આ નાહક વખત મારી રહ્યા છો. આપનું ધનુષબાણ નીચે મૂકી દો. આપના હૃદયનું એ અહીં કામ નથી."

અકદન બોલ્યો, "તારો ચહેરો પ્રફુલ્લિત દેખાય છે અને તું હસતો હસતો બોલે છે. કદાચ મગજ ફરેલાં માણસની આવી સ્થિતિ થતી હશે!"

ઔચિત્યે જવાબ દીધો "આપની ગર્જનાનો અર્થ છે! વૈદર્ભ રાજ ગુનેગાર ગંગા ઉતરીને પોતાને દેશ સાથ

વિષે મ્હારી ખાતરી થવાથી કહ્યું ખાતી રહ્યું નથી, પણ સામ્રાજ્યમનું મ્હારૂં કુટુંબ તારા કારણે શી રીતે આવી પડ્યું એ મને કહે."

બોધિસત્ત્વ મોટા જાથી નીચે ઉતરી બ્રાહ્મણને પગે કરેલા પ્રણામ. ઘણી મોટી અને ત્યાંની અત્યંત શોભા બતાવી બોલ્યા, "મહારાજ, આજ બે ચાર મહિના સતત પરિશ્રમ કરીને વૈદેહ રાજાને અને આપના કુટુંબને સુરક્ષિતપણે નીકળવા માટે આ માર્ગ મેં તૈયાર કર્યો છે."

આ રીતે બોધિસત્ત્વની ચતુરાઈથી જ નહિ પણ નિઃસ્પૃહવિચારથી પણ ચકિત થઈ ગયો. તેણે બન્ને બાજુ ફરીને જોયું અને તેમની રચના જોઈ આશ્ચર્યચકિત થઈ મહૌષધને કહેવા લાગ્યો કે, "હે મહૌષધ, હવે હું અહીંથી જવા તૈયાર નથી. તારે હવેથી મ્હારી પાસે જ રહેવું પડશે. હું તને મુખ્ય પ્રધાનની જગા આપુ છું. તારા જેવા ચતુર માણસ પાસે હોવા એ રાજાનું મોટું સદ્ભાગ્ય ગણાય."

મહૌષધ બોલ્યો, "વૈદેહ રાજા જીવે છે ત્યાં સુધી મ્હારાથી બીજા રાજાની સેવા ન થઈ શકે, કારણ એમનું અન્ન હું ઘણા દિવસથી ખાતો આવ્યો છું. છતાં આપને કદી અડચણ પડશે ત્યારે ત્યારે હું આપની મદદે આવીશ. હવે વૈદેહનું અને આપનું સગપણ બંધાયું જ છે, એટલે આપણો સંબંધ નિકટ થશે અને તેથી વિદેહની અને પાંચાલની મૈત્રી દૃઢિભૂત થતી જશે એવી હું આશા રાખું છું."

તેમિષકુમારે પોતાના શોકનું કારણ કહેતાં તે બોલી, "તું અમરાહશ મા. શાણપણ બનાવવાને બદલે ઘેલછાથી વર્તીશ તો તારા આશ્રિત પોતાની મેળે જ તને અહીંથી કાઢી મૂકશે."

તેમિષ બોલ્યો, "હે દેવતા, તારાં વચન પર વિશ્વાસ રાખી હું એ રીતે વર્તું છું. આ ગજબદેવમાં તું જ એક મ્હારી હિતચિંતક છે."

ત્યારથી તેમિષકુમારે ઘેલછાનો ઢોંગ શરૂ કર્યો. તે શું બોલે છે એ કોઈનેય સમજાતું નહિ. માત્ર "હા હા હા" એવો શબ્દ કરતો; કોઈકવાર હાથ પગ અફડાક મચા જેવા કરી પાથરણા પર પડી રહેતું; કશું કારણ ન હોય તોપણ જમો પાડતો, એવો ક્રમ એણે ચલાવ્યો. કાશીરાજને પોતાના એકના એક પુત્ર માટે બહુ ચિંતા થવા લાગી. તેણે પોતાના રાજ્યના જ્યોતિષી બ્રાહ્મણોને બોલાવી મન્ત્રતન્ત્ર, હોમહવન વગેરે બધું કરાવ્યું, પરંતુ તેમિષની પ્રકૃતિ સુધરી નહિ! કુશળ વૈદ્યો બોલાવી રાજાએ પોતાના પુત્રના વ્યાધિનો ઉપચાર કરવાને કહ્યું; પણ વૈદ્યો તેમિષનો રોગ શો છે તે જ સમજી શક્યા નહિ!

આવી સ્થિતિમાં કેટલાંક વર્ષો વીત્યા પછી તેમિષની બાલ્યાવસ્થા પૂર્ણ થઈ અને તેણે તરુણાવસ્થામાં પ્રવેશ કર્યો. તેના રૂપમાં કશીયે મણા નહોતી. યૌવનના જોસમાં હોવાથી તે ઘણો જ તેજસ્વી જણાતો હતો. પરંતુ તેની ઘેલછાથી રાજાને તે અળખામણો થતો ચાલ્યો. તોપણ રાજાએ તેને સાજો કરવાના ઉપાય છોડી દીધા નહિ.

એક દિવસ પ્રધાનમંડળમાંનો એક જણ રાજાને કહે, "મહારાજ, યુવરાજની ઘેલછા મટાડવાને અમે અનેક ઉપાય કર્યા, પણ એમાં અમારું કંઇ વળ્યું નહિ. વૈદોએ, જ્યોતિષીઓએ અને માન્ત્રિકોએ પણ હાથ હેઠા મૂક્યા છે! હવે મ્હને એક નવો ઉપાય સૂઝ્યો છે. યુવરાજ યૌવનમાં આવ્યા હોવાથી તેમની આસપાસ સંખ્યાબંધ સુંદર સ્ત્રીઓ રાખવામાં આવે તો કદાચ તેઓના સહવાસથી યુવરાજની ઘેલછા દૂર થવાનો સંભવ છે."

રાજાએ તાબડતોબ યુવરાજની સેવામાં પુષ્કળ તરુણ રૂપવતી સ્ત્રીઓને ગોઠવી દીધી.

તેમિયે બીજા ઉપાયોની જેમ આ ઉપાયને પણ દાદ દીધી નહિ! પેલી તરુણ સ્ત્રીઓ તેની પાસે જઇ શૃંગાર-રસપૂર્ણ મનોવેધક સંભાષણો કરે, પણ તેમિય તો "હા હા" "હૂં હૂં" સિવાય બીજા શબ્દો ઉચ્ચારે જ નહિ.

રાજાને પુત્રની પ્રકૃતિ સુધરવાની આશા હવે રહી નહિ. તેણે પોતાના જ્યોતિષી બ્રાહ્મણોને બોલાવ્યા અને પૂછ્યું, "ભૂદેવો, આ પુત્ર જન્મ્યો ત્યારે તમે એવું ભવિષ્ય ભાખ્યું હતું કે આ મ્હોટો પુણ્યશાળી થનાર છે; પરંતુ આટલાં બધાં વર્ષોના અનુભવે એમ લાગવા માંડ્યું છે કે આ છોકરો સાવ જ જડમૂઢ છે. આવા આ પથ્થરને રાજમહેલમાં રાખવો કે ન રાખવો એનો જ હું વિચાર કરૂં છું!"

બ્રાહ્મણ બોલ્યા, "મહારાજ, જ્યોતિઃશાસ્ત્રીથી અજાણ એવી એકે વાત નથી. પ્રાચીન આર્યોએ પોતાની દિવ્ય દૃષ્ટિથી

ઓગિનિરાશ્રમના વિદ્વાન જ નથી છે. આ ઠાકોર પેશ કી
એમ અને પરેશેલો જ લખ્યું મથા હતા થયું તે અમને
આપને એમ કહીએ તે. પુસ્તકમાં આનંદ આપ નહિ
આપું તો એમ અમને વાગ્યું પણ મરીને દાન કરે
આપવાથી એ લક્ષ્ય મુક્તિ એથી અમને આશા હતી
પરંતુ આપ મહેરબાન એક વિચાર છે કે મરણ નિકટ આવ્યા
સુધારો થશે તે. આપનું એ ત્યાં પણ લખે, એ ગમાને નામ
છે. હવે અમારે આ પર એમ કહેવાય કે આ અમારી પ્રાર્થના
આપ સ્વર્ગમાં જ ગયા. એમ ન ક્યાંય સાંભળ્યું છે.
આપના સાથ પર એવું ન હોય આવવાના નથી છે."

દામોદરજીએ કાંઈક આશ્ચર્યથી અને પ્રેમથી
મહારાજા તેમનું મંત્રીઓને આવ્યા નીકળી દઈ દેવાને
નિશ્ચય કર્યો.

આ અમારા મહારાજે ... ત્યારે તેને અત્યન્ત
દુ:ખ થયું. રાજ્યનું મન વાળવાનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ જવાથી
તેનું રાજ્યને કહ્યું. "હવે આને એક વર આપેલો છે તે હું
આ પ્રસંગે માગી લઉં છું."

દામોદરજીએ કે એમ કહે- સંકોચી બોલ્યા. "મારા
પુત્રને રાજ્ય આપો."

દામોદરજી બોલ્યા, "એમ કરું તો મ્હારી પ્રજા ભ[illegible]
[illegible] માટે આ વર મ્હારાથી નહિ અપાય."

બીજે દિવસે કાશીરાજએ સુનંદ સારથિને બોલાવી નેમિયને અમંગળ રથમાં બેસાડી દૂર એક અરણ્યમાં લઈ જઈ દાટી દેવાની આજ્ઞા કરી.

તે પ્રમાણે સુનંદ કાળા રથને કાળા ઘોડા જોડી તેમ નેમિયને બેસાડી અરણ્યમાં લઈ ગયો અને ત્યાં નેમિયને રથમાં જ રાખી સુનંદ તેને દાટવા માટે એક ખાડો ખોદવા લાગ્યો.

આ જોઈ નેમિય તેને કહેવા લાગ્યો, " હે સારથિ, તું આટલી ઉતાવળથી આ ખાડો શા માટે ખોદે છે ? "

સુનંદે તેની તરફ નજર ન જોતાં તેને કહ્યું, " અમારા રાજાને એક મૂંગો, બહેરો, અને જડભરત એવો પુત્ર થયો છે. તેને આ ખાડામાં ઘાલી દાટી દેવાને રાજાએ મ્હારે સ્વાધીન કર્યો છે. "

તે સાંભળી નેમિય બોલ્યો, " હું બહેરો નથી, મૂંગો નથી, કે જડભરત નથી ! મ્હને તું આ ખાડામાં દાટીશ તો તારે હાથે મ્હોટો અનર્થ થશે ' હાથમાંથી કોદાળી નીચે મૂકી જરા મ્હારા તરફ જો ! મ્હારા હાથપગ સાબૂત છે અને મ્હારો બોલ તો તું સાંભળે જ છે ! માટે મ્હને આ ખાડામાં નાખીને તું અધમાચરણ કરીશ મા ! "

સારથિને બોધિસત્વનાં આ વચન સાંભળી ઘણો જ અચંબો થયો. રાજના પ્રધાનમંડળે, વૈદોએ અને જ્યોતિષીઓએ જેને જડભરત ઠરાવી દાટી દેવા માટે પોતાને સ્વાધીન કર્યો તેને

૮

સુતસોમજાતક

આપણા બોધિસત્વ એક વખત કુરુ દેશમાં ઇન્દ્રપ્રસ્થ નગરમાં કૌરવ્ય નામના રાજાની પટરાણીને પેટે જન્મ્યા. તેનું નામ સુતસોમ રાખવામાં આવ્યું. તે વયમાં આવ્યા પછી કૌરવ્ય રાજાએ તેને તક્ષશિલા નગરીમાં શાસ્ત્રાભ્યાસ માટે મોકલ્યો. તે જ સમયે કાશીના રાજાનો પુત્ર બ્રહ્મદત્ત વિદ્યાભ્યાસ માટે તક્ષશિલા જવાને નીકળ્યો હતો. માર્ગમાં આ બે રાજકુમારનો એક ધર્મશાળામાં મેળાપ થયો. પરસ્પર એકબીજાની ઓળખાણ થયા બાદ એની મૈત્રી જામી. તક્ષશિલા સુધી તેમણે સાથે પ્રવાસ કર્યો અને પછી તેઓ એક જ આચાર્યગૃહે વિદ્યાભ્યાસ માટે રહ્યા.

ઓદિમન્ત બોલ્યો, "અમે પોતપોતાના ગામમાં જઈ ને ત્યાં રમણ્યું રાખવા માટે ઉપોસથ વ્રતનું પાલન કરીશું."

ગામમુખીઓએ આ વ્રત પાળવાનું કબૂલ કર્યું અને ઓદિમન્તની આજ્ઞા લઈ પોતપોતાના ગામમાં ગયા.

શ્રાવણ કુમારે તેના પિતાના મરણ પછી ગાદીએ આવ્યું. તેણે ઓદિમન્તને આપેલા વચન પ્રમાણે તે ઉપોસથ વ્રત પાળતો. ઉપોસથને દિવસે પોતાની રાજધાનીમાં કોઈપણ પ્રાણીનો વધ ન કરવો એવો હુકમ તેણે કર્યો હતો. પરન્તુ રાજકુટુંબના રસોઇયા દુખી થયાથી ગુજરે પ્રાણ હણેલી આહારને પ્રસાદના આરોગ ગણી નહિ. તેને ધીરે ધીરે માંસ-ભક્ષણનો એટલો શોખ લાગ્યો કે ઉપોસથને દિવસે સુદ્ધ

* આઠમ, અમાવાસ્યા, પૂર્ણિમા અને કૃષ્ણચતુર્દશી—આ ચાર દિવસને ઉપોસથ દિન કહે છે. આ દિવસે જે બુદ્ધ અને જે શ્રમણ ધર્મસંઘમાં ગણ ગણે છે તેમને ઉપાસક અને ઉપાસિકા કહે છે. ઉપાસકોને અને ઉપાસિકાઓને આ દિવસે પાળવા માટે બુદ્ધે આઠ નિયમ કહી આપ્યા છે. તે આ પ્રમાણે:

૧ પ્રાણઘાત ન કરવો. ૨ ચોરી ન કરવી. ૩ અબ્રહ્મચર્ય ન સેવવું (સ્ત્રીસંગથી રહેવું) ૪ જૂઠું ન બોલવું ૫ મદ્યાદિ-માદક પદાર્થનું સેવન ન કરવું ૬ મધ્યાહ્ન પછી ન જમવું. ૭ મનોવિકારનું ઉદ્દીપન કરનાર નૃત્યગીતાદિ વસ્તુઓ ન જોવી અને ગંધમાલ્યાદિ વિલાસના પદાર્થ ધારણ ન કરવા, ૮ ઉંચી અને મોટી પથારી પર ન સૂવું.

આ આઠ નિયમ જૈનોના પૌષધના સરખા પણ પ્રકારમાં હતા એમ સિદ્ધ હોય માને છે.

અને બીજું કંઈ પણ ન પીરસતાં મનુષ્યમાંસ જ આપ! પરન્તુ રાજા મનુષ્યમાંસનું ભક્ષણ કરે છે એ ખબર કોઈને પણ જણાવા દઈશ નહિ. કદાચ પણ આ વાત કોઈ જાણી તો હું તને દેહાન્તદંડની શિક્ષા કરીશ."

રસોઈએ કહ્યું, "મહારાજ, આપની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવાને હું તૈયાર છું પણ રોજ મનુષ્યમાંસ આપવું ક્યાંથી?"

રાજા બોલ્યો, "અરે ગુરૂઆશ્રમમાં પુષ્કળ છોકરાઓને કાશી દેવામાં આવે છે. ત્યાંથી તું માંસ લાવતો જા."

રાજાના હુકમ પ્રમાણે રસોઈઓ, કેદખાનામાંથી રોજ ન જાણે એમ નરમાંસ લઈ આવતો; પણ તેના ગુન્હેગાર થોડા વખતમાં ખલાસ થયા. રાજાને તો નરમાંસનો એવો ચસકો લાગ્યો હતો કે એક દિવસ પણ તે ન મળતાં તેના જીવને અનારામ થતી.

એક દિવસ રસોઈએ રાજાને કહ્યું, "હવે આપણા ગુરૂઆશ્રમમાંથી આપને રોજનું માંસ મળવાનો સંભવ નથી. તો આજ્ઞા શું કરવું?"

રાજા બોલ્યો, "રસોઈ, આટલી બધી ચિન્તા કરવાનું કશું કારણ નથી. સન્ધ્યાકાળે ચોપટીના દર થયા પછી તું એકાદ નાનકડી મઢીના બાજુ બરાબર બેસ અને ત્યાં એકાદ ઘડી પુરૂષ કે સ્ત્રી મળે એટલે તેને મારીને માંસ લઈ આવવાનું ચાલુ કર."

કોબદસ્તીએ તેજ દિવસે રાત્રે પોતાના છુપા જાસુસ આખા શહેરમાં પાથરી દીધા. તેમણે કેસરને એક માણસનું ખૂન કરી તેનું માંસ ટોપલીમાં ભરીને જતા પકડ્યો અને તાબડતોબ પોતાના હજુરી આગળ હાજર કરી દીધો હતો.

કોબદસ્તીએ પૂછ્યું, "અરે સેવક તું તો રાજાનો માનીતો હજુરિયો છે તેં આ કેવો ગજબ કરવા માંડ્યો છે?"

કેસરે જવાબ આપ્યો, "સેનાપતિ મહારાજ હું મારા પેટનો ખાડો ભરવા સારુ કે કુટુંબના પોષણ માટે આ કામ કરતો નથી. મહારાજાધિરાજના હુકમથી મારે આ કર્મ કરવું પડે છે. મારા માલિકથી એક દિવસ પણ નરમાંસ ન નિરાય અમ ભરાતું નથી."

સેનાપતિએ કહ્યું, "કેસર, આવતી કાલે હું તને સાથે રાજમહેલમાં આવીશ. ત્યાં રાજા સામે આ વાત તારે કહેવી પડશે."

બીજે દિવસ સવારે કેસરને સાથે કોબદસ્તી રાજમહેલમાં ગયો અને રાજાને કહ્યું, "મહારાજ, આ કેસરને બોલાવીને આપ નગરવાસી રહીશોનાં ખૂન કરાવો છો એ વાત સાચી છે?"

રાજાએ કહ્યું, "કેસરે જે કહ્યું છે તે સાચું છે. મારે માટે તે આ કામ કરે છે."

રાજા પોતાના હજુરિયાને હાથથી રોજ ખૂન કરાવે છે અને તેમનું માંસ ખાય છે એ જાણી અત્યંત શહેરનાં

રસકને માત્ર મ્હારી સાથે આપો. મ્હને મ્હારાં શસ્ત્રાસ્ત્ર અને મ્હારો રસક મળશે એટલે પછી મ્હારે આ રાજમહેલમાંની બીજી કશીયે સંપત્તિ નથી જોઈતી।"

સેનાપતિએ તે જ દિવસે રાજાને અને રસકને તેમનાં શસ્ત્રાસ્ત્ર સહિત વારાણસી નગરમાંથી હાંકી કાઢયા. બ્રહ્મદત્ત એક મ્હોટા અરણ્યમાં પેઠો અને ત્યાં એક વડના ઝાડ નીચે રહેવાની જગા તૈયાર કરી. વડનું ઝાડ એવડું મ્હોટું હતું કે પોતાનું રહેઠાણ તૈયાર કરવા માટે નીચેની જમીન સાફસુફ કરવા ઉપરાંત બ્રહ્મદત્તને વિશેષ મહેનત કરવી પડી નહિ.

આ ઝાડથી થોડેક દૂર કાશી દેશમાંથી બીજા દેશમાં જવાનો રસ્તો હતો. આ રસ્તે વટેમાર્ગુ અને વ્યાપારીઓ પ્રવાસ કરતા. બ્રહ્મદત્ત કોઇ ઝાડની આડે સંતાઇ બેસે અને એ રસ્તે મુસાફર લોક જવા લાગે એટલે એમ.થી એકાદ બે માણસને મારી અથવા જીવતો પકડી પોતાના વડ તરફ ચાલતો થાય, અને ત્યાં રસક પોતાના ધણીએ આણેલો શિકાર સહ પકવાન તૈયાર કરી રોટીને ખવરાવે, એવો ક્રમ ચાલતો હતો.

બ્રહ્મદત્તની આખા ભરતખંડમાં 'મનુષ્યભક્ષક ચોર' એ નામથી પ્રસિદ્ધિ થઇ. તે માર્ગે જનારા વટેમાર્ગુ અને વેપારી બ્હીવા લાગ્યા. છતાં અરણ્યમાંથી પસાર થવાને બીજો સગવડભરેલો રસ્તો ન હોવાથી નિરુપાયે જીવનું જોખમ વેઠીને પણ લોકો એ જ માર્ગે જતા.

એક દિવસ રસ્તામાં માણસનો શિકાર હાથ ન લાગવાથી બ્રહ્મદત્તે પોતાના રસકને મારી તેનું જ માંસ ખાધું અને ત્યારથી તે એકલો જ રહેવા લાગ્યો.

હવે દેવતાના ઝપાટામાંથી મુક્ત શી રીતે થવું એ તેને સૂઝ્યું નહિ.

એક દિવસ તે પોતાના શિકાર માટે નીકળેલો ત્યાં તેને એક યક્ષ મળ્યો. એ તેના પૂર્વજન્મનો સંબંધી હતો. ઋષદત્તે પોતાની વાત તે યક્ષને કહી એટલે તે બોલ્યો, "મિત્ર, તું મ્હારો આગલા ભવનો દોસ્ત છે. તું મ્હારી સાથે આવવા હોય તો ચાલ, આપણે બેઉ એક જ ઠેકાણે રહીએ."

ઋષદત્ત બોલ્યો, "હું તારી સાથે આવત તો ખરો, પણ મ્હારી એક બાધા છે તે પૂરી કર્યા વિના મ્હારાથી આ જગા છોડાય એમ નથી."

યક્ષ બોલ્યો, "એવી તે તારી બાધા શી છે?"

ઋષદત્તે બધી વાત કહ્યા પછી યક્ષ બોલ્યો, "એ રાજકુમારીને પકડી આપવામાં હું તને મદદ કરત; પણ જરૂરના કામને લીધે મ્હારે મ્હારા નિવાસસ્થાન તરફ આજ ને આજ જવું જોઈએ. તોપણ હું તને એક મંત્ર શીખવું છું, તે મંત્રના સામર્થ્યથી ગમે તે ઠેકાણે વાયુવેગે જઈ શકાશે."

ઋષદત્તે તે મંત્ર બરાબર મ્હોડે કર્યો. પછી યક્ષે તેને આલિંગન દીધું અને તેની વિદાય લીધી.

તે દિવસથી બીજા ખંડના રાજકુમારીને પકડી આપવાનો ઋષદત્તે સપાટો ચલાવ્યો. દિવસમાં પાંચ દશ રાજકુમારીને તે પકડી આણતો અને તેમને હવેલીમાં કેદ કરી તેમાં કોઈ ખરીદી વસ્તુઓની સાથે ભરી દેતો. આ પ્રમાણે એક

ના. ગુણધર્મ પોતાના શીલનિષ્ઠાથી તેની ધર્મબુદ્ધિ જાગી
ઊંકને અને પુણ્યબુદ્ધિ પ્રકટિત કરી.

કિંતુ આ વચન સાંભળીને દેવતા તે જ ક્ષણે પોતાને
સ્વરૂપે આવી અને ભિક્ષુને ભયંકર રૂપે માટે ભયંકર
પોતાની તલવાર વડે તેને મારવા ધસી. પરન્તુ તેના કેશ
તેનાથી ધડ કપાયાં નહિ. ત્યારે તે બોલી, ' અરે ભિક્ષુ,
ત્યારથી ભૂમિ આમ બને છે શાને ? તું તો અદેખાઈ તજનારી
દેવ તો ઈશ્વરીના તને આટલી બધી પવિત્ર ન દેખી શકીશ ''

ભિક્ષુસ્વરૂપિણી દેવતા બોલી, " અરે બાળ, હું તો ન
નાચતા ફિકર જ છું. પણ તારા પેઠા પાપકર્મ કરીને તું જ
અસ્થિર છે. તું જ અહીં નહીં રોકાતો તત્ત્વત છે ' "

તે ભિક્ષુના આ શબ્દો સાંભળી ભયભીત બની ધ્યાનો
અને બોલ્યો, " હું અહીં પાછી કરું, તોપણ મારું વચન હું
પાળતો આવ્યો છું. મારી દેવતાની કરેલી માનતા પ્રમાણે
આવતી કાલે હું આ ગળકુમારને મારી નાંખનાર છું. "

ભિક્ષુ બોલ્યો, " આ ગામમાં તેં તો સુવ્યાર્ગ કરી છે!
દેવતાને પોતાની પ્રિય વસ્તુનો બલિ આપવા એવો રિવાજ છે.
પરંતુ તારા માનેલા સુતમાંભર ટાળીને ગામના ગળકુમારોનો
તું બલિ આપે છે ! આ તારા કૃત્યથી તારી દેવતા કદી યે
પ્રસન્ન થવાની નથી ! "

આમ બોલીને દેવતા ત્યાં જ અંતર્ધાન થઈ ગઈ.

આવ્યો. પુષ્પનક્ષત્રના યોગને આગલે દિવસે ઈન્દ્રપ્રસ્થ નગરની સીમાના ગામમાં તે આવી પહોંચ્યો. રાત્રિ ઘણી ગયેલી હોવાથી અને થાક લાગેલો હોવાથી તેણે વિચાર કર્યો કે આજની રાત અહીં જ મુકામ કરી આવતી કાલે સવારે યુવરાજના દર્શન કરવું.

ગુનંઆમ પુષ્પનક્ષત્રના યોગને સમયે આચાર્ય જતો હતો ત્યાં રસ્તામાં આ બ્રાહ્મણનો ભેટો થયો. બ્રાહ્મણે હાથ ઉંચા કરી યુવરાજને આશીર્વાદ દીધા. ગુનંઆમ રથમાંથી નીચે ઉતર્યો અને બ્રાહ્મણ ક્યાંથી અને કેમ આવ્યો છે એની પૃચ્છા કરી.

બ્રાહ્મણ બોલ્યો, " મહારાજ, આપ વિદ્યાના અનન્ય ભક્ત છો એવી આપની કીર્તિ સાંભળી તક્ષશિલાથી હું અહીં સુધી ચાલતો આવ્યો છું. મેં મારી સાથે તો મા હાંપણની હિંમતના ચાર શ્લોક આણ્યા છે, તે આપ સાંભળો અને આપને પસંદ પડે તો એને યોગ્ય પારિતોષિક આપજો."

ગુનંઆમ બોલ્યો, " હું હમણાં સ્નાન માટે જાઉં છું. પુષ્પનક્ષત્રનો યોગ હોય ત્યારે સ્નાન કરવું એવો શાસ્ત્રનો નિયમ છે. તેથી તમે હમણાં હું આવું ત્યાં સુધી હું કહું તે ઠેકાણે વિશ્રાન્તિ લો."

ગુનંઆમે પોતાના એક હજુરીઆને બ્રાહ્મણ સાથે મોકલી એક ઉત્તમ મકાનમાં તેની બધી વ્યવસ્થા કરી.

ગુનંઆમ પોતાના તળાવને કાંઠે આવી સ્નાનાર્થે તળાવમાં પ્રવેશે છે કે તરત નક્રમત્સ્યે તેને પકડ્યો. ગુનંઆમને પાણી પર નાખી

ઓધિસત્વ બોલ્યો, " હે નરભક્ષક, અમનમાગ્યનું ત્રાપ વહોરીને જીવતા રહેતાં હું ખુશી ખુશીથી મરણ સ્વીકારીશ. જો કેવળ પોતાનો જીવ બચાવવા ખાતર જૂઠું બોલે છે તે ગુરુના પંજામાંથી કદાચ બચશે, પણ દુર્ગતિમાંથી કદિ છૂટવાનો નથી. હે પુરુષાદ, ગડ અને સૂર્ય કદાચ પૃથ્વી પર પડશે અને સર્વ નદી કદાચ ઉંધા વળી વહેવા લાગશે. પણ મ્હારા મ્હો માંથી અસત્ય કદિ નીકળનાર નથી.' આવું કહ્યા છતાં તને કેવ મારી ખાતરી પડતી ન હોય તો આ તારી નક્ષત્રના ભોજન માટેને હું કહું છું કે આપના ઋણમાંથી મુક્ત થઈ હું જલદી પાછો આવીશ.'

નરભક્ષક મોટી મૂંઝવણમાં પડ્યો. ક્ષત્રિયો મહમા ખાય નહિ એવા ભોજન સુતસોમ ખાય છે, તો તેને છોડી દેવો કે નહિ એનો તેને વિચાર પડ્યો. છેવટે તે એવા નિશ્ચય પર આવ્યો કે એની સુતસોમ ખાસી ભય નાખવું હરકત નહિ, એટલે એની પરીક્ષા તો કરી. પછી તેણે સુતસોમને કહ્યું, " ક્ષત્રિયો મહમા ખાય નહિ એવી જાતના નક્ષત્રના ભોજન તેં ખાધા છે. તેથી તારા પર વિશ્વાસ રાખી હું તને છોડી દઉં છું. આપમને વિદાય કરીને તું પાછો આવશે જ. તારા વિના મારો યજ્ઞ પૂરો થવાનો નથી એ લક્ષમાં રાખજે.'

સુતસોમ નરભક્ષકના હાથમાંથી છૂટીને રેડ પોતાના મહેલમાં ગયો. તેને જોઈ ને લોકોને આનંદ થયો. રાજપુત્ર બારે ઉદા- ખણથી નરભક્ષકના હાથમાંથી છૂટ્યો એમ જો તે કહેવા લાગ્યું. પણ્ ઓધિસત્વે પોતાના પરિજનના કહેવા વગર સાંભળ્યું

આ બ્રાહ્મણનો શ્લોક સાંભળીને બોધિસત્ત્વ બહુ સંતોષ પામ્યો અને તેણે બ્રાહ્મણને એકદમ ચાર હજાર કાર્ષાપણ બક્ષીસ આપ્યા. આ ખબર કૌરવ્ય રાજાને મળી ત્યારે તે બોધિસત્ત્વ પર ખૂબ જ ગુસ્સે થયો અને બોલ્યો, "અરે સુતસોમ! શ્લોક દીઠ પાંચ, પચાસ કે સો કાર્ષાપણ આપ્યા એટલે હદ આવી. તેં એકદમ એક શ્લોકના એક હજાર કાર્ષાપણ આપ્યા. એ શું કહેવાય?"

સુતસોમ બોલ્યો, "મહારાજ! વિદ્યાની અભિવૃદ્ધિ થાય એ જ મ્હારો હેતુ છે. સાધુજનના બોધવચન સાંભળતાં હું કદી યે ધરાતો નથી. મ્હારા દાસ પાસેથી પણ હિતોપદેશ સાંભળવાને હું તૈયાર રહું છું, તો આટલે દૂરથી બ્રાહ્મણ આવેલ. બ્રાહ્મણને હું વિમુખ કેમ કરું? જે બ્રાહ્મણથી તેનો ઉપદેશ મેં સાંભળી લીધો છે તેજ કારણે તેની યોગ્ય વિદાયગિરી કરવી ઉચિત હતી. આપ કહો છો તેમ પાંચ, પચાસ કે સો કાર્ષાપણ આપું તો તે એના વાટખરચ માટે પણ પૂરતા ન થાય. હવે પૈસાનો દુરુપયોગ કર્યા માટે આપને મ્હારા પર ગુસ્સે થવાનું કારણ નથી. હવે પછી મ્હારે હાથે આવા અપવ્યય થવાના નથી. મેં નરભક્ષકને આપેલા વચન પ્રમાણે હું તેની પાસે જાઉં છું. ત્યાંથી જીવતા આવવાની આશા જ નથી!"

કૌરવ્ય રાજા ચકિત થઈ બોલ્યો, "આ તું ગમે તેમ શું બોલે છે? એકવાર તું એ દુષ્ટના હાથમાંથી છૂટી આવ્યો અને ફરી તેના મ્હોંમાં જઈ પડે છે, એને શું કહેવું?"

બ્રહ્મદત્ત બોલ્યો, "હું નરમાંસ ખાઉં છું એ જ એક …મ્હોટો ગુન્હો છે ખરો ને ? અને તેથી જ તું મ્હને …ર્મિક કહે છે ને ? પરન્તુ હું તને પૂછું છું કે મૃગયા રમતા …ગરીબ બિચારાં પશુઓને મારીને ખાવાં અને માણસોને …ને ખાવા એમાં ફેર શો ?"

બોધિસત્વ બોલ્યો, "બ્રહ્મદત્ત, પાંચ નખવાળાં પાંચ …પ્રાણી ક્ષત્રિયે ભક્ષણ કરવાં એવી શાસ્ત્રની અનુજ્ઞા છે; …નારૂ આ કર્મ શાસ્ત્રનિષિદ્ધ હોવાથી તું અધાર્મિક …છે."

બ્રહ્મદત્તને આ ઉત્તર એટલેથી જ છોડી દીધો. કારણ …નો ગુન્હો કબૂલ કરવાની તેનામાં હિંમત ન હતી. બોધિસત્વને કહ્યું, "હું અધાર્મિક છું કે ધાર્મિક છું એ …મ્હારે વાદ નથી કરવો. પણ મ્હને તું પાછો આવ્યો …એ કહે. મ્હને લાગે છે કે તું ક્ષત્રિયનીતિ ભૂલી ગયો; …ના શત્રુના હાથમાંથી જેમ તેમ કરીને છૂટયા પછી …રાજપુરીથી તું મ્હારી પાસે આવ્યો ન હોત !"

બોધિસત્વ બોલ્યો, "રાજનીતિ કરતાં સત્ય શ્રેષ્ઠ છે. …ય જેવી બીજી નીતિ આ જગમાં નથી. ને સત્યનો ભંગ …ક્ષય માટે હું રાજપુરીથી આ ઠેકાણે આવ્યો છું."

બ્રહ્મદત્ત કહે, "રાજમહેલમાં ખટરસ અન્નનું ભોજન …વાનું અને શૃંગારરસનું આકંઠ પાન કરવાનું મળે છે, ને …થી સત્યનું જ નામ ઝાલી બેસવું એ કેવળ મૂર્ખપણું છે!"

તેનો આગ્રહ જોઈ બ્રાહ્મણ પ્રેમથી સ્વરેલી સ
ગાથાઓ મુખેથી તેને માટે ઉચ્ચારી; એટલે તે બોધિસત્વ
કહેવા લાગ્યો, "હે નરેન્દ્ર' આ તારી અર્થપૂર્ણ ગુ
ગાથાઓ સાંભળી મને બહુ આનંદ થયો છે. આ ગા
ગાથા બદલ હું મારા ખજાનામાંથી તને સાત વર આપું છું.

બોધિસત્વે કહ્યું, "હે બ્રહ્મદત્ત' પોતાનું દિનાદિન ન
જાણનારા કેવળ વિષયવાસનાથી જ કર્મ કરવાને પ્રવૃત્ત થયે
લો તારામાં વર દેવાનું સામર્થ્ય ક્યાંથી હોય? ધારો કે મેં
તારી પાસે વર માગ્યા, અને તે તારા સ્વભાવ પ્રમાણે નહિ
આપું એમ કહ્યું તો પછી એવે વખતે તારા નિવાય બીજું શું
પરિણામ આવે? અને કહો જોઈએ પુરુષ તારા જેવા માણસ
સાથે સંબંધ કરી શકે, કહો?'.

બ્રહ્મદત્ત બોલ્યો, "હે કુરુશ્રેષ્ઠ, મારા વચનનો ભંગ હું કદી પણ કરનાર નથી. પ્રાણ જશે તો પણ મારી બોલી હું
માગેલ વર આપ્યા સિવાય હું નહિ રહું.'

આ પ્રમાણે બ્રહ્મદત્તને વર માગવાનો પૂરતો આગ્રહ કર્યો
ત્યારે બોધિસત્વે તેને કહ્યું, "ઠીક છે; પહેલો વર હું એ
માગું છું કે તને સો વર્ષ સુધી નીરોગી અને સુખી જોવાને
હું સમર્થ થાઉં.'

આ સાંભળીને બ્રહ્મદત્તને બહુ આનંદ થયો. આ અલૌકિક
પુરુષ વર માગે છે તેમાં પણ બીજાના જ કલ્યાણ બાબત

બોધિસત્વના આ વચન સાંભળીને બ્રહ્મદત્ત હરખાયો અને બોલ્યો, "મનુષ્યમાંસ જેટલી મને બીજી કોઈ પણ વસ્તુ પ્રિય નથી. છતાં મ્હારે મનુષ્યમાંસભક્ષણ છોડવું એથી જ જો તારી એ ઇચ્છા હોય તો, તે વર પણ હું તને આપું છું."

બોધિસત્વે પોતે સો ક્ષત્રિયોને આણેલા રાજકુમારોને કહ્યું કે "હું તમને છોડાવવા માટે અહીં આવ્યો છું. પણ તમને છોડી દેતાં પહેલાં તમારે કબૂલ કરવું પડશે (બ્રહ્મદત્તના ખબર એટલી બધી ગફલત થઈ હતી કે) તમારે એને રાજ્ય આપવું. અમારી દયે જેથી રાજ્ય પાછું અમને અહીં આવી મળ્યું એમ સમજીને એને એ રાજાનો વિચાર મનમાં આવવો ન જોઈએ. એને કોઈ પણ પ્રકારે અહીં ખેંચવું નહિ એવી તમે પ્રતિજ્ઞા કરો, તો હું તમને છોડી દઉં છું."

રાજકુમારોએ બ્રહ્મદત્ત પર વેર વાળવું નહિ એવી પ્રતિજ્ઞા કરી, એટલું જ નહિ પણ એને તેના પર પોતાના ભાઈના જેવો પ્રેમ રાખવું એવું વચન આપ્યું. પછી બોધિસત્વે એ સૌને છૂટા કરીને પોતપોતાને દેશે મોકલ્યા અને પોતે કલ્માષપાદને લઈને વારાણસી નગરીમાં ગયા. ત્યાં કલ્માષપાદનો તેના પુત્ર સેનાપતિ બ્રહ્મદત્તના મરણથી રાજ્ય કરતો હતો. તે બન્નેને બોધિસત્વે ધીમેધીમેથી બોધ કરીને કલ્માષપાદનું પાલન કરવાને એમના મન મનાવ્યાં.

બ્રહ્મદત્તે નરમાંસ તજી દીધું છે અને હવેથી નરમાંસ ખાવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો છે વગેરે સમાચાર સાંભળી તેના

ભાગ બીજો

બુદ્ધચરિત્ર

(૧)

જન્મ અને બાળપણ

ક બુદ્ધ પછી ભિન્ન ભિન્ન કલ્પોમાં કૌંડિન્યાદિક
થયા. એમ સ્વજાતી કારકીર્દીમાં આપણા બોધિ
રમિતાઓમાંથી એક એક પારમિતા પૂર્ણ કરતા
. આ પારમિતા પૂર્ણ કરવા માટે બોધિસત્વે
. પ્રાપ્ત કર્યા અને તે પૂર્ણ થયા પછી [illegible]
ષિત નામના દેવલોકમાં જન્મ્યો.

ણાએ જગત પર બુદ્ધ ઉત્પન્ન થવા સંબંધી એવી
નાદસ્વરથી લાગી રહી હતી. અનેક ચક્રવાલમાંથી
થયા અને તેમણે બોધિસત્વને મનુષ્યલોકમાં
ને ખૂબ આગ્રહ કર્યો. તેમણે કહ્યું, "હે મિત્ર!
ળ સુધી દશ પારમિતાનો અભ્યાસ કર્યો, એ પાર
ણે પૂર્ણત્વ પહોંચાડી, તે જન્મમાં અડગ સંપત્તિ
ઇચ્છાથી નહિ — ઇન્દ્રપદ કે બ્રહ્મપદ મેળવવાની
નહિ; પણ મનુષ્યલોકમાં જન્મ લઈને બુદ્ધપદ પ્રાપ્ત
તે દ્વારા દેવમનુષ્યનો ઉદ્ધાર કરવો એ માટે અનેક
તેં તે દશે પારમિતાના [illegible] [illegible] કરી છે.
થવાનો સમય નજીક આવ્યો છે, માટે [illegible]
રમતા મનુષ્યલોકના દુઃખ ભોગવવાને તૈયાર થા!"

જગતમાં એમના કુળની ભારે પ્રતિષ્ઠા છે. તેથી આ ક
કુળમાં ઉત્તરનો જન્મ હોય મ્હારે માટે યોગ્ય છે. હવે ક
માને પેટે જન્મ લેવો એ ઠરાવવાની પંચાત રહી નહિ. શુદ્ધોદન
રાજાની રાણી શ્રી મ્હારી માતા થવાને યોગ્ય છે. મા
દેવોએ કરેલી વિનતિને માન આપવા મ્હારે હવે ઢી
કરવાનું કારણ રહ્યું નથી.

બોધિસત્વે શાક્ય કુળમાં શુદ્ધોદન રાજાની પત્ની
પેટે જન્મ લેવાનો પોતાનો નિશ્ચય દેવોને જણાવ્યો. હ દેવોન
આયુષ્યમર્યાદા પૂરી થઈ હતી તેમજ પણ બુદ્ધના જિ
થવાની અવધિ હતી. ન હોત એવા વિચારથી મધ્યદેશમ
જન્મ લેવાનો નિર્ધાર કર્યો.

અષાડી પૌર્ણિમા પહેલાં સાત દિવસ પર કપિલવસ્ત
નગરમાં એક મોટો ઉત્સવ શરૂ થયો. તે ઉત્સવ સાત દિવ
ચાલી પૌર્ણિમાને દિવસે સમાપ્ત થયો. માયાદેવી સાત દિવ
સુધી ચન્દનપુષ્પથી શરીર સુશોભિત અતિ આનન્દથી ઉત્સવ
ભાગ લેતી; પણ પોતાના નિયમને અનુસરીને તેણે દારૂ
કદાપિ સ્પર્શ કર્યો ન હતો. બીજાં ક્ષત્રિય સ્ત્રીપુરુષો એ કાળ
રિવાજ મુજબ એ ઉત્સવમાં મદ્યપાન કરતા, પણ માયાદે
સર્વ પ્રકારના માદક પદાર્થોથી અલિપ્ત રહેતી.

એક વરસ આ પૌર્ણિમાને દિવસે માયાદેવીએ આય
ખાણાં વગેરે અનાથ ગરીબોને અને શ્રમણ-બ્રાહ્મણ
પુષ્કળ દાન દીધું અને રાત્રિ થવા વખત ધર્મોપદેશમાં આ

આવને માટે તેના અન્તઃકરણમાં પહેલેથી જ દયા ભરેલી હતી. બોધિસત્વ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારથી તેર એ દયા વૃદ્ધિ જ પામતી ગઈ. માયાદેવીના મનમાંથી વિષયવાસના નિર્મૂળ થઈ ગઈ. શુદ્ધોદન રાજા પર તેને પહેલા જ પ્રેમ હતો, અને તે આ સ્થિતિમાં ખુબ વધ્યો, પરન્તુ પહેલા એ પ્રેમમાં વિષયવાસના ભરેલી હતી તે આ અત્યંત પ્રેમમા રહી નહિ. આ પ્રમાણે માયાદેવીને નવ માસ પુરા થયા.

એક દિવસ માયાદેવીએ શુદ્ધોદન રાજાને કહ્યું, "મહારાજ, મને પિયર જવાનું મન થયું છે. માટે મને ત્યાંઈ મારી માને ઘેર મોકલવાની વ્યવસ્થા કરો.'

શુદ્ધોદન રાજાએ આ નવ મહિનામાં પોતાની સ્ત્રીનું મન કદી પણ દુભાવ્યું નહોતું. તેના કહેવા પ્રમાણે વર્તવાને તે નિરંતર તત્પર રહેતો. તેણે તરતજ એક હજાર માણસનું લશ્કર સાથે આપીને દેવદહ નગરમાં માયાદેવીના પિતા રહેતો હતો ત્યા એને મોકલવાની વ્યવસ્થા કરી. કપિલવસ્તુથી માંડીને દેવદહ સુધીનો આખો રસ્તો શણગાર કરાવીને માયાદેવીને એક સુન્દર પાલખીમાં બેસાડી રવાના કરવામા આવી.

કપિલવસ્તુ અને દેવદહ એ બે શહેરની વચ્ચે લુમ્બિની નામનુ એક સુન્દર ઉદ્યાન હતું. કપિલવસ્તુના શાક્ય અને દેવદહના કોલિય એમણે પોતાની સરહદ પર જનોના વિહાર માટે આ ઉદ્યાન તૈયાર કર્યું હતું. માયાદેવી કપિલવસ્તુથી નીકળી આ ઉદ્યાન પાસે આવી ત્યા તેને ઉદ્યાનમાં થોડો વખત વિસામો લેવાની ફરક ઇચ્છા થઈ આવી. તેના

થઈ ગયું; આકાશાદિ દિવ્ય પશુઓએ પોતાની ક્રીડા તજી દીધી; એ રીતે બીજા પણ પુષ્કળ ચમત્કાર થયા!

શુદ્ધોદન રાજાને પુત્રજન્મની ખબર મળતાં જ તેણે મોટા ઠાઠમાઠથી માયાદેવીને પુત્ર સહિત કપિલવસ્તુમાં આણી.

તે વેળા કપિલવસ્તુની પાસેના અરણ્યમાં અસિત દેવલ નામના ઋષિ રહેતા હતા. તેમણે અન્તરિક્ષમાં ધજાપતાકા વગેરે બાંધી દેવો મોટો ઉત્સવ કરે છે એમ જોયું. તેમણે દેવોને કહ્યું, “હે દેવો, આજ તમે આવડો મોટો ઉત્સવ કરો છો એનું કારણ શું? અસુરો પરાજય પામ્યા અને તમારો વિજય થયો તે વેળા પણ તમે આવો ઉત્સવ તો નહોતો કર્યો!”

દેવોએ કહ્યું, “તું આટલો નજીક છે છતાં શુદ્ધોદન રાજાને પુત્ર થયો છે એની તને ખબર નથી પડી શું? શુદ્ધોદનનો આ પુત્ર જગતનો ઉદ્ધાર કરનાર બુદ્ધ થવાનો છે અને તેથી જ આજ અમે અતિ આનન્દથી ઉત્સવ કરીએ છીએ!”

દેવોનાં આ વચન સાંભળી અસિત ઋષિ અન્તરિક્ષમાંથી શુદ્ધોદન રાજાના મહેલમાં ઉતર્યા અને ત્યાં ભેગા થએલા શાક્યોને કહેવા લાગ્યા, “શુદ્ધોદન રાજાના પુત્રને જોવાની મારી ઇચ્છા છે.’

અસિતે સર્વલક્ષણસંપન્ન એવા આ બાળકને જોયો ત્યારે તેની આંખમાંથી એકસરખી અશ્રુધારા વહેવા લાગી. તે જોઈને શાક્ય લોકો અજબ પામ્યા. તેઓ બોલ્યા, “હે ઋષિશ્રેષ્ઠ, આ અમારા રાજાના પુત્રને જોતાં નયનમાંથી

નામકરણને દિવસે, શુદ્ધોદને પુત્રલાભથી પોતાના મનોરથ પૂરા થયા એમ કરીને પુત્રનું નામ સિદ્ધાર્થ પાડ્યું.

સિદ્ધાર્થ સાત દિવસનો થયો એટલામાં જ માયાદેવીનો પરલોકવાસ થયો! એટલે તેનો સઘળો ભાર તેની સાવકી માતા અને માસી મહાપ્રજાપતી ગૌતમી પર પડ્યો. ગૌતમીએ સિદ્ધાર્થને પોતાના દીકરાથી પણ અધિક લાડ લડાવ્યા. સિદ્ધાર્થ તેને પ્રાણપ્રિય આટલો વહાલો થઈ પડ્યો.

કપિલવસ્તુમાં પ્રતિવર્ષ વપ્રમંગલ (ખેતર ખેડવાનો ઉત્સવ) થતો હતો. તે દિવસે શાક્યરાજન પોતે ખેતર ખેડતો. શુદ્ધોદન રાજા સિદ્ધાર્થને સાથે લઈને મોટી ધામધૂમથી ઉત્સવને દિવસે ખેતરમાં ગયો. સિદ્ધાર્થને એક જાંબુના ઝાડ તળે બેસાડીને અને તેની રક્ષા માટે દાસીઓને રાખીને શુદ્ધોદન પોતાની પ્રજાની સાથે ખેતર ખેડવાના કામમાં ગૂંથાયો. અહીંઆ પેલી દાસીઓ સિદ્ધાર્થને સુંદર બિછાના પર સુવાડીને ઉત્સવ જોવા માટે ત્યાંથી ખસી ગઈ. ઉત્સવની જગાએ સંખ્યાબંધ ફેરીવાળા પોતાનો માલ લઈને વેચવા માટે ફરતા હતા. કેટલાક દુકાનદારોએ વસ્તુ રાખીને એટલા વખત પૂરતી દુકાનો ખોલી હતી. સિદ્ધાર્થની દાસીઓ આ દુકાનથી તે દુકાને ફરતી ફરતી અને જે તે નવીન વસ્તુ જોતી તેની લેતી હતી. તેમને સિદ્ધાર્થની યાદ ન રહી. સિદ્ધાર્થ એકલો અને પાસે કોઈ નથી એમ જોઈને પદ્માસન વાળી ધ્યાન લગાવીને બેઠો.

એ વખત દરસાર ઉત્સવમાં ગૂંથાયા પછી એક દાસીને સિદ્ધાર્થ યાદ આવ્યો. તે દોડતી દોડતી પેલા જાંબુના પાસે

[illegible]

[illegible] સિદ્ધાર્થ [illegible]

[illegible]

સિદ્ધાર્થ [illegible] ધનુર્વિદ્યાના નિપુણ [illegible]

[illegible] ધનુર્વિદ્યાના [illegible] કે માટે તે [illegible] નિપુણ [illegible] તેમનું [illegible]

(૨)

મહાભિનિષ્ક્રમણ

કેટલાક દિવસ પછી શુદ્ધોદન રાજાએ યશોધરા નામની રૂપવતી કન્યા સાથે સિદ્ધાર્થનું લગ્ન કર્યું. સિદ્ધાર્થને યશોધરા ઉપર અગાધ પ્રેમ હતો. તેને સાથે રાખીને પોતાને માટે બાંધેલા રાજમહેલમાં સિદ્ધાર્થે બારે આનન્દથી યૌવનના દિવસ ગાળ્યા. પણ તેના ૨૯ મા વર્ષે તેને પિતાની રાજધાની જોવાનું અને ઉદ્યાનમાં ફરી આવવાનું મન થઈ આવ્યું.

સિદ્ધાર્થ ઉદ્યાનમાં ફરવા જવાનો છે એ ખબર શુદ્ધોદન રાજાને મળતાં વેંત તેણે રસ્તા વગેરે સાફસૂફ કરાવ્યા અને આંધળા, પાંગળા, ઘરડા વગેરે દુર્બળ લોકોએ તે દિવસે રસ્તા પર ફરવું નહિ એવો હુકમ કર્યો. પણ સિદ્ધાર્થ રથમાં બેસી ઉદ્યાન બાજુ જતો હતો ત્યાં રસ્તામાં ઘડપણથી વાંકો વળી ગએલો એક માણસ તેના જોવામાં આવ્યો. તેને જોઈને સિદ્ધાર્થે પોતાના છન્ન નામના સારથીને પૂછ્યું, "છન્ન, આ જે સામે પ્રાણી જાય છે તે મનુષ્ય છે કે કોણ છે? એ મનુષ્ય જેવું તો દેખાય છે, પણ મેં જોયેલાં માણસ કરતાં આની સ્થિતિ સાવ જુદી જ છે. એના વાળ ધોળા થઈ ગયા છે. દાંત તો બિલકુલ છે જ નહિ; ટાંગા ઢીલા પડી ગયા છે; હાથમાં લાકડી લઈને કાંપતો કાંપતો ચાલે છે; અને એની પીઠ તો છેક જ વાંકી વળી ગઈ છે!"

કામ સિદ્ધાર્થ પર રોજેરોજ રાખતા પહેરા મૂક્યા અને સિદ્ધાર્થના મહેલમાં જે વારાંગનાઓ રાખવામાં આવી હતી તેમની સંખ્યામાં વધારો કર્યો. છતાં રાજાના પ્રયત્નની સિદ્ધાર્થના મન પર લેશ પણ અસર ન થઈ. તેની આંખ આગળ પેલા વૃદ્ધ મનુષ્યને રૂપે મૂર્તિમન્ત જરા ઉભી રહેવા લાગી.

ફરી એક દિવસ તે ઉદ્યાનમાં ફરવા નીકળ્યો ત્યા વાટમાં તેને એક રોગી માણસ મળ્યો. તેને જોઈ સિદ્ધાર્થે છન્ન સારથિને પૂછ્યું. "આ માણસ કોણ છે ? એને વૃદ્ધ કહીએ તો એના વાળ ધોળા થયા નથી કે એના દાંત પણ પડ્યા નથી ' છતાં આ તો પેલા વૃદ્ધ મનુષ્ય કરતાં યે અધિક અશક્ત દેખાય છે !"

છન્ન બોલ્યો, "આર્યપુત્ર ' વ્યાધિ કહે છે તે આ ' આપણને આજ આપણે ભગવાન છીએ એમ લાગે છે, પરંતુ આવું એવા વ્યાધિના ઝપાટાથી આપણું શરીર ક્યારે નાશ પામશે એનો નિયમ નથી. બે દિવસ પહેલાં આ માણસ જોરાવર હતો. પણ આજ રોગે તેની શી સ્થિતિ કરી છે તે જુઓ. મનુષ્ય પ્રાણીનું બળ કેટલું ચંચળ છે !"

બોધિસત્વ બોલ્યો, "છન્ન, મ્હારો રથ અહીંથી જ પાછો ફેરવ. આજ સુધી આરોગ્યના મદથી હું મસ્ત થયો હતો, પણ હવે એ મદ રહ્યો નથી. હવે મ્હને ઉજાણીની હોંશ રહી નથી."

સિદ્ધાર્થની આજ્ઞા પ્રમાણે છન્ને ત્યાંથી જ રથ પાછો વાળ્યો. પણ રાજાને આ ખબર પહોંચી ત્યારે તેના મનને અત્યંત ક્ષોભ થયો.

તે જ પ્રમાણે રોગી માણસને જોઈ મ્હારું ચિત્ત અસ્વસ્થ થયું ત્યારે મ્હારા મિત્રો મ્હારી મજાક કરવા લાગ્યા. હવે જ્યારે હું તેમને પેલા મૃત મનુષ્યની વાત કહીશ ત્યારે ફરી એકવાર તેઓ મ્હારી મશ્કરી કરશે! જરા, વ્યાધિ અને મરણ એ ત્રણ અવસ્થાઓનું અવલોકન કરવાનું એમનામાં જાણે સામર્થ્ય જ રહ્યું નથી' પણ આ જરાનો વિચાર કરવાથી માણસનો તારુણ્યમદ નષ્ટ થાય છે; વ્યાધિના વિચારથી બળમદ નીકળી જાય છે; અને મૃત્યુના ચિન્તનથી આયુષ્યમદ નિર્મૂળ થાય છે. આ ત્રણે મદ નષ્ટ થયા પછી આ પ્રપંચમાં માણસને રસ શાનો પડે? પ્રપંચી માણસો સુકાએલા ખાબોચીઆમાની માછલીની જેમ તૃષ્ણાથી તરફડે છે. છતાં આ ત્રણ મદને લીધે તેઓ આળસમાં રહ્યા કરે છે' એકબીજાની ઇર્ષા કરે છે! એકબીજાનો વિરોધ કરે છે' પણ મ્હારા એ મદ નિર્મૂળ થયા હોવાથી હું હવે આ ક્લેશપૂર્ણ પ્રપંચમાં રહેવાને યોગ્ય રહ્યો નથી; અને પ્રપંચનો ભય લાગે છે!"

રાજમહેલમાંના સર્વ સુખો પરથી રાજપુત્રનું મન ઉઠી ગયું. ફરી એકવાર તે ઉદ્યાનમાં જવાને નીકળ્યો. ઉદ્યાનમાં એક ઝાડ નીચે બેઠેલા એક કાષાયવસ્ત્રધારી ભિક્ષુ એની નજરે પડ્યો. ભિક્ષુને જોઈ સિદ્ધાર્થે સારથિને પૂછ્યું, "છન્ન, આ માણસ કોણ છે? એણે કાષાયવસ્ત્ર ધારણ કર્યાં છે, છતાં એની મુખમુદ્રા અતિ ગંભીર દેખાય છે!"

છન્ને જવાબ દીધો, "આર્યપુત્ર, એને શ્રમણ અથવા ભિક્ષુ કહે છે. એણે પ્રપંચનો ત્યાગ કર્યો છે. પ્રાપંચિક

જ પી શકવાનો પ્રયત્ન મારે કરવો જોઈએ. આ કુમારીએ મને અને આત્મિક સુખનું સ્મરણ કરાવ્યું હોવાથી તે મારે ગુરુસ્થાને છે. માટે એને કંઈ ગુરુદક્ષિણા દેવી જોઈએ.'

આવો વિચાર કરી પોતાના ગળામાંનો મોતીનો હાર કાઢી સિદ્ધાર્થે ગૌતમીને મોકલ્યો. સિદ્ધાર્થનું ચિત્ત મારા પર ચોંટ્યું હશે એમ ધારી કૃશાગૌતમીને ખૂબ હરખ થયો.

સિદ્ધાર્થ મહેલમાં આવ્યા ત્યાં જ એને ખબર મળી કે યશોધરાદેવીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો છે. તે મોઢેથી બોલી ઊઠ્યા, "આ રાહુ પેદા થયો!"

રાજપુત્રના મહેલમાંના દૂતોએ તત્કાળ શુદ્ધોદન રાજા આગળ યશોધરાને પુત્રપ્રસવ થયાની વધામણી આપી. રાજાએ તેમને પૂછ્યું, "મારો પુત્ર પુત્રજન્મની વધામણી સાંભળીને શું બોલ્યો?"

દૂતો બોલ્યા, "મહારાજ, બીજું ન કહેતાં યુવરાજ એટલું જ બોલ્યા કે 'આ બંધન આવ્યું; આ રાહુ પેદા થયો.'"

રાજા હર્ષે ભરાઈને બોલ્યો, "મારા પૌત્રનું નામ રાહુલ જ પાડો. સિદ્ધાર્થને આ બંધન વળગ્યું એટલે હવે તેનાથી ગૃહત્યાગ નથી થઈ શકવાનો. હજારો પહેરેગીરો કરતાં કે લોહશૃંખલા કરતાં પણ આ પુત્રબંધન અધિક સુદૃઢ છે એનો અમને અનુભવ છે.'"

રાજાએ એ દૂતોને વધામણી આપવા માટે મોટી મોટી બક્ષિસો આપી અને મહેલમાં મોટો ઉત્સવ કર્યો. કપિલ-

અનિમિષપણે સૂતેલી નર્તકીઓ ભણી એકવાર નજર ફેંકી. તેમની કેટલીક ઊંઘમાં બબડતી હતી; કેટલીના મોંમાથી લાળ વહેતી હતી; કેટલીક દાંત કચકચતી હતી; કેટલીનાં વસ્ત્ર ઠેકાણે ન હતું અને તેઓ અસ્તવ્યસ્ત પડી હતી. સિદ્ધાર્થ મનમાં કહેવા લાગ્યો, "આ નર્તકીઓ થોડા વખત પહેલાં ગાયન, વાદન, નૃત્ય અને નાના પ્રકારના હાવભાવ કરીને જાણે કોઈ દેવલોકની અપ્સરાઓ જ હોય એમ મને દેખાતી હતી; પણ આ ખાલી ભાસ હતો! હવે એમનું ખરું સ્વરૂપ જણાઈ આવે છે. નિદ્રા એ આ કોઈનું નાનુંસરખું મૃત્યુ જ છે. અ
સ્થિતિમાં મનુષ્યના મરણ પછી શી ગતિ થવાની છે એ
અનુમાન થઈ શકે છે. હે સૌન્દર્ય, તું હવે મને ભુલા
નાખી શકનાર નથી! તું કેટલું ક્ષણભંગુર છે, કેટલું ન
છે એની મને [illegible]માંથી કલ્પના આવી ગઈ છે!"

સિદ્ધાર્થ પલંગ પરથી ઊઠ્યો અને ઊંચો દરવાજ
ગયો. ત્યાં તેનો વિશ્વાસુ નોકર છન્ન ઉમરા પર ટેક દ
સૂતો હતો. સિદ્ધાર્થે, 'કોણ છે એ' એમ મોટેથી
મારતા છન્ન જાગી ઊઠ્યો અને બોલ્યો, "આર્યપુત્ર, એ
હું આપનો સેવક છન્ન છું."

સિદ્ધાર્થે કહ્યું, "મારા માનીતા છન્ન! આ
રાતે મારૂં એક કામ કરવું પડશે. હમણાં ને હ
ઘોડારમાં જઈને તું મારે માટે એક ઘોડો સજ્જ કરી
... રાતે પોતાના માલીક ક્યાં જવા ઇચ્છે છે વ

સિદ્ધાર્થ બોલતો હતો ત્યાં છન્નની આંખોમાંથી બોરબોર આંસુ વહે જતાં હતાં. તે મોટેથી નીસાસો નાખીને બોલ્યો, “ આર્યપુત્ર, આજ સુધી મેં આપનો બોલ પડતા પહેલાં ઝીલી લીધો છે એ ખરું; પણ આપનો ને મ્હારો વિયોગ થવાનો પ્રસંગ જ કદીયે આવ્યો નહોતો. આપ મ્હારી સાથે હો તો ગમે તે કામ કરતાં મને કશાનો ડર લાગતો નથી. પણ આજ આપ મ્હારાથી કાયમના છૂટા પડવા માગો છો, તથા મ્હારો આત્મા જાણે આ મ્હારા જડ દેહ રૂપી ખોળિયાને છોડી ચાલ્યો જતો હોય એવી મ્હારી સ્થિતિ થઈ છે. રાજપુત્ર' મ્હારી આપને એ જ વિનંતિ છે કે આપ મને આપનાથી વિખૂટો પાડશો મા. ”

સિદ્ધાર્થે કહ્યું, “ છન્ન, તારી સ્વામિભક્તિ પ્રશંસાને પાત્ર છે. પણ દુનિયાદારીનો તને હજુ પૂરો ખ્યાલ આવ્યો નથી. હું અને તું ભેગા રહીશું તોપણ છેવટે મૃત્યુ તો આપણને વિખૂટા પાડવાનું જ છે. અને નિર્દય મૃત્યુની દાઢમાંથી છૂટેલો હોય એવો માણસ કોણ છે? માદીકરાનો, પિતાપુત્રનો, પતિપત્નીનો, મિત્રમિત્રનો અને સગાંસગાંનો વિયોગ પાડતાં મૃત્યુ કદી બે આગુંપાછું જોતું નથી. તો આ કોઈને કોઈ કાળે થવાનો વિયોગ આજ જ થાય તો તેમાં તું આટલો બધો દિલગીરી શાને કરે છે? અને બીજું એમ છે કે આ મ્હારો વિયોગ એ કંઈ કાયમનો નથી. મને સદ્બોધ થશે—અને થશે એવી મને પૂરેપૂરી આશા છે—તો મ્હારો અને તારો ફરીથી મેળાપ થવાનો જ છે. માટે શોક તજી દઈને તું મ્હારા … જા. ”

(૩)

તપશ્ચર્યા

સિદ્ધાર્થે પોતાનો રાજવેશ છોડી ભિક્ષુવેશ ધારણ કર્યો અને પગે મુસાફરી કરીને એક અઠવાડિયામાં રાજગૃહ જઈ પહોંચ્યો. તેણે રસ્તામાં શી રીતે નિર્વાહ કર્યો એ વાત ગ્રંથોમાં કહેલી નથી; જંગલમાં મળે એવા ફળમૂળ પર તેણે ગુજારો કર્યો હશે એવું અનુમાન છે. પણ સિદ્ધાર્થ રાજગૃહમાં આવ્યો ત્યાં નિર્વાહનું બીજું સાધન ન હોવાથી તેને શહેરમાં ભિક્ષા માગવા જવું પડ્યું. ભિક્ષાપાત્ર લઈને પ્રસન્ન મુખમુદ્રાથી રાજગૃહના રસ્તાઓ પર તેને ચાલતો જોઈને રાજગૃહવાસી નાગરિકો ચકિત થઈ ગયા. રાજગૃહની આસપાસ અનેક શ્રમણો રહેતા હતા. પણ અત્યારસુધીમાં આવેલા સિદ્ધાર્થ જેવો તેજસ્વી પુરુષ એમનામાં કોઈ જ દેખાયો નહોતો. સિદ્ધાર્થને આવતો જોતાં જ ઘેરઘેરથી સ્ત્રીઓ બહાર આવી યથાશક્તિ રાંધેલું અન્ન તેના પાત્રમાં મૂકવા લાગી. ઘડીવારમાં તો સિદ્ધાર્થનું પાત્ર નાનાપ્રકારના અન્નથી ભરાઈ ગયું. એ પાત્રને લઈ નગરમાંથી કાશી રાજમહેલ આગળ થઈ સિદ્ધાર્થ પાંડવ પર્વત ભણી વળ્યો.

મગધ દેશનો રાજા બિંબિસાર મહેલની અગાસીએ ઊભો હતો. સિદ્ધાર્થને રસ્તા પરથી જતો જોઈ તેણે તેના નોકરોને કહ્યું, " આ વિલક્ષણ પુરુષ કોણ છે ? એના ચહેરાની કાન્તિ ... ઉચ્ચ કુળમાં જન્મ્યો હોવો જોઈએ એમ સ્પષ્ટ

આ પ્રમાણે પોતાના મનને બોધ દઈને સિદ્ધાર્થે ભારે સંયમથી ભિક્ષાનું અન્ન ખાવાની શરૂઆત કરી. એટલામાં બિંબિસાર રાજાએ મોકલેલા ચાર દૂત સિદ્ધાર્થ બેઠો હતો ત્યાં આવ્યા. એમાંથી એક જણે તાબડતોબ રાજાને ખબર આપવાને પાછો દોડી પહોંચ્યો અને બિંબિસારને કહ્યું, "મહારાજ, આપે જે સાધુજનની ભાળ કાઢવા સારૂ અમને મોકલ્યા હતા તે પાંડવ પર્વતની તળેટીમાં આવેલી એક ટેકરીની છાયામાં બેઠો છે. સિંહના જેવી મુદ્રા જોઈને કોઈ પણ માણસના મનમાં એને વિષે આદરબુદ્ધિ ઉપજ્યા વિના રહે એમ નથી."

દૂતના આ શબ્દો સાંભળી બિંબિસારે પોતાનો રથ જોડાવ્યો અને તાબડતોબ પાંડવ પર્વતની તળેટીમાં જ્યાં સિદ્ધાર્થ બેઠો હતો તે ઠેકાણે પગે ચાલતો ગયો.

સિદ્ધાર્થે ભોજન કરવાનું જ પૂરૂં કર્યું હતું. ભિક્ષાપાત્ર ધોઈને એક બાજુએ રાખ્યા પછી વાળીને તે પોતાના આસન પર શાન્તપણે બેઠો હતો. બિંબિસાર તેની પાસે જ એક બાજુએ બેઠો અને બોલ્યો, "તારા ચહેરાની કાન્તિ પરથી તું ઉચ્ચ ક્ષત્રિયકુળમાં જન્મેલો હોવો જોઈએ એમ જણાય છે. પણ આટલી તરુણ વયમાં રાજ્યવૈભવનો ત્યાગ કરે શા માટે કર્યો હશે એનું અનુમાન હું કરી શકતો નથી. તું ક્યા કુળમાં જન્મ્યો છે અને અહીં કેમ આવ્યો છે એ જાણવાની ઇચ્છાથી હું અહીં આવ્યો છું. તું મને તે જણાવે તો તેના [illegible]
[illegible] સ્થાપવાનો મેં વિચ[illegible]

આળારકાલામ એ મોટો નામાંકિત તપસ્વી હતો અને રાજગૃહ પાસે એક આશ્રમમાં રહેતો હતો. યોગશાસ્ત્રમાં તે પારંગત છે એવી તેની ભારે ખ્યાતિ હતી. આ શાસ્ત્રના તત્ત્વો સમજી લેવાને તેની પાસે દૂરદૂરના પ્રાંતોમાંથી સંખ્યાબંધ સાધક લોક આવતા અને તેમાંના કેટલાક તેના શિષ્ય બની યોગાભ્યાસ કરવા માટે ત્યાં જ રહી જતા.

સિદ્ધાર્થે કાલામના આશ્રમમાં પ્રવેશ કર્યો ને વાત મોઢે આવક મળ્યા ત્યાં જાણ્યું હતું. હું કાલામના દર્શને આવ્યો છું એમ કહ્યું એટલે કેટલાક તપસ્વીઓ તેને કાલામ ઋષિની ઝૂંપડીમાં લઈ ગયા. કાલામ એક દર્ભાસન પર બેઠો હતો. સિદ્ધાર્થ તેને નમસ્કાર કરી એક બાજુએ બેઠા આસન પર બેઠો અને કાલામને પોતાનો પૂર્વ વૃત્તાન્ત નિવેદન કરી બોલ્યો: "કાલામ, આપના શિષ્ય બની મોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ કરી લેવાની ઇચ્છાથી હું આપની પાસે આવ્યો છું."

કાલામ ઋષિના અનેક શિષ્યો હતા તેમાં આટલા મોટા રાજકુળમાં જન્મેલો એવો એક પણ શિષ્ય નહોતો. તેથી સિદ્ધાર્થ જેવાનું શિષ્યત્વ સ્વીકારવાને અહીં સુધી આવ્યો એ વિચારથી એના મનને આનંદ થયો હોય તો તેમાં નવાઈ જેવું નથી. તેણે સિદ્ધાર્થને કહ્યું, "મારા પંથમાં આવીને ઘણા લોકોનું સમાધાન થયું છે. તું ક્ષત્રિય કુળમાં જન્મ્યો હોવાથી ન સમજાય એ સર્વ પ્રકારનું શિક્ષણ તો મળ્યું હશે જ. તેથી તું મારો મત અંગીકાર કરીશ તો એનું રહસ્ય તને સમજાતાં વાર લાગવાની નથી."

—આકિંચન્યાયતન સમાધિની પ્રાપ્તિ થયા પછી મ્હારા ધર્મના સ્વરૂપનો તને સાક્ષાત્કાર થયો એમ કહી શકાશે."

સિદ્ધાર્થે ગુરુનો ઉપદેશ સાંભળી લઈ એકાન્તમાં ચિન્તન કરવાનો પ્રારંભ કર્યો. તેણે વિચાર કર્યો, મ્હારા આચાર્યે શ્રદ્ધા, વીર્ય, સ્મૃતિ, સમાધિ અને પ્રજ્ઞા એ પાંચ માનસિક શક્તિઓનું સમત્વ સાધવાનું મન કર્યું એ તો ઠીક છે; કેમકે વ્યવહારમાં પણ એ શક્તિઓનું સામ્ય હોવું બહુ જરૂરનું છે. આપણી શ્રદ્ધા જ જો વધતી જાય અને એની સાથે સાથે પ્રજ્ઞાની વૃદ્ધિ ન થાય તો આપણે ગમે તે વસ્તુ પર વિશ્વાસ રાખવા લાગીએ છીએ. કોઈએ કંઈ કહ્યું એટલે તે આપણને ખરું લાગે છે. એથી ઉલટું આપણી પ્રજ્ઞા વધતી જાય અને તેને શ્રદ્ધાનું બંધન ન હોય તો તે ઉચ્છૃંખલ થઈ જાય છે. તેને લીધે આપણે ધર્મથી [illegible] જઈએ છીએ અને [illegible] આ પડીએ છીએ. પણ પ્રજ્ઞાને લઈને શ્રદ્ધાની [illegible] છે. આ બંને માનસિક શક્તિઓનું સુખકારક પરિણામ નીપજે છે. તે જ પ્રમાણે વીર્ય (ઉત્સાહ) વધતું જાય અને એને સમાધિનું બંધન ન હોય તો તે ઉચ્છૃંખલ થઈ જાય છે. અતિશય ઉત્સાહને લીધે મનુષ્યને ભાન રહેતું નથી કે શું [illegible] એનું પણ ભાન રહેતું નથી. [illegible] એટલી સમાધિ પણ નુકસાનકારક છે. સમાધિની વૃદ્ધિ થતી જાય તો તો આળસ આવતું જાય અને એ [illegible] કરી શકે નહિ. પણ વીર્ય અને સમાધિ [illegible] હોય તો પરિણામ [illegible] એમ એ શક્તિની સમતા [illegible] સુન્દર આવે. સ્મૃતિનો ઉપયોગ સર્વત્ર કરવો પડે [illegible] મ્હારા ગુરુનું કહેવું બરાબર છે. [illegible] મુખ્ય પ્રયત્ન [illegible]

નો થવાની નથી. આ સમાધિથી કર્મનાનું કેટલોક વખત સુધી દમન કરી શકાશે, પણ એનો સમૂળો ક્ષય કરાતો નથી. મ્હારા આચાર્યે દર્શાવેલા આ માર્ગથી નિર્વાણનો માર્ગ ભિન્ન હોવો જોઈએ."

આમ વિચાર કરી સિદ્ધાર્થ કાલામ ઋષિનો આશ્રમ છોડી નીકળ્યા અને ઉદ્રક રામપુત્ર નામના બીજા એક પ્રખ્યાત તપસ્વી ઋષિને આશ્રમે ગયા.

ઉદ્રક ઋષિએ સિદ્ધાર્થની સારી પેઠે આગતાસ્વાગતા કરી. સિદ્ધાર્થે પોતાનો વૃત્તાન્ત કહ્યો ત્યારે આ રાજપુત્રે આટલા અલ્પ સમયમાં જ સાત પાયરીઓ ચડી લીધી એ જાણીને ઋષિ ચકિત થઈ ગયા. તેમણે કહ્યું, "હે રાજપુત્ર, મારી શિષ્યશાખામાં અનેક તપોવૃદ્ધ શ્રમણ છે; પણ આટલા થોડા વખતમાં સમાધિની સાત પાયરીઓ ચડેલો શિષ્ય મ્હને એક પણ મળ્યો નથી! તું ક્ષત્રિય કુળમાં જન્મેલો હોવાથી તારી આગલી ઉંમર સુખચેનમાં ગઈ છે. તેમ છતાં, અમને તપસ્વીઓને જે વસ્તુઓ ભારે કષ્ટથી સાધ્ય થાય છે તે તેં વગર મ્હેનતે સાધ્ય કરી એ વાતનું જેટલું કૌતુક કરીએ એટલું ઓછું છે! તારા પ્રજ્ઞાદિક ગુણોથી અને તપશ્ચર્યાથી તું આશ્રમને શોભા આપીશ એમાં મ્હને શંકા નથી. હવે તને શીખવવાની એવી એક જ સમાધિ બાકી રહી છે. કાલામે તને જે સાત પાયરીઓ શીખવાડી તેની આગળ બીજી એક પાયરી છે. તેને અમે નૈવસંજ્ઞાનાસંજ્ઞાયતન સમાધિ કહીએ છીએ. આ સમાધિમાં યોગી તલ્લીન થાય એટલે તેના મનમાંથી

પ્રદેશ અત્યન્ત રમણીય હતો. નૈરંજના નદી આ જ પ્રદેશમાં થઈને વહેતી હતી અને થોડે થોડે અન્તરે આ નદીને કાંઠે ગામ વસેલાં હતાં. આ રમ્ય પ્રદેશની વનશ્રી જોઈને બોધિસત્ત્વનું હૃદય ખેંચાઈ ગયું. ને બોલ્યો, " આવો પ્રદેશ મ્હારા જોવામાં ક્વચિત જ આવ્યો હશે. શી આ વનશ્રી ! આ મંદમંદ વહેતી નદી તો જાણે મ્હને પ્રેરણા જ દઈ રહી છે. અહીંના લોકોએ આ વન તોડી આ પ્રદેશ ઉજ્જડ કર્યો નથી એ એક તપસ્વિજનનું ભાગ્ય સમજવું જોઈએ. "

બોધિસત્ત્વે આ જ પ્રદેશમાં પોતાની તપશ્ચર્યા આગળ ચલાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. બીજા પણ અનેક તપસ્વીઓ મગધ દેશના આ અરણ્યભાગમાં તપશ્ચર્યા કરતા હતા. ઉરુવેલકાશ્યપ, ગયાકાશ્યપ અને નદીકાશ્યપ એ ત્રણ ભાઈઓ અહીંના તપસ્વિમંડળના મુખ્ય ગણાતા હતા. બીજા પણ કેટલાક સ્વતંત્રપણે યોગાભ્યાસ કરનારા તપસ્વીઓ આ અરણ્યમાં વસતા હતા.

સિદ્ધાર્થે પણ કોઈનું શિષ્યત્વ ન સ્વીકારતાં અહીંયાં સ્વતંત્રપણે યોગાભ્યાસની શરૂઆત કરી. સમાધિની આઠ પાયરીઓ તો તે વટાવી ગયો જ હતો. ત્યાં એથી પણ આગળ બીજી કંઈ નવી પાયરીઓ હોય તો જોવી એ ઈચ્છાથી તેણે કઠણ યોગાભ્યાસ આદર્યો. શ્વાસોચ્છ્વાસ રોકી કલાકના કલાક સુધી તે મૃતવત્ ધ્યાનસ્થ બેસતો. એને લીધે એના પેટમાં ભયંકર વેદના થતી અને આખું શરીર બળ્યું બળ્યું થઈ રહેતું. છતાં તેનો ઉત્સાહ જરાયે ઓછો પડ્યો નહિ અને જાગૃતિમાં ઉણપ આવી નહિ. પહેલાં તો આ તીવ્ર

ાગ્યો. એના દેહની અશક્તિની હવે હદ આવી ગઈ.
સળીઓ થઈ ગયા, બરડાની કરોડ સાફ દેખાવા લાગી,
ઘસેલા વાંસની પેઠે પાંસળીઓ હલવી ગઈ, પાણીમાં
ક્ષત્રોનાં પ્રતિબિંબ જેમ ઊંડાં ગએલાં દેખાય છે તેમ
ખોની કીકીઓ ઊંડી ઉતરી પડી, કાચું તોડ્યું કદ્દુ
તડકામાં નાખતાં જેમ કરમાઈ જાય છે તેમ તેની
ી સુન્દર અંગકાન્તિ છેક કરમાઇ ગઈ અને તેનાં પેટ
ઠ ચોંટીને એક થઈ ગયાં.

એક દિવસ સિદ્ધાર્થના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે
જે હું અતિ તીવ્ર વેદના ભોગવું છું તેના કરતાં વધારે
દના કોઈ તપસ્વીએ નહિ વેઠી હોય! પણ આટલું દુઃખ
છતાં મ્હને પરમશાન્તિનો માર્ગ જડ્યો નથી. ત્યારે
પ્રયત્નમાં ભૂલ તો નહિ હોય? મેરુમંડળમાં ભૂલો પડેલ
ું જેમ આડી વાટે ચડી જાય છે તેવી જ મ્હારી સ્થિતિ
ઈ હોય એમ કેમ કહેવાય? નાનપણમાં મ્હારા પિતાની
ખેતરમાં ગયો હતો ત્યાં જાંબુના ઝાડની છાયામાં હું
બેઠો હતો એ મ્હને યાદ છે. તે વેળા હું દેહદંડન
નહોતો તેમ છતાં મ્હને સમાધિસુખ મળેલું. એટલે
ના મ્હારા દેહદંડનથી મ્હને કંઇ ફાયદો થાય એમ લાગતું
નાનપણમાં હું જે સમાધિસુખનો અનુભવ કરતો હતો
વાસનાની તૃપ્તિ કરવાથી મળેલું સુખ નહોતું કે બીજાના
રવાથી મળેલું સુખ નહોતું. ત્યારે એવું સુખ મ્હારે
જતું કરવું એ મ્હને સમજાતું નથી. આ તપશ્ચર્યાનો
માર્ગ છોડી હું એ સાદે માર્ગે કાં ન વળું? પણ મ્હારે

(૪)

માર સાથે યુદ્ધ

ઉરુવેલાના પ્રદેશમાં સેનાની નામનો એક જમીનદાર રહેતો હતો. તે જે ગામમાં રહેતો હતો તે ગામનું નામ સેનાની-ગામ પડ્યું હતું. એ જમીનદારને સુજાતા નામની એક રૂપવતી કન્યા હતી. મને યોગ્ય વર મળશે ને પહેલો પુત્ર જન્મશે તો દેવતાને દૂધની ખીરનું નૈવેદ્ય ધરાવી ઘણા ભાવથી તેની પૂજા કરીશ એવી સુજાતાએ કુમારી અવસ્થામાં પોતાના ગામની પાદરમાંની વનદેવતાની બાધા રાખી હતી.

સુજાતાનો મનોરથ પૂરો થયો હતો. તેને ઉત્તમ કુળનો સદ્ગુણી વર મળ્યો હતો અને એના સહવાસમાં કેટલોક કાળ ગયા પછી તેને એક દેખાવડો અને તેજસ્વી પુત્ર થયો હતો. સુજાતાની જેવી પતિ પર અપાર ભક્તિ હતી તેવો જ તેના પતિનો પણ તેના પર નિરતિશય પ્રેમ હતો અને એ પ્રેમ પુત્રલાભથી દ્વિગુણિત થયો હતો.

સુજાતા આ આનન્દના ઉત્સાહમાં પોતાની દેવતાને ભૂલી ન ગઈ. વૈશાખી પૂર્ણિમાને દિવસે પ્રભાતમાં તેણે દાસીને વનમાં જ્યાં ત્યાં પેલી દેવતા જે વડના ઝાડ પર રહેતી હતી તેની નીચેની જગા સાફસૂફ કરી પૂજાની તૈયારી કરવાની આજ્ઞા કરી અને પોતે જાતે દૂધની ઉત્તમ ખીર બનાવવાના ઉદ્યોગમાં પડી.

આરંભ્યો હતો. તેણે બોધિસત્વ ઉપર એકસામટો શસ્ત્રાસ્ત્રોનો વરસાદ વરસાવ્યો હતો. પણ એ સર્વ શસ્ત્રાસ્ત્રો ફુલ બની જઈ બોધિસત્વના પગ આગળ પડતાં !

જ્યારે મારને લાગ્યું કે પોતાની સેનાનો પરાજય થયો મનાય છે, ત્યારે તેણે પોતાની શક્તિ વડે એક ભયંકર તોફાન ઉઠાવ્યું. આસપાસનાં વૃક્ષો કડાકડ ઉખડી પડવા લાગ્યાં, આકાશ ધૂળના ગોટાથી ભરાઈ ગયું, પશુપક્ષીઓ એકસરખાં આક્રંદ પાડવા લાગ્યાં; પરંતુ બોધિસત્વની સમાધિમાં તલમાત્રનો વિક્ષેપ પડ્યો નહિ, એટલું જ નહિ પણ જે વૃક્ષ નીચે તે બેઠા હતા તે વૃક્ષનું એક પાન સુદ્ધાં હાલ્યું નહિ.

આ જોઈને મારને અતિશય સંક્ષોભ થયો. તેણે ભયંકર વર્ષા શરૂ કરી. જ્યાં ત્યાં પાણીના પૂર દેખાવા લાગ્યાં, પણ બોધિસત્વનું આસન કોરું જ રહ્યું, તથા તેમના અંગ પર પાણીનું એક ટીપું સુદ્ધાં અડક્યું નહિ. આથી તેમની સમાધિમાં કોઈ પણ જાતનો અંતરાય આવ્યો નહિ

ત્યાર પછી મારે પાષાણવૃષ્ટિ, અંગારવૃષ્ટિ તપેલી રાખની વૃષ્ટિ, તપેલી રેતીની વૃષ્ટિ અને તપેલા કાદવની વૃષ્ટિ, એમ અનુક્રમ જુદી જુદી છ વૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી. પરંતુ તેનાથી સુદ્ધાં બોધિસત્વની સમાધિમાં અંતરાય આવ્યો નહિ

તે જોઈ માર અત્યંત ખિન્ન થયો. તથાપિ પ્રયત્ન ન છોડતાં છેવટે તેણે ભયાનક અંધકાર ઉત્પન્ન કર્યો. તે દિવસે વૈશાખ શુદ પૂર્ણિમાની રાત્રિ હતી. જ્યાં ત્યાં શુભ્ર ચાંદની છવાઈ ગઈ હતી; પરંતુ બોધિવૃક્ષની આસપાસ એવું એટલું ઘોર અંધારું પ્રસાર્યું કે મારના ગિરિમેખળ હાથી કે આસપાસના

બોધિસત્વે ઉત્તર આપ્યો: " હે માર, હારા સૈન્યને હું સારી રીતે ઓળખું છું. નાનાપ્રકારની વિલાસસામગ્રી એ હારા સૈન્યની પહેલી ટુકડી છે. હેની પાછળ જ અરિતિ, ભૂખ-તરસ, તૃષ્ણા, આળસ, કુશંકા, ગર્વ, કીર્તિની આશા, આત્મ-સ્તુતિ અને પરનિંદા એ સર્વ હારી ટુકડીઓ ચાલી આવે છે. સાધારણ તપસ્વીથી આમાંની એકાદ ટુકડીનો પરાભવ ન થાય એ સંભવિત છે, પરંતુ હું હારી આ સર્વ સેનાની કાંઇજ પરવા કરતો નથી. કાચી માટીનું વાસણ જેમ પથ્થર વડે સહજ ફૂટી જાય છે, તેમ મ્હારી પ્રજ્ઞાના બળથી હારી સેનાનો હું પરાભવ કરી શકીશ."

માર બોલ્યો: " એ બધું જવા દે. પણ તું જે આસન પર બેઠો છે, તે આસન મ્હારૂં છે. તેના પર બેસવાનો હને અધિકાર નથી; માટે હું હને કહું છું કે તું અહિંથી ઉઠી ત્વરા-પૂર્વ ચાલતો થા!"

બોધિસત્વ બોલ્યો: " માર! આ આસન હારૂં છે એનો શો પુરાવો હારી પાસે છે?"

સિદ્ધાર્થનો આ પ્રશ્ન સાંભળી મારસેનામાંથી ઘણા યોદ્ધા આગળ આવી " આ આસન મારનું છે; અમે એના સાક્ષી છીએ." એમ બોલી ઉઠ્યા. ત્યારે મારે બોધિસત્વને કહ્યું: " જો આ મ્હારો પુરાવો. આ સર્વ લોકો એ આસન મ્હારૂં હોવા બાબત સાક્ષી આપે છે. હવે એ આસન હારૂં છે એ બાબત પુરાવો રજુ કર; નહિ તો મૂંગો મૂંગો અહીંથી ચાલી નીકળ."

अनेकजातिसंसारं संधाविस्सं अनभिसं
गहकारकं गवेसन्तो दुक्खा जाति पुनप्पुनं।
गहकारक दिट्ठोऽसि 'पुन गेहं न काहसि
सब्बा ते फासुका भग्गा गहकूटं विसंखितं
विसंखारगतं चित्तं तण्हानं खयमज्झगा।*

---

* અનેક જન્મજન્માન્તરો સુધી આ સંસારમાં હું અવિરત રખડ્યો, અને ગૃહકારની શોધ કરતાં કરતાં વારંવાર દુઃખ પામ્યો. હે ગૃહકાર! આજે તું મને પ્રત્યક્ષ થયો છે. હવે ફરીથી ઘર કરીશ નહિ. તેના સર્વ પીઢીઆપાટીઆં ભાંગી ગયાં છે અને મોભ તૂટી ગયા છે. મારું ચિત્ત નિર્વાણ પામ્યું છે અને તૃષ્ણાનો ક્ષય થયો છે.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે દુઃખનો ઉદય અને નિરોધ કેમ થાય છે એ જ્યારે સિદ્ધાર્થને સમજાયું ત્યારે તે બુદ્ધ થયો. પોતાની જ્ઞાનદૃષ્ટિ વડે ચાર આર્યસત્યો અને તદંતર્ગત આર્યઅષ્ટાંગિક માર્ગ તેણે જોયા. મનુષ્યપ્રાણીનું હિતાહિત શામાં છે એનું હવે તેને સ્પષ્ટ જ્ઞાન થયું. ત્યારે તે પોતાના મનમાં બોલી ઉઠ્યો કે "ધ્યાનસ્થ બ્રાહ્મણને બારે પ્રયત્નથી જ્યારે સદ્ધર્મનો સાક્ષાત્કાર થાય છે ત્યારે તેની સર્વ કુશંકા લય પામે છે, કેમકે કાર્યકારણપરંપરાનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન તેને થયું હોય છે."

રાત્રિના બીજા પ્રહરમાં બુદ્ધે પ્રતીત્યસમુત્પાદનું પુનઃ સમાલોચન કર્યું. દુઃખનો ઉદય અને નિરોધ કેમ થાય છે એનો ઠીક વિચાર કરી ને બોલ્યો· "ધ્યાનસ્થ બ્રાહ્મણને બારે પ્રયત્નથી જ્યારે સદ્ધર્મનો સાક્ષાત્કાર થાય છે ત્યારે તેની સર્વ કુશંકા લય પામે છે, કેમકે દુઃખના કારણોનો નિરોધ કેમ કરવો તે એ જાણે છે."

વળી, રાત્રિના ત્રીજા પ્રહરમાં બુદ્ધે પ્રતીત્યસમુત્પાદનું પુનઃ સમાલોચન કરી ઉદ્ગાર કાઢ્યા કે "ધ્યાનસ્થ બ્રાહ્મણને બારે પ્રયત્નથી જ્યારે સદ્ધર્મનો સાક્ષાત્કાર થાય છે ત્યારે તેની સર્વ કુશંકા લય પામે છે, અને અંતરીક્ષમાં પ્રકાશનાર સૂર્ય પ્રમાણે મારસેનાનો વિધ્વંસ કરી ને પ્રકાશિત થાય છે."

બુદ્ધ પોતાના આસન ઉપર સાત દિવસ સુધી વિમુક્તિસુખનો અનુભવ લેતો ધ્યાનસ્થ બેઠો. આઠમે દિવસે તે આસન પરથી ઉઠી અજપાલ ન્યગ્રોધ નીચે ગયો, અને ત્યાંયે તે સાત દિવસ સુધી વિમુક્તિસુખનો અનુભવ લેતો ધ્યાનસ્થ બેઠો.

ત્યાર પછી બુદ્ધ મુચિલિંદ વૃક્ષ નીચેથી રાજાયતન-વૃક્ષ નીચે ગયો અને ત્યાં વિમુક્તિસુખનો અનુભવ લેતો બેઠો. તે વખતે તપુસ્સ અને ભલ્લિક નામના બે વ્યાપારી ઉત્કલ દેશથી તે માર્ગે વ્યાપાર કરવા માટે જતા હતા, તેમનાં સગાંવ્હાલાંઓએ તેમને બુદ્ધગુરુ નજીકમાં હોવાના સમાચાર જણાવ્યા. ત્યારે તે બુદ્ધના દર્શને આવ્યા અને તેની તે વખતની ગંભીર મુદ્રા જોઈ તે દિવસથી તેના શિષ્ય થયા. બુદ્ધના ઉપાસકોમાં (ગૃહસ્થ શિષ્યોમાં) આ જ બે પહેલા ઉપાસક હતા.

એક અઠવાડીયા પછી બુદ્ધ ન્યગ્રોધવૃક્ષ નીચે જઈ બેઠો. ત્યાં તેના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે "મ્હને જે ધર્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે તેનો બોધ જગતના પ્રપંચમાં રચ્યાપચ્યા રહેલા જનોને થવો શક્ય નથી. હું જો ધર્મનો ઉપદેશ કરીશ અને જો લોકોને મ્હારા ધર્મનું જ્ઞાન સ્પષ્ટ રીતે થશે નહિ, તો મ્હને વિનાકારણ ત્રાસ માત્ર થશે! તો હવે ધર્મોપદેશની ખટપટમાં ન પડતાં એકાંતમાં જ કાલક્રમણ કરવું એ જ સારું છે."

બુદ્ધનો આ માનસિક વિચાર તત્ક્ષણ જ બ્રહ્મદેવે જાણ્યો અને તે મ્હોટેથી બોલી ઉઠ્યા કે "અરેરે! જગતને મ્હોટી હાનિ થાય છે! સમ્યક્સંબુદ્ધનું મન ધર્મોપદેશ બાજુ ન વળતાં એકાન્તવાસના સુખ બાજુ વળે છે!"

ત્યારે બ્રહ્મદેવ તુરત જ બ્રહ્મલોકમાં અંતર્ધાન પામી બુદ્ધ સમક્ષ પ્રકટ થયા અને બુદ્ધની આગળ હાથ જોડી બોલ્યાઃ

કરીને તું પેટ ખાઉંશ પડ્યો, તો તને આત્માનુભવ ધર્મનું જ્ઞાન
કેવી રીતે થઈ શકે ?"

બુદ્ધ બોલ્યા: "ભિક્ષુઓ ! મેં આ પૂર્વે આવા પ્રકારના
ઉદ્ગાર કદી કાઢ્યા હતા ખરા કે ?"

"ના" તપસ્વીઓએ ઉત્તર આપ્યો.

"તો પછી હું જે કાંઈ કહું છું તેના પર તમારો વિશ્વાસ
બેસવો જોઈએ. તમે એક વાર નિષ્પૂર્વક મારો ઉપદેશ
સાંભળો જુઓ. આ ધર્મ પ્રમાણે જો તમે વર્તશો તો તમારું
અભ્યર્થ સાર્થક થશે !"

ધીરે ધીરે તે પાંચ તપસ્વીઓનો વિશ્વાસ બુદ્ધના ઉપદેશ
પર બેઠો અને તેઓ તેમનો ઉપદેશ સાંભળવા તૈયાર થયા.

ત્યારે બુદ્ધે તેમને કહ્યું. "ભિક્ષુઓ ! કામોપભોગમાં
સુખ માનવું એ એક સિદ્ધાન્ત છે; પણ એ હીન, ગ્રામ્ય,
અજ્ઞજનસેવિત અનાર્ય અને અનર્થકર છે. દેહદંડન કરવું એ
બીજો સિદ્ધાન્ત છે. આ પણ દુઃખકારક, અનાર્ય અને અનર્થ-
કર છે. તપસ્વીઓએ આ બંને સિદ્ધાન્તોનું સેવન કરવું નહિ.
તથાગતે આ બેની વચમાનો મધ્યમ માર્ગ શોધી કાઢ્યો છે.

"ભિક્ષુઓ ! જન્મ, જરા, વ્યાધિ, મરણ, અપ્
વસ્તુનો સમાગમ અને પ્રિય વસ્તુનો વિયોગ ઇત્યાદિ કારણો
મનુષ્ય આ લોકમાં દુઃખી થાય છે. આ જે રાયથી રંક પર્
સર્વસાધારણ દુઃખ તેને હું દુઃખ નામનું પહેલું આ
સત્ય કહું છું.

"આ સર્વ દુઃખનો ઉદય તૃષ્ણામાંથી થાય છે.
ઉપભોગોની તૃષ્ણા, સ્વર્ગલોકમાં જન્મવાની તૃષ્ણા

ભગવંતની પાસે આવી યશે "શો આ ઉપદ્રવ! શો આ પીડા!" એ શબ્દો પુનઃ ઉચ્ચાર્યા.

બુદ્ધ બોલ્યા, "અહીં ઉપદ્રવ નથી અને અહીં પીડાયે નથી. હે કુલપુત્ર, આ આસન પર બેસ. ત્હને હું ધર્મોપદેશ કરું છું."

ત્યારે યશ બુદ્ધ પાસે જઈ નમસ્કાર કરી બાજુએ પડેલા એક આસન પર બેઠો.

બુદ્ધે ક્રમે ક્રમે દાનથી થતા ફાયદા, શીલરક્ષણથી થતા ફાયદા, સ્વર્ગલોકપ્રાપ્તિ, કામાસક્તિમાં દોષ અને એકાંતવાસમાં ગુણ, ઇત્યાદિ પ્રશ્નો ચર્ચી ઉપદેશ કર્યો; અને જ્યારે યશ ચિત્ત શુદ્ધ અજ્ઞાનના આવરણથી મુક્ત થયેલું જોયું, ત્યારે ત્હે ત્હેમને દુઃખ, દુઃખસમુદય, દુઃખનિરોધ અને દુઃખનિરોધગા માર્ગ એ ચાર આર્યસત્યનો ઉપદેશ કર્યો.

તે સાંભળી યશને તે જ આસન પર જ્ઞાનદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત જે દુઃખનો સમુદય થાય છે ત્હેનો નિરોધ પણ કરી છે એ વિષે ત્હેને સ્પષ્ટ બોધ થયો.

બીજે દિવસે સવારે યશને ઘેર ઘણી ગડબડ ચાલી પૂર્વ રાત્રે યશ ઘરમાંથી એકલો નીકળી ગયો એ ત્હેના માબાપને માલૂમ પડતાં જ ત્હેમણે યશના શો ચારે બાજુ સ્વાર દોડાવ્યા અને યશનો પિતા પો શોધમાં ઋષિપત્તન તરફ ગયો. પાચ તપસ્વીની પાસે આવ્યા પછી યશની સુવર્ણપાદુકાનાં ચિહ્નો ત્હેના જોવામાં આવ્યાં, ત્યારે આ ચિહ્નો પ્રમાણે ચાલતાં તે બુદ્ધ પાસે આવ્યો અને બોલ્યો, "ભગ યશને તમે જોયો છે કે?"

શ્રેષ્ઠી બોલ્યો, "મ્હારા પુત્રને આપના ધર્મસંબંધનું પૂર્ણજ્ઞાન થયું, એ ત્હેને મ્હોટો લાભ જ થયો એમ હું માનું છું."

યશના પિતાએ બીજે દિવસે પોતાને ઘેર ભોજન કરવા માટે બુદ્ધને આમંત્રણ આપ્યું; બુદ્ધે આમંત્રણનો સ્વીકાર કર્યો. પછી ઘેર જઈ ત્હેણે બીજા દિવસ માટે સર્વ તૈયારી કરી.

બુદ્ધ યશને સાથે લઈ બીજે દિવસે સવારે ત્હેને ઘેર ગયા. ભોજન પૂરું થયા પછી ત્હેમણે યશનાં માતાને અને પત્નીને ધર્મોપદેશ કર્યો. અને યશની મા અને પત્ની એ બન્ને યશના પિતાની માફક જ બુદ્ધની ઉપાસિકા થઇ અને યશને ગૃહસ્થાશ્રમમાં આવવાનો ત્હેમણે આગ્રહ કર્યો નહિ.

વારાણસી નગરીમાં યશના પુષ્કળ મિત્ર હતા, ત્હેમાંથી ચોપન તરુણોએ ગૃહત્યાગ કરી બુદ્ધના ભિક્ષુસંઘમાં પ્રવેશ કર્યો. બુદ્ધના પૂર્વના પાંચ સાથીદાર, યશ અને યશના ચોપન સોબતીઓ મળી બુદ્ધ પાસે હવે સાઠ ભિક્ષુ ભેગા થયા.

કાર્તિકી પૂર્ણિમા પછી એક દિવસે બુદ્ધે તે સર્વ ભિક્ષુને એકત્ર કર્યાં અને ત્હેમને કહ્યું કે "ભિક્ષુઓ! હું આ લોકનાં અને સ્વર્ગલોકનાં સર્વ બંધનોથી મુક્ત થયો છું. તે પ્રમાણે ત્હમે પણ આ સર્વ બંધનોથી મુક્ત થયા છો. હવે ત્હમે જનતાના કલ્યાણ માટે ચારે દિશામાં સંચાર કરો. આરંભે કલ્યાણપ્રદ, મધ્યમાં કલ્યાણપ્રદ અને પરિણામે કલ્યાણપ્રદ એવા મ્હારા ધર્મનો સર્વ લોકોને ઉપદેશ કરો અને ત્હેમને શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યનું જ્ઞાન કરી દો. એક માર્ગે બે જણ જશો નહિ

પાછળ એક ઠેકાણે કહ્યું જ છે કે આ આશ્રમમાં
રહેનારા તપસ્વી લોકોમાં ઉરુવેલકાશ્યપ નદીકાશ્યપ અને
ગયાકાશ્યપ એ ત્રણની મુખ્યપણે ગણત્રી થતી હતી. આ ત્રણે
ભાઈઓમાં ઉરુવેલકાશ્યપ વડીલ હોવાથી બીજા બે તેને
પોતાનો ગુરુ માનતા. ઉરુવેલકાશ્યપની પાસે પાંચસો જટાધારી
શિષ્ય હતા. નદીકાશ્યપ પાસે ત્રણસો અને ગયાકાશ્યપ પાસે
બસો શિષ્ય હતા.

બુદ્ધગુરુ પ્રથમ ઉરુવેલકાશ્યપને આશ્રમે જઈ બોલ્યા
"હે કાશ્યપ! જો ત્હને મ્હારાથી અડચણ થવા જેવું ન હો
તો હું ત્હારી અગ્નિશાળામાં એક રાત રહેવા ઇચ્છું છું."

કાશ્યપ બોલ્યો, "હે મહાશ્રમણ! ત્હારા રહેવાથી મ્હ
કોઈ પણ પ્રકારે અડચણ થવાની નથી; પણ મ્હારી અગ્નિશાળા
ભયંકર નાગ રહે છે; તે ત્હને ત્રાસ દેશે એમ મ
ભય રહે છે."

બુદ્ધ બોલ્યા, "તે બાબત તું કાળજી કરીશ મા,
મને એક રાત અહિં રહેવાની પરવાનગી આપ."

કાશ્યપ બોલ્યો, "એમ છે, તો તું ખુશીથી અહિં રહે

તે રાત્રે બુદ્ધગુરુ કાશ્યપની અગ્નિશાળામાં ધ્યાન
બેઠેલા હતા તે સમયે તે મહાસર્પ ત્યાં આવ્યો અને પોતા
તેજથી બુદ્ધનો પરાભવ કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. ત્હે
ફુંફાડા સાંભળી તથા ત્હેના તેજથી અગ્નિશાળા પ્રકાશિ
થયેલી જોઈ કાશ્યપના આશ્રમમાંના તપસ્વીઓ આશ્રમશા
આસપાસ બેઠા હતા અને આપસમાં બોલવા લાગ્યા, "અરે
ગરીબ બિચારો શ્રમણ આ મહાસર્પના સપાટામાં આ
પડ્યો છે!"

ચ્યો હતો એ સમાચાર ત્હેણે જાણ્યા ત્યારે પૂર્વનો જ ચાર પુનઃ એકવાર ત્હેના મનમાં આવ્યો.

પછી એક દિવસ રાત્રે બુદ્ધના દર્શનાર્થે ઉપસ્થિત આવ્યા હતા એ સમાચાર કાશ્યપે જાણ્યા. તથાપિ બુદ્ધ અર્હત્પદે પહોંચ્યા હતા એ બદ્દલ ત્હેની ખાત્રી થઇ નહિ.

એક દિવસે કાશ્યપના આશ્રમમાં મ્હોટો યજ્ઞસમારંભ થનાર હતો, તે માટે અંગ અને મગધ દેશમાંથી પુષ્કળ લોકો ખાવાપીવાની જણસો લઇને ત્યાં આવનાર હતા. આથી ઉરુવેલકાશ્યપના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે, "આવતી કાલે મ્હારા આશ્રમમાં અંગ અને મગધ દેશમાંથી પુષ્કળ લોક આવનાર છે. જો આ મહાશ્રમણ ત્હેમને પોતાની ઋદ્ધિનો ચમત્કાર બતાવશે તો એનો લાભસત્કાર વધશે અને મ્હારો લાભસત્કાર કમી થશે. જો એ આવતી કાલે અહીં આવે નહિ તો સારૂં થાય."

કાશ્યપના મનનો આ વિચાર જાણી બુદ્ધ યજ્ઞને દિવસે ત્હેના આશ્રમે ગયા નહિ. યજ્ઞ પૂરો થયો, લોક પોતપોતાને ઘેર ગયા બીજે દિવસે કાશ્યપ બુદ્ધને આમંત્રણ કરવા માટે તે બેઠા હતા તે અરણ્યમાં ગયો અને ત્હેને કહ્યું, "હે મહાશ્રમણ, ભોજનની સર્વ તૈયારી છે; પણ તું કાલે કેમ આવ્યો નહિ?"

બુદ્ધ બોલ્યા, "હે કાશ્યપ! કાલે ત્હારા આશ્રમમાં યજ્ઞ થનાર હતો, અને તે માટે અંગ અને મગધ દેશમાંથી પુષ્કળ લોક આવનાર હતા ત્યારે ત્હેમને હું કંઈ પણ ઋદ્ધિ-ચમત્કાર દાખવી ત્હેમનું મન હરી લઉં અને તેથી ત્હારા લાભને હાનિ પહોંચશે એમ ત્હને લાગ્યું; અને હું તે સમયે

બુદ્ધના આ શબ્દો સાંભળી કાશ્યપનું અભિમાન વરાળ જઈ ગયું અને તે બુદ્ધને પગે પડી બોલ્યો, "ભગવન્, મ્હને તમારી શિષ્યશાખામાં સામેલ કરો."

બુદ્ધ બોલ્યા, "કાશ્યપ! તું પાંચસો જટિલોનો ગુરુ છે. તેમને મળ્યા વિના તું મ્હારો શિષ્ય થવાની ઉતાવળ કરતો નહિ."

આથી કાશ્યપે પોતાના શિષ્યોને એકત્ર કરી બુદ્ધના શિષ્ય થવાનો પોતાનો વિચાર તેમને જણાવ્યો. તે સર્વે કાશ્યપ સાથે બુદ્ધના શિષ્ય થવા તૈયાર થયા, અને તેમણે પોતાની જટા કાપી અગ્નિહોત્રના સાધનો સાથે નદીના પ્રવાહમાં નાંખી દીધી. બુદ્ધે આ સૌને પોતાના ભિક્ષુસંઘમાં દાખલ કર્યા.

નદીના પ્રવાહમાંથી તણાઈ આવેલી તે જટાઓનો ભારો અને અગ્નિહોત્રના સાધનો જોઈ પોતાના મ્હોટા ભાઈ અને તેની શિષ્યશાખા પર કોઈ વિકટ પ્રસંગ આવ્યો હશે, એમ નદીકાશ્યપને લાગ્યું; તેથી તેણે ખરી માહિતી મેળવવા પોતાના કેટલાક શિષ્યોને ઉરુવેલકાશ્યપના આશ્રમે મોકલ્યા. પોતાનો મોટો ભાઈ શિષ્યશાખા સહ બુદ્ધનો અનુયાયી થયો, એ સમાચાર જાણતાં જ નદીકાશ્યપ પોતાના બધા શિષ્યો સાથે બુદ્ધ પાસે જઈ તેનો અનુયાયી થયો.

તે જ પ્રમાણે ગયાકાશ્યપના કાન પર પોતાના બે બંધુઓ બુદ્ધના અનુયાયી થયાની વાત આવતાં જ તે પણ ઉરુવેલકાશ્યપના આશ્રમમાં જઈ પોતાના બધા શિષ્યો સહ બુદ્ધનો અનુયાયી થયો. આ પ્રમાણે થોડા જ વખતમાં એક હજાર તપસ્વીઓએ બુદ્ધના ભિક્ષુસંઘમાં પ્રવેશ કર્યો.

(૭)

રાજગૃહમાં આગમન

ઉરુવેલાના પ્રદેશમાં કેટલોક કાળ ગાળી બુદ્ધગુરુ પોતાના એક હજાર શિષ્યો સહ રાજગૃહમાં આવ્યા. ત્યાં ભગવાન યષ્ટિવનમાં રહેતા હતા. બુદ્ધ પોતાના નગર સમીપ આવ્યા છે, એ સમાચાર બિંબિસાર રાજાને મળતાં જ તે ઘણા ઠાઠમાઠ સાથે તેમને મળવા ગયો.

તેની સાથે મગધ દેશના પુષ્કળ બ્રાહ્મણો પણ હતા. તેમને એવી શંકા આવી કે બુદ્ધ કાશ્યપના શિષ્ય છે કે કાશ્યપ બુદ્ધનો શિષ્ય છે.

તેમના મનમાનો વિચાર જાણી લઇ બુદ્ધે કાશ્યપને કહ્યું, "કાશ્યપ! તેં અગ્નિહોત્રનો કેમ ત્યાગ કર્યો?"

કાશ્યપ બોલ્યો, "ભગવન્! સ્વર્ગલોકમાં સર્વ પ્રકારે કામસુખની પ્રાપ્તિ થશે એ જ યજ્ઞનું ફળ સમજાય છે. પણ આ લોકના તેમજ સ્વર્ગલોકનાં કામસુખ પાપકારક છે, એમ જાણીને હું અગ્નિહોત્ર અને યજ્ઞમાંથી વિરક્ત થયો છું!"

"જ્યારે હે કાશ્યપ! જો કામસુખમાં ત્હને આનંદ મળતો નથી, તો ત્હારૂં મન હવે કેશાણે રત થયું છે, એ કહે."

"ભગવન્! અત્યંત શાન્ત નિર્વાણપદ જોઇ મ્હારૂં મન યજ્ઞયાગ વિષે વિરક્ત થયું. એ નિર્વાણપદે હું રત થયો. ભગવન્! આપ મ્હારા ગુરુ છો અને હું આપનો શિષ્ય છું."

ત વખતે, રાજાના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે
વેણુવન ઉદ્યાન બુદ્ધ અને ભિક્ષુસંઘને રહેવા યોગ્ય છે,
તે શહેરથી ઘણું દૂર નથી તેમ ઘણું પાસે પે નથી. ત્યાં
આવવાનો રસ્તો સારો હોઇ ભાવક મનુષ્યને જવા-
વા માટે સગવડભર્યો છે. ત્યાં દિવસે ઘણી ગરબડ
નથી અને રાત્રે વિશેષ શોરબકોર હોતો નથી. એકાંતવાસ
તે યોગ્ય છે. તે બુદ્ધને દાન કરીશ તો ઠીક થશે."

બિંબિસાર રાજા પોતાના આસનેથી ઉઠ્યો, અને હાથમાં
થી ભરેલી સોનાની ઝારી લઈ બુદ્ધ પાસે જઇ બોલ્યો,
ગવન્, મ્હારૂં વેણુવન ઉદ્યાન હું આપને અને આપના
સંઘને દાન કરૂં છું; ત્હેનો આપ સ્વીકાર કરો."

બુદ્ધે વેણુવનનો સ્વીકાર કર્યો; અને ભિક્ષુઓને ઉદ્દેશી
બોલ્યા, "ભિક્ષુઓ, આજથી લોકોએ દાનમાં આપેલા
રામ (વિહાર) સ્વીકારવા વિષે હું તમને પરવાનગી આપું છું."

તે કાળે રાજગૃહ પાસે સંજય નામનો સુપ્રસિદ્ધ
રિવ્રાજકાચાર્ય રહેતો હતો. ત્હેની મ્હોટી શિષ્યશાખા હતી.
રિપુત્ત અને મોગ્ગલ્લાન એ બે બ્રાહ્મણ પરિવ્રાજકોની ત્હેના
ખ્ય શિષ્યોમાં ગણના થતી. પણ સંજયના તત્ત્વજ્ઞાનથી તે
નું સમાધાન ન થવાથી ત્હેમણે એવો વિચાર રાખ્યો હતો કે
માંથી એકને નિર્વાણમાર્ગ પ્રાપ્ત થતાં, ત્હેણે તે બીજાને
ણાવવો."

એક દિવસ અસ્સજિ (અશ્વજિત) નામનો ભિક્ષુ
રાજગૃહમાં પિંડપાત (ભિક્ષા) માટે ફરતો હતો તેવામાં
સારિપુત્તે ત્હેને જોયો. ત્હેની શાન્ત મુદ્રા અને ગંભીર

સારિપુત્ત ત્યાંથી નીકળી મોગ્ગલ્લાન પાસે ગયો અને તેણે સર્વ વાત તેને કહી. ત્યારે મોગ્ગલ્લાન બોલ્યો, ચાલો, આ જ ક્ષણે આપણે બુદ્ધનાં દર્શન માટે જઈએ."

સારિપુત્ત બોલ્યો, "આયુષ્મન્! સંજયના શિષ્યોમાંના અઢીસો પરિવ્રાજકો આપણા બેની ઉપર અવલંબીને રહેલા છે; તો પ્રથમ તેમને મળી તેમની સલાહ લઇ પછી બુદ્ધદર્શને જઈએ."

આ સંભાષણ પૂરું થયા પછી તેઓ બન્ને પોતાના ઉપર અવલંબી રહેલા પરિવ્રાજકોને મળ્યા અને બુદ્ધના શિષ્ય થવાનો પોતાનો નિશ્ચય તેમને જણાવ્યો; ત્યારે તે અઢીસો પરિવ્રાજકો સારિપુત્ત અને મોગ્ગલ્લાન સાથે બુદ્ધના અનુયાયી થવા તૈયાર થયા. તે સૌને સાથે લઇ સારિપુત્ત અને મોગ્ગલ્લાન સંજય પાસે જઇ બોલ્યા, "આયુષ્મન્! અમે બુદ્ધ ગુરુ પાસે જઇએ છીએ. આજથી તે અમારા ગુરુ છે."

સંજયે તેમને ન જવા માટે પુષ્કળ આગ્રહ કર્યો, પણ તે સારિપુત્ત-મોગ્ગલ્લાનના મન ફેરવી શક્યો નહિ. તેને પોતાના આટલા મોટી શિષ્યશાખા નષ્ટ થયા બદલ અત્યંત દુઃખ થયું.

સારિપુત્ત-મોગ્ગલ્લાન પોતાના અઢીસો તપસ્વી બંધુઓને સાથે લઇ વેણુવન ઉદ્યાનમાં આવ્યા. તેમને દૂરથી આવતા જોઇને બુદ્ધ પોતાના ભિક્ષુઓ તરફ ફરી કહેવા લાગ્યા, "હે ભિક્ષુઓ! આ જે બે પરિવ્રાજકો અહિં આવે છે તે મ્હારા અગ્રશ્રાવક (અગ્રશિષ્ય) થનાર છે!"

કૌંડિન્યથી માંડીને છેક સારિપુત્ત-મોગ્ગલાન સુધી જેને બુદ્ધે પોતે ભિક્ષુસંઘમાં લીધા હતા તેમનો પ્રવ્રજ્યાવિધિ તદ્દન સાદો હતો. બુદ્ધ " ભિક્ષુ ! અહિં આવ " (એહિ ભિક્ખુ) એમ કહે એટલે બસ તે માણસ ભિક્ષુ થતો. પણ આને લીધે સંઘમાં સર્વસાધારણતા રહી નહિ, એટલે કે એકનાં વસ્ત્ર એક પ્રકારનાં તો બીજાના બીજા પ્રકારનાં; એકનો આચાર એક પ્રકારનો તો બીજાનો બીજા પ્રકારનો, એવું થવા લાગ્યું. આથી બુદ્ધે પોતાના ભિક્ષુસંઘનો આચાર એક જ પદ્ધતિએ ચાલે તે માટે જુદા જુદા નિયમો દાખલ કર્યા. એ સર્વનો વિસ્તાર વિનયપિટકમાં કર્યો છે.

ફેરી કાલુદાયી નામના સિદ્ધાર્થના બાલમિત્રને રાજાએ બુદ્ધને લઇ આવવા માટે રાજગૃહમાં મોકલ્યો. તે વેણુવનમાં આવીને બુદ્ધનો શિષ્ય થયો, તોપણ તે બીજા દૂતો પ્રમાણે પોતાનું કર્તવ્ય વિસર્યો નહિ. ફાગણ મહિનાની પૂર્ણિમાએ તેણે બુદ્ધને કહ્યું, "ભગવન્, આપના પિતા આપના દર્શન માટે ઉત્સુક થયા છે. તો આપે કપિલવસ્તુ જઇ એકવાર તેમને અને બીજા સગાંવહાલાંઓને મળી આવવું, એવી મારી વિનંતી છે ભગવન્, આ વસંતકાળ આપના ગમન માટે અત્યંત યોગ્ય છે."

કાલુદાયીની વિનંતિ માન આપી બુદ્ધગુરુ રાજગૃહમાંથી નીકળ્યા. અને માર્ગમાં ધર્મોપદેશ કરતા કરતા કપિલવસ્તુમાં આવ્યા. ત્યાં શાક્યોએ નિવાસ કરેલા ન્યગ્રોધ નામના વિહારમાં રહી બુદ્ધે પોતાના નવા સંબંધીઓને અનેકવાર ધર્મોપદેશ કર્યો.

એક દિવસ ભિક્ષાચર્યાર્થે તે શુદ્ધોદનના રાજવાડામાં ગયા હતા તે વખતે યશોધરા દેવીએ તેમને જોયા, અને પોતાના પુત્રને કહ્યું, 'રાહુલ ' આ મોટા પેલા શ્રમણને તેં જોયો કે ? તે તારા પિતા છે. તેમની પાસે જઇ તું પોતાનો વારસો માગ."

પોતાની માતાનું બોલવું સાંભળી રાહુલ દોડતો દોડતો બુદ્ધ પાસે આવી ઊભો રહ્યો. બુદ્ધગુરુ આસન પરથી ઉઠી ન્યગ્રોધારામ તરફ જવાના થયા. રાહુલ પણ તેમની પાછળ "બાપુ ! મને મારો દાયભાગ આપો. બાપુ ! મને મારો 'દાયભાગ આપો" એમ બોલતો બોલતો ચાલ્યો. વિહારમાં પહોંચ્યા પછી બુદ્ધે સારિપુત્રને બોલાવી કહ્યું કે "આ રાહુ

(૯)
બુદ્ધ અને અનાથપિંડિક શેઠ

શાક્યોને યથાવકાશ ઉપદેશ કરી બુદ્ધગુરુ કપિલવસ્તુથી મ્હોટા ભિક્ષુસમુદાય સહ પુનઃ રાજગૃહે આવ્યા. ત્યાં તે સીતવનમાં રહેવા લાગ્યા. તે વેળાએ અનાથપિંડિક નામનો શ્રાવસ્તિનો એક પ્રસિદ્ધ શેઠ કોઈ કાર્ય પ્રસંગે રાજગૃહમાં પોતાના સાળાને ઘેર આવ્યો હતો.

આ વેળાએ અનાથપિંડિકનો સાળો ઘણી ગડબડમાં હતો. ત્હેને ઘેર ભોજનસમારંભની તૈયારી ચાલતી હતી. તે જોઈ અનાથપિંડકે ત્હેને કહ્યું, "જ્યારે જ્યારે હું ત્હમારે ત્યાં આવતો ત્યારે ત્યારે ત્હમે સર્વ કામો છોડી મ્હારૂં આદરાતિથ્ય પ્રથમ કરતા; પણ આજ હું જોઉં છું કે કોઈક મ્હોટા ભોજનસમારંભની તૈયારીમાં ત્હમારૂં ચિત્ત ગુંથાઈ ગયું છે. આવતી કાલે ત્હમારે ત્યાં મ્હોટો લગ્નસમારંભ છે, કે મ્હોટો યજ્ઞ થનાર છે અથવા બિંબિસાર રાજાને અને ત્હેના સરદારોને આવતી કાલે ત્હમે મિજબાની આપનાર છો ?"

તેણે ઉત્તર આપ્યો. "ત્હમે કહો છો ત્હેમાંનું કાંઈ જ નથી. આવતી કાલે મ્હેં બુદ્ધ અને ત્હેમના ભિક્ષુસંઘને ભોજનનું આમંત્રણ કર્યું છે ?"

"શું ત્હમે 'બુદ્ધ' બોલ્યા ?" અનાથપિંડિકે મ્હોટેથી ઉદ્‌ગાર કાઢ્યો

અનાથપિંડિક બુદ્ધને નમસ્કાર કરી એક બાજુએ બેઠો અને બોલ્યો, "ભગવન્, આપને રાત્રે સુખેથી નિદ્રા તો આવી ને?"

બુદ્ધ બોલ્યા, "જે બ્રાહ્મણ કામસુખમાં બદ્ધ થતો નથી, જેની સર્વ તૃષ્ણા નષ્ટ થઇ છે અને તેથી જેનું મન શાન્ત થયું છે, તે સર્વ કાળ સુખથી સુએ છે."

તદનન્તર, બુદ્ધે દાનથી થનારા ફાયદા, શીલથી થનારા ફાયદા, સ્વર્ગ લોકના સુખ, કામોપભોગમાં દોષ અને એકાન્તવાસથી થતા લાભ, ઇત્યાદિ વિષયોનો ઉપદેશ કર્યો; અને જ્યારે અનાથપિંડિકનું ચિત્ત શુદ્ધ, મુદિત અને પ્રસન્ન થયેલું જોયું ત્યારે ભગવાને તેને ચાર આર્ય સત્યનો ઉપદેશ કર્યો.

એ સાંભળી બૌદ્ધધર્મની સત્યતા બદલ અનાથપિંડિકની ખાત્રી થઇ. તેણે બુદ્ધને કહ્યું, "ભગવન્, આ આપનો ધર્મ અત્યન્ત સુંદર છે. એકાદ માણસ ઢાંકેલી વસ્તુ ઉઘાડી કરી બતાવે કે દેખતા માણસને અંધારામાં જણાય તે માટે મશાલ ધરે, તે પ્રમાણે આજે આપના ધર્મનું ઉત્તમ સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે. હું આજથી મ્હારા શરીરમાં પ્રાણ હોય ત્યાં સુધી આપને, આપના ધર્મને અને ભિક્ષુસંઘને શરણ જાઉં છું! આપના ઉપાસક તરીકે મ્હારો આપ અંગીકાર કરશો. હવે આવતી કાલે આપ ભિક્ષુસંઘ સહ મ્હારા અન્નનું ગ્રહણ કરો એવી મ્હારી ઇચ્છા છે."

અનાથપિંડિકને રાજગૃહ તથા શ્રાવસ્તિ આ બે શહેરોની વચમાંનાં ગામો અને ન્હાનાં ન્હાનાં શહેરોમાં પુષ્કળ મિત્રો હતા. શ્રાવસ્તિ જતાં જે જે ઠેકાણે તેણે મુકામ કર્યો, તે તે ઠેકાણે પોતાના મિત્રોને બુદ્ધને માટે રમ્ય પ્રદેશમાં વિહાર વગેરે બાંધી તેમને રહેવાની વ્યવસ્થા કરવાનો તેણે ઉપદેશ કર્યો; અને શ્રાવસ્તિ પ્હોંચ્યા પછી તે બુદ્ધને રહેવા યોગ્ય સ્થાનની તપાસ કરવા લાગ્યો.

કોસલ દેશના રાજવંશમાંના જેત નામના રાજકુમારનું શ્રાવસ્તિ પાસે એક રમણીય ઉદ્યાન હતું. અનાથપિંડિકને આ ઉદ્યાન સિવાય બીજી સુંદર જગા શ્રાવસ્તિની આસપાસ મળી નહિ. તેથી તે જેત રાજકુમાર પાસે જઈ તેને કહેવા લાગ્યો, "બુદ્ધ આપણા શહેરમાં ચાતુર્માસ ગાળવા આવનાર છે. તેમને રહેવા માટે શહેરની આસપાસ મ્હેં ઘણી જગાઓ જોઈ. પરંતુ આપના ઉદ્યાન સિવાય મ્હને એકે જગા પસંદ પડી નહિ; તો આપ કૃપા કરી વિહાર બાંધવા માટે મ્હને આપનું ઉદ્યાન આપશો."

જેત બોલ્યો, "હે ગૃહપતિ, સોનાના નાણાં મ્હારા ઉદ્યાનમાં પાથરશો, તો તેટલી કિંમત લઇ હું તમને મ્હારૂં ઉદ્યાન આપીશ; એ સિવાય તે મળી શકે એમ નથી."

જેતના કહેવાનો ભાવાર્થ એવો હતો કે ગમે તેટલી કિંમત આપો તોપણ ઉદ્યાન વેચવાનો મ્હારો ઉદ્દેશ નથી, પણ અનાથપિંડિકે તેનો શબ્દશઃ અર્થ કર્યો.

પોતાને ઘેર આવી સોનાના નાણાંથી બે ચાર ગાડીઓ ભરીને અનાથપિંડિક પોતાના નોકરોને તે ગાડીઓ લઇ

અનાથપિંડિકે એવો વિચાર કર્યો કે જેત જેવા રાજકુમારની બૌદ્ધધર્મના પ્રસારમાં ઘણી મદદ થઈ શકે એમ છે તો તેની આ ભેટનો અસ્વીકાર કરવો ઠીક નથી. તેણે જેતને કહ્યું, "ઠીક છે, આ બાકીની જમીનમાં આપને બુદ્ધ માટે જે કરવું હોય તે સુખેથી કરો."

જેતે રહેલી જગામાં એક ઓરડી બાંધી અને અનાથપિંડિકે પુષ્કળ ઓરડીઓ, પુષ્કળ સંઘમંડપો, પુષ્કળ ભોજનશાળાઓ, પુષ્કળ વિહારો અને પુષ્કળ સ્નાનશાળાઓ બાંધી.

બુદ્ધગુરુ ભિક્ષુસંઘ સાથે રાજગૃહમાંથી નીકળી વિહાર કરતા કરતા શ્રાવસ્તિમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં તેઓ જેતવનમાં અનાથપિંડિકના ઉદ્યાનમાં રહેતા હતા, તે સમયે અનાથપિંડિકે આવી તેમને ભિક્ષુસંઘ સહ પોતાને ઘેર આમંત્રણ આપ્યું.

બીજે દિવસ પોતે બુદ્ધને અને ભિક્ષુસંઘને ભોજન કરાવ્યા પછી અનાથપિંડિકે "જેતવન વિહારની બાબતમાં કેવી રીતે વ્યવસ્થા કરવી ?" એવો પ્રશ્ન કર્યો. બુદ્ધ બોલ્યા, 'હે ગૃહપતિ, આ વિહાર તું આગત અનાગત ભિક્ષુસંઘને માટે દાનમાં આપ."

અનાથપિંડિકે જેતવનનું યથાવિધિ દાન કર્યું. ત્યારે બુદ્ધે તેનું અભિનંદન કરતાં કહ્યું : 'વિહારદાન એ સર્વોત્તમ કૃત્ય છે, કારણ તેમાં રહીને ભિક્ષુ [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], વાયુ ઇત્યાદિનો ઉપદ્રવ રહેતો નથી. તેમાં સુખ ચેનથી યથાર્થ વિચાર કરી શકે. વિહાર ભિક્ષુને રહેવાની સગવડ કરી આપવી, એ તેને યથાર્થ અભયદાન દેવું."

હતી. નિર્ગ્રંથ આવી પોતપોતાને આસને બેઠા. પછી મિગારશ્રેષ્ઠીએ પોતે આદરાતિથ્ય કરી તેમને સંતોષપૂર્વક જમાડયા; અને તેમનું ભોજન પૂર્ણ થયા પછી પોતાની પુત્રવધૂને કહાવ્યું કે, "આપણે ઘેર અર્હન્ત આવ્યા છે. તેમને નમસ્કાર કરવા આવવું."

'અર્હન્ત' એ શબ્દ કાને પડતા જ વિશાખાને ઘણો આનંદ થયો. કારણ ન્હાનપણથી તે બુદ્ધની ઉપાસિકા હતી, તથા બુદ્ધ અને બૌદ્ધ ભિક્ષુ સિવાય અન્યને પણ અર્હન્ત કહે છે એ એને ખબર ન હતી. ઉતાવળી ઉતાવળી સુગંધ ધરીને તે પોતાનો સસરો અને તેના સૌ અર્હન્ત જે દિવાનખાનામાં બેઠા હતા ત્યાં ગઈ. પણ તે નગ્ન શ્રમણોને જોઈ તેને અત્યંત તિરસ્કાર છૂટયો; અને પોતાના સસરાને કહેવા લાગી કે, "મ્હને આપે અહિં શા માટે બોલાવી ? આવા નાગા ઉઘાડા લોક કદી અર્હન્ત હોઈ શકે ખરા કે ? આવા નિર્લજ્જોને અમે અર્હન્ત કહેતા નથી." આ ઉદ્ગાર કાઢીને વિશાખા ત્યાંથી ચાલતી થઈ.

આ બાજુ, પેલા શ્રમણોને આ નવવધૂએ પોતાનું અપમાન કર્યા બદલ અતિશય ખરાબ લાગ્યું, અને તે એકદમ મિગાર શ્રેષ્ઠીને કહેવા લાગ્યા કે "હે ગૃહપતિ ! આવી કર્કશાને તું ક્યાંથી પકડી લાવ્યો ? અમે કે ત્હારા પુત્રને આખા જમ્બુદ્વીપમાં બીજી કન્યા જ મળતી નહોતી ? "

મિગારે કહ્યું, "હજી તેનો સ્વભાવ છોકરવાદી છે, ધીરે ધીરે સુધારતા જઈશું. તેના આ ઉદ્ધત આચરણ બદલ તેને ક્ષમા કરવી ઘટે છે."

ારથી કરવા માટે કહી રાખ્યું છે. તો તેમની સમક્ષ મ્હારો
ા દોષ છે તે જણાવે. અને તેઓ મ્હને અપરાધી ઠરાવશે,
ો હું ખુશીથી અહિંથી નીકળી જઇશ."

પુત્રવધૂનું આ સ્પષ્ટ બોલવું સાંભળી મિગારનો મિજાજ
ઠેકાણે આવ્યો. તેણે તે આઠ કુલીન ગૃહસ્થોને તત્કાળ
બોલાવી મંગાવ્યા અને પોતાની પુત્રવધૂનો ગુન્હો તેમને કહી
સંભળાવી જણાવ્યું: "આને મ્હારા ઘરમાંથી આજ ને આજ
ાઢી મૂકો."

તે ગૃહસ્થોએ પૂછ્યું, "કેમ, બ્હેન વિશાખા! ત્હારા
સસરા એંઠું અન્ન ખાય છે એવું ત્હેં કહ્યું હતું કે?"

વિશાખા બોલી, "મ્હારો સસરો જૂના પુણ્ય પર
નિર્વાહ કરે છે અને નવીન પુણ્ય સંપાદન કરતો નથી, એવો
મ્હારા કહેવાનો અર્થ હતો. તેથી તે જૂનું પુરાણું ખાય છે
એમ મ્હેં કહ્યું હતું."

તે ગૃહસ્થોએ મિગારને કહ્યું, "આ કહેવું ઘણું
ડહાપણભરેલું જણાય છે. આટલા માટે જ વિશાખાને ઘરમાંથી
કાઢી મૂકવી એ તમને ઉચિત નથી."

વિશાખાના બીજા બે ત્રણ બારીક બારીક દોષ
મિગારે તે ગૃહસ્થોને જણાવ્યા, પણ તપાસ કરતાં તે દોષ ન
હોઈ, મિગારની ખોટી ગેરસમજ થઈ હતી એવું દેખાઈ આવ્યું.
ત્યારે મિગાર બોલ્યો, "પણ આનો બાપ અત્રે અહિં
આવ્યો ત્યારે અમારી સમક્ષ એણે દસ નિયમ એની પુત્રીને

પોતે જમવું નહિ; નોકરચાકરોની ખબર કાઢીને પછી જમવું: વડીલ માણસોના સૂતા પહેલાં પોતે સૂવું નહિ, તેમની વ્યવસ્થા કરીને પછી સૂવું. અગ્નિની પૂજા કરવી એ નવમો નિયમ. પતિવ્રતા સ્ત્રીને પતિ અગ્નિસમાન પૂજ્ય દેવ જોઈએ, અને બ્રાહ્મણ જેમ અગ્નિની પરિચર્યા કરે છે તેમ ત્હેણે પોતાના પતિની કરવી, એ આ નિયમનો અર્થ. ગૃહદેવતાની પૂજા કરવી એ દશમો નિયમ, એટલે સાસુ સસરા ઇત્યાદિ વડીલ માણસોને ગૃહદેવતા સમજી ત્હેમની સેવા કરવી."

વિશાખાએ પોતાના પિતાએ બનાવેલા દસ નિયમની આ પ્રમાણે સમજણ આપવાથી તે આઠ કુલીન ગૃહસ્થોએ ત્હેની ઘણી પ્રશંસા કરી અને મિગારશ્રેષ્ઠીને કહ્યું કે, "આપ ગુસ્સે થઈને આ ડાહી છોકરીને ઘરમાંથી કાઢી મૂકવા તૈયાર થયા છો; પણ એ ત્હમારા ગૃહની લક્ષ્મી જ છે એમ સમજજો."

મિગારે પોતાની ભૂલ કબૂલ કરી અને વિશાખાની ક્ષમા માગી.

વિશાખા બોલી, "આપ વડીલ જ છો, એટલે ક્ષમા કરવા જેટલો મ્હોટો અપરાધ આપે કર્યો છે એમ હું ધારતી નથી; પરંતુ માત્ર એક વાતમાં મ્હારે અને ત્હમારે મેળ ખાય એમ લાગતું નથી: હું છું બુદ્ધની ઉપાસિકા અને આપ છો નિર્ગ્રંથના ઉપાસક, એટલે બૌદ્ધ ભિક્ષુ આદિ ભિક્ષાર્થે આવતાં તે આપને પરવડશે નહિ, અને નિર્ગ્રંથ આવતા ત્હેમને હું નમસ્કાર કરનાર નથી. આ બાબતમાં કાંઇ નિર્ણય કર્યા સિવાય મ્હારા અહિં રહેવાથી આપને કે મ્હને સુખ થનાર નથી."

બીજે દિવસે વિશાખાએ ભોજનની સર્વ તૈયારી કરી, બુદ્ધ અને ભિક્ષુઓને બોલાવી, ઘણા આદરસત્કાર સહિત તેમને જમાડ્યા. ભોજન પછી વિશાખાએ પોતાને તથા ઘરનાં સર્વ માણસોને ધર્મોપદેશ કરવાની બુદ્ધગુરુને વિનંતી કરી. પણ આ ઉપદેશ સાંભળવા મિગાર આવ્યો નહિ. વિશાખાએ અત્યંત આગ્રહ કર્યાથી તેણે પડદાની આડે બેસી ધર્મોપદેશ સાંભળવા કબુલ કર્યું. બુદ્ધનું મુખ માત્ર તેણે જોવું ન હતું! વિશાખાએ એક બાજુએ પડદો બાંધી પોતાના સસરાને બેસવાની સગવડ કરી.

સર્વ મંડળ બેસી રહ્યા પછી બુદ્ધે પોતાની અમૃતતુલ્ય વાણીથી તેમને ઉપદેશ કર્યો. દાન, શીલ, ભાવના ઇત્યાદિ વિષય સંબંધે બુદ્ધે કરેલો બોધ સાંભળી મિગારશેઠને ઘણું લાગી આવ્યું. આવા મહાપુરુષ પોતાને ઘેર આવ્યા છતાં પોતે મૂર્ખાઈથી તેના દર્શન કરવા તૈયાર નથી, એ વિચારથી એને ઘણો પશ્ચાત્તાપ થયો; અને એકદમ પડદો દૂર ખસેડી નાખી બહાર દોડી આવી તેણે બુદ્ધના ચરણોમાં પોતાનું મસ્તક મૂકી દીધું. તે બોલ્યો, "ભગવન્, મ્હારા અપરાધની ક્ષમા કરો. આજથી હું આપનો ઉપાસક થયો છું. આ બાબતમાં વિશાખા મ્હારે માતા સમાન છે. તે જો મ્હારે ઘેર આવી ન હોત, તો આપની અમૃતવાણી મ્હારે કાને પડી ન હોત. તેથી આજથી હું તેને મ્હારી માતા જ કહેતો જાઉં."

ત્યારથી વિશાખાનું મિગારમાતા એવું નામ પડ્યું. શ્રાવસ્તિના ઘણાખરા લોકો તેને મિગારમાતાના નામથી જ

(૧૧)

દેવદાસ

કાઠિયાવાડનું રાજ્ય મહાજનસત્તાક હતું. જુદા જુદા મા
મહાજન કોઠીને રાજા કહેતા. આવા લગભગ સાત
રાજાઓ કાઠિયાવાડના રાજ્યમાં હતા. તેઓ આપસમાં
અમુક મુદતના અને ત્યારે મહારાજા કહેતા. આ મહારાજ
હાથમાં અંતર્ગત વ્યવહારસંબંધમાં કેટલાક અધિકાર રહેતા
પરંતુ પરરાજ્યની સાથે સલાહ કે લડાઈ કરવી એ હાથ
મહાજનમંડળ પદને હતું હતું. કાઠિયાવાડના સભાગૃહને
નક્કી કરતા બુદ્ધના સમયમાં વૈશાલીમાં આ જાતનાં
પણ કેટલાક ગણો હતા.

એક વેળાએ કાઠિયાવાડનું અધ્યક્ષસ્થાન ભદ્રિય નામના એક
રાજા કોઠીને મળ્યું હતું ને તેણે કાઠિયાવાડના રાજાઓના
પરંતુ નાનપણે બુદ્ધના ભિક્ષુપદ પ્રવેશ કર્યો: પરંતુ
મહાનામ કાઠિયાવાડના કામમાં રોકાયા; પણ ભિક્ષુ થવો ન હતો
આથી તેણે પોતાના ભાઈના અનુરુદ્ધને કહ્યું કે ભિક્ષુ
બુદ્ધ કે સંઘમાં પ્રવેશ કરવો તો કરવી છે, કાઠિયાવાડની
રીતિ અમલમાં છે આ પક્ષને પણ દેવદાસના સ્વીકારના

પરમતું કામો કરો એવું મ્હને લાગતું નથી. આવાં કામો કરતાં ભિક્ષુ થવું જ મ્હને અધિક રુચિ ભાસે છે."

અનુરુદ્ધે ભિક્ષુ થવાનો વિચાર—અરે નિશ્ચય કર્યો. પણ ત્હેને ત્હેની માતાની પરવાનગી મળી નહિ. અનુરુદ્ધે જ્યારે અતિશય હઠ પકડી, ત્યારે તે બોલી, "શાક્યના આપણા મહારાજા ભદ્રિય ત્હારો બાળમિત્ર છે. જો તે ત્હારી સાથે ભિક્ષુ થવાને તૈયાર હોય તો હું ત્હને પરવાનગી આપું છું."

ભદ્રિય આટલો મ્હોટો અધિકાર છોડીને ભિક્ષુ થનાર નથી એવી અનુરુદ્ધની માતાને ખાત્રી હતી. માટે ત્હેણે પોતાના પુત્રને સમજાવવા આ યુક્તિ યોજી હતી.

અનુરુદ્ધ ભદ્રિય પાસે જઈ બોલ્યો, "મિત્ર, બુદ્ધના ભિક્ષુસંઘમાં પ્રવેશ કરવાની મ્હને ઇચ્છા થઈ છે. પણ મ્હારી માતાની મ્હને પરવાનગી મળતી નથી. તું જો મ્હારી સાથે ભિક્ષુ થાય, તો જ મ્હારી માતા મ્હને પરવાનગી આપવા તૈયાર છે."

ભદ્રિય બોલ્યો, "અનુરુદ્ધ! ૭ વર્ષ થોભ. દરમ્યાનમાં મ્હને આપણા રાજ્યમાં જે કંઈ સુધારા વધારા કરવા હોય તે કરી લઉં; પછી આપણે બન્ને ભિક્ષુ થઈશું."

પણ અનુરુદ્ધ ભિક્ષુ થવા માટે એટલો ઉત્સુક થયો હતો કે સાત દિવસ પણ ત્હેને સાત વર્ષ સમાન ભાસતા હતા. ત્હેના અત્યાગ્રહને વશ થઈ ભદ્રિય એક અઠવાડીયાનાં

છે અને ઘણો બુદ્ધિમાન છે. આપે પ્રથમ ત્હેને [ભિક્ષુ કરો] એટલે ત્હેની પાછી થયેલા ભિક્ષુ તરીકે અમારે ત્હેને વંદન કર[વું] પડશે, અને તેથી અમે મહાન્ કુળમાં જન્મ્યા છીએ એ જા[ણ]નો અમારો ગર્વ રહેશે નહિ."

બુદ્ધે ત્હેમની વિનતી માન્ય કરી પ્રથમ ઉપાલિને પ્રવ્ર[જ્યા] આપી. ઉપાલિ આગળપર મ્હોટો વિનયધર (વિનયધર્મમાં કુશળ) થયો. અનુરુદ્ધને દિવ્યદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થઇ. આનંદ બુદ્ધની શુશ્રૂષા કરનારા ભિક્ષુઓમાં પ્રમુખ થયો. પણ દેવદત્ત લૌકિક સિદ્ધિઓની પાછળ પડ્યો. એક વખતે બુદ્ધગુરુ કૌશામ્બી નગરીમાં ઘોષિતારામમાં રહેતા હતા, ત્યાં દેવદત્તના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે "હું એકાદ રાજકુમારને પ્રસન્ન કરી મ્હોટું નામ મેળવું."

તે કૌશામ્બીથી એકદમ રાજગૃહ આવ્યો અને ત્યાં બિંબિસાર રાજાના કુમાર અજાતશત્રુને યોગસિદ્ધિનો ચમત્કાર બતાવી વશ કર્યો. રાજગૃહમાં આવ્યા પછી બુદ્ધગુરુને એવા સમાચાર મળ્યા કે, "દેવદત્ત અજાતશત્રુ પાસેથી લાભસત્કાર મેળવે છે," ત્યારે તે બોલ્યા, 'ભિક્ષુઓ! દેવદત્ત પોતે મારે મરેલો છે. કેળા કેળનો નાશ કરે છે; વાંસના ફળો વાંસનો નાશ કરે છે, અને લૌકિક સિદ્ધિ વડે મેળવેલો લાભ મૂર્ખ મનુષ્યનો નાશ કરે છે।"

એક દિવસે બુદ્ધગુરુ એક મ્હોટી સભામાં ધર્મોપદેશ કરતા હતા તે વેળાએ દેવદત્ત બુદ્ધને નમન કરી બોલ્યો, "ભગવન્! હવે આપ વૃદ્ધ થયા છો, માટે ભિક્ષુસંઘનું નાયકપણું મ્હને સોંપી આપ શાન્તપણે કાળક્રમણ કરો."

દેવદત્ત બોલ્યો, "તો પછી જ્યારે આ ગલીમાંથી બુદ્ધ જાય ત્યારે તેના ઉપર નાલાગિરિ હાથી છોડી દેજે."

"ઠીક છે।" માહુતે ઉત્તર આપ્યો.

નાલાગિરિ હાથી અત્યંત મસ્તીને માટે પ્રખ્યાત હતો. જો કદાચ હસ્તિશાળામાંથી તે છૂટો થતો તો તે માણસોનો ઘાણ કાઢી નાખતો.

બુદ્ધ તે રસ્તે જતા હતા તેવામાં પેલા માહુતે હેનું બંધન તોડી હેને છૂટો કર્યો. ત્યારે આસપાસના ઘરમાં રહેનારાં માણસો, કોઈ ઘરના છાપરા પર તો કોઈ માળે જઈ ભરાઈ બેઠાં.

નાલાગિરિ હાથી બુદ્ધના શરીર પર ધસી આવતો જોઈને ભિક્ષુઓ બોલ્યા, "આ મનુષ્યઘાતક ભયંકર નાલાગિરિ હાથી આ બાજુએ ચાલ્યો આવે છે તો આપ જલદી બીજી બાજુએ વળી જાઓ."

પણ ભિક્ષુના બોલવા તરફ લક્ષ ન દેતા બુદ્ધગુરુ આગળ વધ્યા. ત્યારે આજુબાજુના લોકોએ, "અરેરે બિચારા આ ભલા શ્રમણને નાલાગિરિ હાથી પૂરો કરશે!" એવા દુઃખોદ્ગાર કાઢ્યા. બુદ્ધે પોતાની વિશ્વમૈત્રીનું એકીકરણ કરી મનોબળથી તેનો પ્રવાહ તે હાથી ઉપર છોડ્યો. નાલાગિરિ હાથી સૂંઢ નીચી નમાવી બુદ્ધ પાસે આવી ઉભો રહ્યો. તેના કુંભસ્થળ પર હાથ ફેરવી, બુદ્ધ બોલ્યા, "નાગે નાગને[1] મારવો એ

---

[1]અહિં શ્લેષ છે: નાગ એટલે હાથી તથા પાપરહિત મનુષ્ય (ન+આગ).

(૧૨)

આમનિયા આત્મશુન્યા

ફરીદના આમનિક. નામનો એક મકાન હતું. તેને એક સર્વગુણસંપન્ન [illegible] હતો. [illegible] તેનું [illegible] [illegible] આમનિક [illegible] [illegible] હતો. તેમને [illegible] હતા. [illegible] [illegible] તેમ [illegible] [illegible] ફરીદના [illegible] તેમનો [illegible] આમનિક [illegible] [illegible] પુત્રનો [illegible] [illegible] તેની તેનું [illegible] "[illegible] [illegible]" [illegible] [illegible] મારી પુત્રીને [illegible] [illegible] સર્વગુણસંપન્ન [illegible] નથી, [illegible] મારી પુત્રી [illegible] [illegible] [illegible]."

[illegible] [illegible] [illegible] "[illegible] [illegible]" [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નથી; તો પણ મારી [illegible] પુત્રનો [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]"

પરિવ્રાજકો બોલ્યા, " અમને શાક્યપુત્રીય ભિક્ષુ ઉપર વહેમ આવે છે, કેમકે હમણાં સુંદરી રોજ રાત્રે બુદ્ધના વિહારમાં જતી હતી. બુદ્ધનો અને હેનો ગુપ્ત પ્રકારનો વ્યવહાર હતો, એવી ખબર અમારે કાને આવી છે. કદાચિત્ પોતાના ગુરુના કૃત્ય ઢાંકવા માટે શાક્યપુત્રોએ બિચારી સુંદરીને મારી નાંખી કોઈક સ્થળે દાટી દીધી હશે ?"

રાજાની પરવાનગી લઇ પરિવ્રાજકોએ નગરરક્ષકો (પોલીસ)ની મદદથી પ્રથમ જેતવનની ઝડતી લીધી, અને કચરાના ઢગલામાં સંતાડેલું સુંદરીનું પ્રેત શોધી કાઢયું. રાજાએ જેતવનમા સુંદરીનું પ્રેત મળ્યાના સમાચાર સાંભળ્યા પછી હેને આખા શહેરમા ફેરવી લોકોને દેખાડવા આજ્ઞા કરી. પરિવ્રાજકોએ સઘળા શહેરમા સુંદરીનુ પ્રેત ફેરવી બુદ્ધભિક્ષુકની બદનામી કરી. જ્યાં ત્યાં સુંદરીનુ પ્રેત બતાવી તેઓ 'આ જુઓ શાક્યપુત્રીય શ્રમણોનું કૃત્ય' એવું મોટેથી બરાડતા હતા. આથી કેટલાક શ્રદ્ધાવાન ઉપાસકો બાદ કરતા બાકીના સઘળા લોકોમાં બુદ્ધ અને બૌદ્ધભિક્ષુ વિષે અત્યંત તિરસ્કારની લાગણી પ્રસરી. ભિક્ષુને ભિક્ષા મળવાની અડચણ પડવા લાગી.

પણ આટલાથી બુદ્ધ ડગ્યા નહિ તે બોલ્યા, "ખોટા આરોપ મૂકનારા મનુષ્યની હું કાંઈ જ કિંમત સમજતો નથી. જે ખોટું બોલે છે, અને પોતે કરેલું પાપકૃત્ય બીજાના માથે ઓઢાડવા માગે છે, હેને નરક વિના બીજી ગતિ ન હોઈ શકે."

(૧૪)

મહાપ્રજાપતિ ગૌતમી અને ભિક્ષુણીસંઘની સ્થાપના

બુદ્ધ પોતાની ઉત્તર વયમાં એક વખત કપિલવસ્તુમાં રહેતા હતા. તે વખતે મહાપ્રજાપતિ ગૌતમીએ તેમને ભિક્ષુણી-સંઘ સ્થાપન કરવાની વિનંતી કરી; પણ ભિક્ષુણીસંઘ સ્થાપન કરતા ભિક્ષુઓ અને ભિક્ષુણીઓના સંઘમાં ટંટા ઉપસ્થિત થવાનો સંભવ હોવાથી બુદ્ધે ગૌતમીની વિનંતી માન્ય કરી નહિ. પછી બુદ્ધ કપિલવસ્તુથી નીકળી ધર્મોપદેશ કરતા કરતા વૈશાલિમાં આવ્યા. મહાપ્રજાપતિ ગૌતમી પણ મુંડન કરાવી ઘણી શાક્ય સ્ત્રીઓ સાથે વૈશાલિમાં આવી. ચાલવાના શ્રમથી તેના પગ સુજી ગયા હતા. તેને જોઈ આનંદ બોલ્યો, 'શું આ ત્હારી સ્થિતિ' તું આટલી વિપદ્ગ્રસ્ત કેમ જણાય છે?"

મહાપ્રજાપતિએ જવાબ આપ્યો, " આનંદ! બુદ્ધગુરુ સ્ત્રીઓને પ્રવ્રજ્યા દેવા તૈયાર નથી, એ બદલ મ્હને અત્યંત ખેદ થાય છે।"

" એમ છે તો તું અહિં જ બેસ, હું ભગવંતને ફરી એક વાર વિનતી કરી જોઉં છુ. "

એમ બોલી આનંદ બુદ્ધ પાસે ગયો અને બોલ્યો, " ભગવન્' મહાપ્રજાપતિ ગૌતમી પગે ચાલી કપિલવસ્તુથી અહિં સુધી આવી છે ચાલવાના શ્રમથી તેના પગ સુજી

(૬૫)

વિડૂડભ (વિડુડભ)

પસેનદિ રાજાને બુદ્ધ તરફ ભારે ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન થયો હતો. તે વારંવાર જેતવનમાં ધર્મશ્રવણાર્થે જતો અને ભિક્ષુસંઘને અન્નઆહાર દેતો. પોતાનો બુદ્ધના કુળ સાથે નિકટ સંબંધ થાય, એ હેતુથી તેણે શાક્યકુળમાંની એક કન્યાને પોતાની પટરાણી કરવાનો વિચાર કર્યો.

પણ શાક્યરાજાઓ ભારે અભિમાની હતા. તે કોસલ રાજાના કુળ કરતાં પોતાના કુળને શ્રેષ્ઠ સમજતા. પસેનદિએ જ્યારે કન્યાનું માગું કર્યું ત્યારે શાક્યોને મોટી ચિંતા થઇ. પસેનદિનું સામર્થ્ય શાક્યો કરતાં ઘણું વધારે હતું. અર્થાત્ શાક્યોથી કોસલરાજાની માગણી ઉઘાડી રીતે નાકબૂલ થઇ શકી નહિ. તેમણે સર્વાનુમતે એવી યુક્તિ યોજી કે મહાનામ શાક્યની દાસીકન્યા વાસભક્ષત્રિયાને મહાનામે પોતાની કન્યા તરીકે કોસલ રાજાને આપવી.

કોસલદેશના અમાત્યો(મંત્રીઓ)ને તે છોકરી પસંદ પડી. પણ પસેનદિને શાક્યરાજા આપણને ઠગશે એવી શંકા આવવાથી તેણે પોતાના અમાત્યોને એવો સંદેશો મોકલ્યો કે " તમે જે કન્યા પસંદ કરી, તે જો મહાનામ

પામરપ્રિયાએ અહંકારને ક્ષેમ મહીંકા મોકલ્યાં, કે "મ્હારો પુત્ર ના આવે છે, તેને કોઈપણ મારે એવું નહિ એમ વર્તવું ને આપ તેની સાથે હિત વર્તો. નહિ તો કોમળતાની ... પર જ કેમ નહિ, પણ આપના ... પણ નિશ્ચય છે."

વિદુર હસ્તિનાપુર ગયા પછી શાસ્ત્રોએ તેનું ... આશ્રિત હતું. અને આ ... "આ ... વિદુર આમ" એમ કોઈએ ... તેને અહંકારમાં વર્તીને નમસ્કાર કરવા, "મ્હારા કેમ (છો) ... નથી કે?" એનો ઉત્તર મળ્યો. "... ભણે છે."

પોતાના દાદાને ઘેર કેટલાક દિવસ રહી વિદુર જ્યારે આશ્રમે પાછો જવા નીકળ્યો, ત્યારે શાસ્ત્રોમાં પોતાના સહાધ્યાયી ... એમ ... તેનું ... સન્માન હતું. વિદુર કેટલેક અંતરે ગયા પછી તેનો એક નોકર કેટલોક સામાન લઈ જલદી પાછો ફર્યો, ત્યારે નોકરોનો સંવાદ તેના સાંભળવામાં આવ્યો.

એક દાસી કહે, "અલી, પેલા દાસીપુત્રનો મોટો પટલો આવ્યો મહારો, દીકરે ત્યારે બીજી દાસીએ કહ્યું: 'અલી, દાસીપુત્ર તે કોણ?'

"વાહ, તું તો દરબારમાં બેસી જ રહે છે. અરે, પેલો આપણો વિદુર દાસીનો પુત્ર છે, તે તું જાણતી નથી કે? અલી, તેનો પટલો ઘણ પાડીથી સાર ... નાખ."

મગધદેશનો રાજા અજાતશત્રુ એ પસેનદિનો ભાણેજ થતો હતો. તેની મદદથી વિડૂડભ પાસેથી રાજ્ય લઈ લેવાનો વિચાર કરી પસેનદિ એક દાસી સાથે અજ્ઞાત વેશે રાજગૃહ તરફ ચાલ્યો. પણ ત્યાં પહોંચતાં પહેલાં જ રાજગૃહ બહાર આવેલી એક ધર્મશાળામાં પરિશ્રમથી તે મૃત્યુ પામ્યો. અજાતશત્રુને પોતાના મામાના આવા દુઃખકારક મરણની ખબર મળતાં તેણે પસેનદિના દેહને શોભે એવી સઘળી ઉત્તરક્રિયા કરી.

રાજ્યકારભાર હાથમાં આવતાં જ વિડૂડભે શાક્યો ઉપર સ્વારી કરવાની તૈયારી કરી. બુદ્ધે તેને સમજાવી તેનો આ વિચાર બે વાર ફેરવી નાખ્યો, પણ ત્રીજી વખતે બુદ્ધને તેને સમજાવવાનો પ્રસંગ ન મળવાથી વિડૂડભ પોતાનો નિશ્ચય નિઃશંકપણે પાર પાડી શક્યો. તેણે શાક્યો પર સ્વારી કરી તેમની વસ્તી કાપાકાપ કરી નાખી. જે શરણે આવ્યા તથા જે ન્હાસી ગયા તેમને છોડી બીજાને– ન્હાના મ્હોટા સર્વેને–તેણે કત્લેઆમ કરાવ્યું, અને તેમના લોહીથી પોતાનું આસન ધોવરાવ્યું. આ પ્રમાણે શાક્યોનો વિનાશ કરી વિડૂડભ શ્રાવસ્તિ પાછો આવ્યો.

ત્યાં શહેર બહાર અચિરવતી (રાપ્તી) નદીના કાંઠામાં તેણે પોતાના સૈન્યનો પડાવ નખાવ્યો. આસપાસના પ્રદેશમાં અકાળ મેઘની ભયંકર વૃષ્ટિ થઈ, તેથી અચિરવતીમાં મહાપૂર આવ્યું અને તેમાં વિડૂડભ તથા તેના સૈન્યનાં કેટલાક માણસો તણાઈ ગયા.

પોતાના સંઘમાં લીધા અને ચાતુર્માસ પૂરો થતાં તેમને ધર્મોપદેશ કરવા માટે સર્વ દિશામાં મોકલ્યા. તે પછી બુદ્ધનું નોંધવા જેવું કાર્ય એટલે ઉરુવેલ કાશ્યપ, નંદી કાશ્યપ અને ગયા કાશ્યપ આ ત્રણ સુપ્રસિદ્ધ તપસ્વી બંધુઓને એક હજાર શિષ્યો સહ પોતાના ભિક્ષુસંઘમાં લીધા એ ગણી શકાય. કાશ્યપબંધુ શિષ્ય થવાથી રાજગૃહમાંના શ્રમણુપાસકો પર બુદ્ધનું તેજ પડતાં વાર લાગી નહિ. રાજગૃહમાં બુદ્ધે પુષ્કળ શિષ્યો મેળવ્યા, પણ તે સર્વમાં સારિપુત્ત અને મોગ્ગલ્લાન એ મુખ્ય હતા. રાજગૃહથી પોતાના ભિક્ષુસંઘ સહ બુદ્ધ શુદ્ધોદન રાજાને મળવા કપિલવસ્તુ ગયા. ત્યાં બનેલી મુખ્ય વાત એ કે તેમણે પોતાના એકના એક પુત્રને પ્રવ્રજ્યા આપી શ્રામણેર કર્યો.

કપિલવસ્તુથી બુદ્ધ ફરી રાજગૃહમાં આવ્યા. ત્યાં અનાથપિંડિકે (સુદત્તે) તેમને શ્રાવસ્તિ આવવા માટે આગ્રહ કર્યો. પછી જ્યારે બિંબિસારને મારી અજાતશત્રુ સિંહાસને આવ્યો ત્યારે બુદ્ધે પોતાનું મુખ્ય થાણું શ્રાવસ્તિમાં જ રાખ્યું. બુદ્ધના જે ઉપદેશ ત્રિપિટકમાં સંગૃહીત કરેલા છે, તેમાંના ઘણાખરા બુદ્ધે જેતવનમાંના અનાથપિંડિકના આરામમાં રહી આપેલા છે. શ્રાવસ્તિ જો કે બુદ્ધનું મુખ્ય સ્થાન થયું હતું, તો પણ ચાતુર્માસ બાદ કરતા બાકી આઠ મહિના તેઓ ભિક્ષુસંઘ સાથે ધર્મોપદેશ કરવા મધ્યદેશમાં સર્વત્ર ફરતા હતા.

બુદ્ધનો વિરોધ કરનારા જે શત્રુ ઉદ્ભવ્યા, તેમાં દેવદત્તને અગ્રસ્થાન આપવું જોઈએ. દેવદત્ત શાક્યોમાંનો જ

નહિ કે કહેવાથી અમિતાપી તેની જેવી બાવા ઢોળ ફિરસાઠ આક્રમ્યું તેના હિન્દ થયા બે આશરા આગમ અવિની ફિરકે ના.નો ઉપાસી સંપૂર્ણ આવ્યો

બુદ્ધ દેવ જીવિત હતા ત્યારે મોટું મહત મેરવે વિરુદ્ધે પ્રસેનજિતને બહુ કરી શાક્યોનો સંહાર કર્યો ને તેનું જોર બૌદ્ધ ધર્મને. પ્રથમ મગધરાજ કનક ગામ બિંબિસારને તેના પુત્રે મારી નાખ્યો. અજાત શત્રુ પ્રસેનજિત કોશલને તેના પુત્રે વાંધી કાઢ્યો અને સર્વ શાક્યોનો નાશ કર્યો. પણ આ એવિ સંહારથી બુદ્ધ દુઃખી થયા નહિ. તેમને પોતાના ધર્મોપદેશનું કાર્ય છેક દેહોત્સર્ગ સુધી ચાલુ રાખ્યું હતું. તેમના ઉપદેશનો પીછો નમૂનો અને અંતિમ દિવસની કરીક આગમાં આગમાં આપી છે.

ભાગ ત્રીજો

પૂર્વ દિશા સમજવી; ગુરુને દક્ષિણ દિશા સમજવી; પત્નીપુત્ર
પશ્ચિમ દિશા; સગાંવહાલાં ઉત્તર દિશા; દાસ અને મજૂર
નીચેની દિશા; તથા શ્રમણ અને બ્રાહ્મણ ઉપરની દિશા સમજવી.

« ૬ ગુહપતિપુત્ર, પૂર્વ દિશા જે માબાપ, તેમનાં
પાંચ અંગો છે:— (૧) તેમનું કામ કરવું; (
તું; (૨) કુળમાં ચાલી આવેલાં સત્
) તેમની સંપત્તિના વારસદાર બનવું;
તેમનું જીવવું ન હોય તો તેમને નામે
પાંચ અંગથી જે માબાપની પૂજા કર
માબાપ પાંચ પ્રકારે બાળક ઉપર અનુગ્રહ
પાપથી તેનું નિવારણ કરે છે; (૨) તેને ક
લગાડે છે; (૩) તેને કળાકૌશલ્ય શીખ
ની સાથે તેનું લગ્ન કરી આપે છે; અ
ને પોતાની મિલકત તેને સ્વાધીન કરે છે

દક્ષિણ દિશા જે ગુરુ તેની પૂજાના આ પાંચ
ગુરુ પાસે આવે તો ઊઠીને ઉભા થ
ય તો તેમની સેવા કરવી; (૩) તે શીખ
મજી લેવું; (૪) તેમનું જે કંઈ કામ હે
૫) તે જે વિદ્યા આપે તે ઉત્તમ રીતે
ાંચ પ્રકારે ગુરુની પૂજા કરે તો તે શિષ્
ા અનુગ્રહ કરે છે:—(૧) સદાચાર શીખ
રીતે વિદ્યા શીખવે છે; (૨) પોતાને
તે શિષ્યને શીખવે છે; (૪) પોતાનાં

"હે ગૃહપતિપુત્ર ! નીચેની દિશા જે સેવકો તેમની પૂજાના આ પાંચ અંગો છેઃ—(૧) તેમની શક્તિ જોઈ કામ કરવું; (૨) તેમને યોગ્ય વેતન (પગાર) આપવું; (૩) માંદા પડે તો તેમની સારવાર કરવી; (૪) પ્રસંગોપાત તેમને ઉત્તમ ભોજન આપવું; અને (૫) વખતોવખત ઉત્તમ કામ બદલ તેમને બક્ષીસ આપવી. આ પાંચ પ્રકારે ધણી જો નોકરની પૂજા કરે તો તે પોતાના ધણી ઉપર પાંચ પ્રકારના અનુગ્રહ કરે છેઃ (૧) ધણીના ઉઠ્યા પહેલાં તે ઉઠે છે; (૨) ધણી સુતા પછી સુએ છે; (૩) ધણીના માલની ચોરી કરતા નથી; (૪) ઉત્તમ રીતે કામ કરે છે, અને (૫) ધણીનો યશ ગાય છે.

"હે ગૃહપતિપુત્ર ! ઉપરની દિશા જે શ્રમણબ્રાહ્મણ (સાધુસંત) તેમની પૂજાના આ પાંચ અંગ છે.—(૧) કાયાથી તેમનો આદર કરવો; (૨) વાચાથી આદર કરવો; (૩) મનથી આદર કરવો; (૪) ભિક્ષાએ આવે તો તેમને કોઈ પણ જાતની હરકત કરવી નહિ; અને (૫) તેમને ઉપયોગી વસ્તુ આપવી. આ પાંચ પ્રકારે ગૃહસ્થ જો સાધુસંતની પૂજા કરે તો તેઓ તેના પર છ પ્રકારના અનુગ્રહ કરે છે— (૧) પાપથી તેનું નિવારણ કરે છે; (૨) તેને કલ્યાણકારક માર્ગે લગાડે છે; (૩) પ્રેમપુરઃસર તેના પર દયા કરે છે; (૪) તેને ઉત્તમ ધર્મ શીખવે છે; (૫) શંકાનિવારણ કરી તેના મનનું સમાધાન કરે છે; અને (૬) તેને સ્વર્ગનો માર્ગ દેખાડે છે.

"હે ગૃહપતિપુત્ર! દાન, પ્રિયવચન, અર્થચર્યા એટલે બીજાને પોતાના ઉપયોગી થવું, અને સમાનાત્મતા

(૨)

ધાર્મિક અને અધાર્મિક ચર્યા

એક સમયે બુદ્ધદેવ કોસલદેશમાં ધર્મોપદેશ કરતા, કરતાં શાલ નામના બ્રાહ્મણોના ગામે આવ્યા. બુદ્ધના ત્યાં પહોંચતા પહેલાં જ હેમની કીર્તિ સર્વ ગામમાં પ્રસરી ગઇ હતી. શાલના બ્રાહ્મણોને બુદ્ધ પોતાને ગામ આવનાર છે એવી ખબર પડતાં જ તે સર્વ બુદ્ધનાં દર્શનાર્થે ગયા. હેમાંના કેટલાક જણ બુદ્ધને નમસ્કાર કરી એક બાજુએ બેઠા, અને બીજા બુદ્ધને કુશળતા પૂછી તથા પોતાનું નામગોત્ર કહી બીજી બાજુએ બેઠા.

તે બ્રાહ્મણોએ પોતપોતાના આસન પર બેસી બુદ્ધને પૂછ્યું, " હે ગૌતમ! કેટલાંક પ્રાણી મરણ પછી નરકમાં જાય છે અને કેટલાંક સ્વર્ગમાં જાય છે, એનું કારણ શું ? "

બુદ્ધ બોલ્યા, " હે બ્રાહ્મણો ! અધાર્મિક ચર્યાથી મનુષ્ય મરણોત્તર નરકમાં જાય છે અને ધાર્મિક આચરણને લીધે સ્વર્ગમાં જાય છે. "

બ્રાહ્મણ બોલ્યા, " હે ગૌતમ ! આપના આ સંક્ષિપ્ત ભાષણનો અર્થ અમને બરોબર સમજાશે નહિ. જો વિસ્તારથી આનો અર્થ સમજાવશો તો આપનો મહાન ઉપકાર થશે ! "

…ગ્ય વખતે મિતભાષણ કરે છે. આ પ્રમાણે તે વાચાએ પુણ્યાચરણ કરે છે. તે મનથી બીજાના ધનનો લોભ કરતો નથી. પરધનનો વિચાર તેના મનનો સ્પર્શ કરતો નથી. એટલું જ નહિ પણ રાતદિવસ સર્વ પ્રાણી સુખી રહે એવી ભાવના તેના મનમાં જાગૃત રહે છે.

“ નાસ્તિક દૃષ્ટિ તેના મનને અડકતી નથી; સદ્ધર્મ અને સદ્ધર્મ પર તેનો પૂર્ણ વિશ્વાસ હોય છે. આ પ્રમાણે તે મનથી પુણ્યાચરણ કરે છે. હે ગૃહસ્થો ! આવાં પુણ્યશીલ પ્રાણીઓ દેહાવસાન પછી સુગતિને પામે છે !

[illegible]

ભગવંતનો શ્રાવક સંઘ છે તે દક્ષિણા અને નમસ્કારને યોગ્ય છે. એ લોક માટે એક ઉત્તમ પુણ્યક્ષેત્ર જ છે' આ પ્રમાણે સંઘનું અનુસ્મરણ કરતાં શ્રાવકનું ચિત્ત પ્રસન્ન થાય છે અને ચિત્તનો મળ નષ્ટ થાય છે.

"વળી વિશાખા ! આર્યશ્રાવક પોતાના શીલનું અનુસ્મરણ કરે છે. જેણે પ્રસંગે પોતાના શીલને ખંડિત ન થવા દેતો, ત્હેમાં ભંગ પડવા ન દેતા, શ્રાવકે ત્હેનું (શીલનું) પાલન કર્યું હોય, તે તે દિવસનું અનુસ્મરણ કરતા ત્હેનું ચિત્ત પ્રસન્ન થાય છે. તે જ પ્રમાણે મરણાનુસાર દેવતાઓનું અનુસ્મરણ કરતાં, અને પોતે દીધેલા દાનનું અનુસ્મરણ કરતાં ચિત્ત પ્રસન્ન થાય છે.

"આ ઉપરાંત વિશાખા ! ઉપોસથને દિવસે આર્યશ્રાવક એવો વિચાર કરે છે કે "આજ હું પ્રાણાતિપાતથી વિરત થયો છું; ભૂતમાત્ર વિષે મ્હારા મનમાં દયા ઉત્પન્ન થઇ છે; પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો છે. હું અદત્તાદાન(ચોરી)થી વિરત થયો છું: આપેલી જ વસ્તુનો પ્રતિગ્રહ કરવાનો મ્હેં નિશ્ચય કર્યો છે, અને તેથી કરીને મ્હારો આત્મા પવિત્ર થયો છે. હું અબ્રહ્મચર્યથી વિરત થયો છું. ગ્રામ્યધર્મથી વિરત થઈ હું આજ શ્રેષ્ઠ બ્રહ્મચર્ય પાળું છું; હું અસત્ય ભાષણથી વિરત થયો છું: આજથી મ્હેં સત્ય બોલવાનો નિશ્ચય કર્યો છે; જેથી મ્હારા વચન પર લોકોનો વિશ્વાસ બેસશે, લોકોને મ્હારા બોલવાનો પ્રત્યય આવશે. હું સર્વ પ્રકારના માદક પદાર્થોથી વિરત થયો છું;

(૪)

આર્યશ્રાવકે સાત પાપકર્મો વર્જ્ય કરવાં જોઈએ

એક વખતે બુદ્ધદેવ કોસલદેશમાં ધર્મોપદેશ કરતા કરતા ફરતા તેવામાં તે વેળુદ્વાર નામના બ્રાહ્મણોના ગામે આવી પહોંચ્યા. વેળુદ્વારવાસી બ્રાહ્મણોએ બુદ્ધની કીર્તિ પૂર્વેજ સાંભળી હતી. તે સર્વ એકત્ર થઈ બુદ્ધનાં દર્શન કરવા આવ્યા. તેમાંના કેટલાક જણ બુદ્ધને નમસ્કાર કરી બાજુએ બેઠા; કેટલાક જણ પોતાના નામગોત્ર જણાવી એક બાજુએ બેઠા, અને કેટલાક બુદ્ધના કુશલ સમાચાર પૂછી એક બાજુએ બેઠા. તેમણે બુદ્ધને કહ્યું, “ ભગવન્! અમે અમારાં પત્ની પુત્ર સહ રહી, સુગંધી ચંદન વગેરે ઉપભોગ્ય પદાર્થોનો ઉપભોગ લઈ અને દ્રવ્યસંચય કરી સદ્ગતિ પામીએ, એવો અમને ધર્મોપદેશ કરો. ”

બુદ્ધ બોલ્યા, “ ગૃહસ્થો ! બીજાને પોતાના જેવાજ ગણવા એ સંબંધિ હું તમને ઉપદેશ કરૂં છું તે સાવધાનપણે શ્રવણ કરો.

“ હે ગૃહસ્થો ! આર્યશ્રાવક એવો વિચાર કરે છે કે મ્હારે જીવવાની ઇચ્છા હોઇ મરવાની નથી; સુખની ઇચ્છા હોઈ દુઃખની નથી. એમ હોવાથી હું જો મ્હારી જેમજ સુખની

તેમને કેમ રુચશે ? ' એવો વિચાર કરી આર્યશ્રાવક ચાડી ખાતો નથી, ચાડી ન ખાવા વિષે તે બીજાને ઉપદેશ કરે છે, અને સંપ કરાવનાર માણસની સ્તુતિ કરે છે.

" હે ગૃહસ્થો ! ' મારો માણસ જો આપણને ગાળો દે તો તે આપણને ગમતી નથી; તેજ પ્રમાણે આપણે બીજાને ગાળો દઈએ તો તેમને પણ તે ગમશે નહિ ! " એવો વિચાર કરી આર્યશ્રાવક અપશબ્દો બોલવાનું છોડી દે છે, સભ્ય ભાષણ કરવાનો બીજાને ઉપદેશ દે છે, અને સંભાવિત ભાષણની સ્તુતિ કરે છે.

" હે ગૃહસ્થો ! ' મારો માણસ જો આપણી પાસે વૃથા બાબડ કરે તો આપણને કંટાળો આવે છે; તેજ પ્રમાણે આપણે નિરુપયોગી સંભાષણ કરી બીજાનો વખત ગુમાવીએ તો તેને તે કેમ ગમશે ? ' એવો વિચાર કરી આર્યશ્રાવક વૃથા ભાષણથી વિરત થાય છે, નિરુપયોગી ભાષણ ન કરવાનો લોકોને ઉપદેશ કરે છે અને મિતભાષણની સ્તુતિ કરે છે !

" હે ગૃહસ્થો ! આવા આર્યશ્રાવકની બુદ્ધ, ધર્મ અને સંઘ પર શ્રદ્ધા બેસે છે. તેનું શીલ અત્યંત પરિશુદ્ધ થાય છે. કેમકે પ્રાણઘાત, ચોરી, વ્યભિચાર, અસત્યભાષણ, ચાડી, અપ શબ્દ અને વૃથા ભાષણ એ સાત પાપકર્મથી મુક્ત થઈ મહાત્માઓથી વર્ણે છે."

બુદ્ધ બોલ્યા, " પતિ વિષે જેના અંતઃકરણમાં પ્રેમનો
ણુ નથી, જેને માત્ર પૈસા વડે જ વેચાતી લીધેલી છે,
વ્યભિચારીણી સ્ત્રી મારાઓ જેવી છે એમ સમજવું.
ે મેળવેલા ધનમાંથી થોડું ઘણું ચોરી રાખવાની ઇચ્છા
તે ચોર જેવી છે. જે કામ કરતી નથી, પરંતુ પુષ્કળ
છે, પતિને ગાળો દેવામાં પાછી પાની કરતી નથી અને
ું સારૂં કાર્ય દબાવવા તાકે ગળે છે, ને શેઠ જેવી છે.
પોતાના પતિની એકના એક પુત્રની જેમ કાળજી લે છે,
પતિએ મેળવેલી સંપત્તિની સંભાળ રાખે છે તે સ્ત્રીને
ની ઉપમા આપવામાં આવે છે. જેમ ન્હાની બ્હેન મ્હોટા
ને માન આપે છે, તેમ જે સ્ત્રી પોતાના પતિને માન આપે
હેની આજ્ઞામાં રહે છે, તેને ભગિનીની ઉપમા આપી છે.
પતિને જોતાંજ અત્યંત હર્ષથી ઉભરાઇ જાય છે, જાણે કે
ઇ મિત્ર પોતાના મિત્રને ઘણા વખત પછી મળ્યો હોય,
કુલીન અને શીલવતી ભાવને મિત્રની ઉપમા આપવામાં
છે. પતિ ગુસ્સે થાય પણ પોતે ગુસ્સે થતી નથી એટલુંજ
પણ જેના અંતઃકરણમાં પતિ વિષે ખરાબ વિચાર કદી પે
તો નથી, તેને દાસી જેવી ભાર્યા કહે છે. સુજાતા! આ
માંથી તું કયા પ્રકારની ભાર્યા થવા ઇચ્છે છે?"

સુજાતા બોલી, " ભગવન્! આજથી હું મ્હારા પતિની
ી જેવી ભાર્યા થઇશ."

સુરક્ષિત થાય; તેમ મનુષ્યનું ચિત્ત સુરક્ષિત હોય તો તેનાં સર્વ કર્મો સુરક્ષિત રહે છે.

यथागारं दुच्छन्नं वुट्ठि समतिविज्झति
एवं अभावितं चित्तं रागो समतिविज्झति।
यथागारं सुच्छन्नं वुट्ठि न समतिविज्झति
"एवं सुभावितं चित्तं रागो न समतिविज्झति"।

धम्मपद

આળસુથી નિવૃત્ત થાય છે, અને માદક પદાર્થથી નિવૃત્ત થાય છે. આ પાંચ નિયમનું યથાર્થ પાલન એ જ શીલધનનું રક્ષણ. લજ્જા એટલે પાપકર્મ કરતાં લાજવું. ' આપણે સારા કુળમાં જન્મ્યા છીએ, સદ્ધર્મનું આપણને જ્ઞાન થયું છે, છતાં પાપકર્મમાં પ્રવૃત્ત થવું આપણને શોભે જ કેમ ? ' એવા વિચારથી પાપકર્મનો કંટાળો આણવો એને જ લજ્જા કહે છે. અપત્રપ એટલે લોકાપવાદનો ભય. ' આપણે પાપાચરણ કરીશું તો લોક આપણને શું કહેશે ' એવી મનમાં બીની રાખવી, એને જ અપત્રપ કહે છે. જેનાથી જગતનું કલ્યાણ થઈ શકે એવી વાતોનું શ્રવણ કરવું તથા એવી વાતોની બરાબર માહિતી રાખવી એને શ્રુતધન કહે છે. યથાશક્તિ દાનધર્મ કરવા, એને ત્યાગધન કહે છે. ચાર આર્ય સત્યનું અને બીજાં સદ્ધર્મોનું અપરિમિત જ્ઞાન હોવું એને જ પ્રજ્ઞાધન કહેવાય છે. જે સ્ત્રી કે પુરુષ પાસે આ સાત ધનો છે તે જ પુરુષ કે સ્ત્રીને ખરા શ્રીમંત હું માનું છું. કેમકે આલોક અને પરલોકમાં આ ધનનું કોઈપણ અપહરણ કરી શકે નહિ.

सद्धाधनं सीलधनं हिरिओत्तप्पियं धनं
सुतधनं च चागो च पञ्ञा वे सत्तमं धनं।
यस्स एते धना अत्थि इत्थिया पुरिसस्स वा
अदलिद्दोति तं आहु अमोघं तस्स जीवितं

—अंगुत्तर, -सत्तकनिपात.

જ ! હું મરણધર્મી છું એ વાતનું ચિંતન કરતાં મનુ
પ્રતિબદ્ધ નષ્ટ થાય છે. એ આ ચિંતનનો ફાયદો છે.
પ્રિય વસ્તુ અને મનુષ્યનો મને વિયોગ થનાર છે' એ
સ્મરણ રાખતાં મનુષ્ય પ્રિય વસ્તુ માટે કે મનુષ્ય માટે
શરણ કરવા પ્રાપ્ત હતો નથી, અને વિયોગદુઃખને
થઈ પડતો નથી. 'સારાનરસા કર્મનો' હું ભાગીદાર થા
એ જ મારું ધન અને કર્મ એ જ મારો બાંધવ'
સ્મરણ કરતા મનુષ્ય પાપકર્મથી નિવૃત્ત થાય છે.
વાતના ચિંતનથી લાભ થાય છે. "

થાય છે, પણ મહારાજ! આર્યઆચારની વાત આનાથી ભિન્ન છે. તે જરાધર્મે જીર્ણ થતાં, વ્યાધિધર્મે વ્યાધિત થતાં, મરણધર્મે મરણ પામતાં, ક્ષયધર્મે ક્ષીણ પામતાં કે નાશધર્મે નાશ પામતાં યથાર્થ વિચાર કરે છે. પ્રાણીમાત્ર આ વિકારથી બદ્ધ થયાં છે એ જોઇ તે શોક કરતો નથી. તે પોતાના અંતઃકરણમાંનું વિષારી શોકશલ્ય કાઢી નાંખે છે,—જે શલ્યથી વિદ્ધ થતાં મૂર્ખ મનુષ્ય પોતાની જ હાનિ કરે છે. પણ આવે સમે આર્યશ્રાવક શોકરહિત થઇ નિર્વાણમાર્ગનો લાભ મેળવી લે છે!”

છે તે યથાર્થપણે જાણતો નથી, અને ચિરકાળ પરિચિત મંત્રો પણ તેને યાદ આવતા નથી.

"હે બ્રાહ્મણ! વાસણના પાણીમાં ભૂરો કે કાળો રંગ નાંખીએ તો તેમાં આપણો પડછાયો દેખાતો નથી, તે જ પ્રમાણે જેનું ચિત્ત કામવિકારથી વ્યગ્ર થયું હોય તેને પોતાના હિતાહિતનું જ્ઞાન થતું નથી. તે જ પાણીનું વાસણ ગરમ થતાં તેમાંથી વરાળ નીકળશે, અને પાણી ઉકળવા માંડશે. આવે સમયે મનુષ્યને પોતાનું પ્રતિબિંબ એ પાણીમાં દેખાય એ શક્ય નથી. તે જ પ્રમાણે મનુષ્ય ક્રોધાભિભૂત થતાં તેને આત્મહિત શેમાં છે, એ સમજવું શક્ય નથી. તે વાસણમાંનું પાણી જો શેવાળથી ભરેલું હશે. તો સુદ્ધાં માણસને પોતાનું પ્રતિબિંબ એમાં દેખાશે નહિ. તે જ પ્રમાણે જેનું મન આળસમાં સપડાયું છે, તેને પોતાનું હિત સમજાય એવું નથી, તો બીજાના હિતની વાત તો બાજુએ જ રહી. તે પાણી જો પવનથી હાલવા માંડે તો સુદ્ધાં આપણું પ્રતિબિંબ તેમાં દેખાશે નહિ. તે જ પ્રમાણે જેનું ચિત્ત ભ્રાંત થયેલું છે, તેને આત્મહિત શેમાં છે એ સમજાશે નહિ. તે જ પાણી ગંદું અને મલીન થયું હશે, તો સુદ્ધાં આપણું પ્રતિબિંબ બરાબર દેખાનાર નથી; તે જ પ્રમાણે જેનું ચિત્ત સંશયગ્રસ્ત થયું છે, તેને પારકાનું કે પોતાનું હિતાહિત સમજાય છે એ બનવા જોગ નથી. તે જ પાણી જો સ્વચ્છ અને શાંત હોય તો તેમાં મનુષ્યનું પ્રતિબિંબ સ્પષ્ટપણે દેખાશે. તે જ પ્રમાણે જેનું ચિત્ત કામચ્છંદ, વ્યાપાદ (ક્રોધ), આળસ, ભ્રાંતતા અને સંશયગ્રસ્તતા એ પાંચ આવરણોથી વિમુક્ત થયું હશે, તેને જ આત્મપરહિત યથાર્થપણે સમજાય.

(૧૧)

ભાવનાઓની ભાવના

ગુરુદેવ આચાર્યશ્રી કહેતા હતા. ત્યારે એક સમયે જિજ્ઞાસુએ ઉદાહરણ માંગ્યું કે — "હે ગુરુદેવ, જે વૈરાગ્ય ચિત્ત જડ થઈ ગયું હોય છે, તે વૈરાગ્ય પ્રગટ્યો, સમાધિ અને ઉપેક્ષા એ બધું ભાવનાઓની ભાવના કરવી યોગ્ય નથી. એટલે આત્માને કેવળ સાધનામાં હોય અને તે તેવ ભાવ કરતા. બાકી અને એની પાસ નાખવી કેવળ માટે. તો તે જાણે. જેમ કે તે જ પ્રમાણે જેનું ચિત્ત જડ થયું હોય, તે એ પ્રગટેલ સમાધિ અને ઉપેક્ષા એ પણ ભાવનાઓની ભાવના કરે તો તેના ચિત્તને ઉત્તેજના મળે નહિ. વધેલી જ ચિત્ત જડ થયું હોય છે, તો તે આ પણ ભાવનાઓ થી ભરેલી હોય એ શક્ય નથી. પણ તે કારણ ધર્મપ્રતિબંધ, વીર્ય અને પ્રીતિ આ પણ ભાવનાઓની ભાવનાઓ બાકી જ ઉપયોગી છે. કેમ, જડ થયેલા ચિત્તને એનાથી ઉત્તેજન મળે છે. એટલે આત્માને કેવળ સમાધાનમાં હોય તો તે એક બાજુ ઢળતું બાજુ અને થઈ પાસ નાખી સમાધાનમાં પ્રબળ કરે તો તેને સમાધિના વિષમ બનો નથી. એ જ પ્રમાણે જેનું ચિત્ત જડ થયું હોય તે તેને ધર્મપ્રતિબંધ, વીર્ય અને પ્રીતિ એ ત્રણ સંવેદ ભાવનાઓની ભાવના કરે તો તેની જડતા નીકળી જઈ અને તેના ચિત્તને ઉત્તેજન મળ્યા વિના રહેશે નહિ.

(૧૨)

સત્કર્મનાં પ્રત્યક્ષ ફળ

એક પ્રસંગે શાલગ્રામના બ્રાહ્મણોને કહેલી બુદ્ધ-
, "હે ગૃહસ્થો! કેટલાક શ્રમણ બ્રાહ્મણો દાન
ર્ નથી, સત્કર્મ કે દુષ્કર્મનાં ફળ નથી, આ
ક નથી, નરકે જનાર કોઇ નથી, કે સ્વર્ગે જનાર
કહેનાર છે. પણ આનાથી ઉલટું બીજા શ્રમણ
મ કહે છે કે દાન ધર્મ છે, દાન ધર્મનાં ફળ છે.
ને અસત્કર્મનાં બે ફળ છે, આ છે, આપ છે, નરક છે
છે.

હે ગૃહસ્થો! જે શ્રમણ બ્રાહ્મણ નાસ્તિકવાદી હોય,
કાયા, વાચા અને કરી પાપકર્મ થઇ જાય એ
છે; પરંતુ જે આસ્તિક હોય છે, તેમને પાપકર્મનો
, અને પુણ્યકાર્ય તરફ તેમની પ્રવૃત્તિ થતી, એ બે
જ છે. હવે એકાદ સુજ્ઞ માણસ એવો વિચાર કરે
જો નાસ્તિકના કહેવા પ્રમાણે પરલોક ન હોય, તો
પ્રાણીને દુઃખની ભીતિ નથી; પરંતુ જો પરલોક હોય
નથી એમ માનીને પ્રાણીએ આ લોકમાં અધર્માચરણ
, તો પરલોકમાં તેની શી ગતિ થશે? તેની દુર્ગતિ
કે? હવે પરલોક નથી એમ માનીએ, તો ધાર્મિક
ી મરણ પછી કાંઇ પણ દુઃખ થવા જેવું નથી;

યોનિમાંથી પ્રાણી જાય છે તે આપોઆપ મોક્ષને પામે છે, તેને મોક્ષ મેળવવા માટે ખટપટ કરવી પડતી નથી, એવો તેમનો મત છે. પરંતુ બીજા શ્રમણ બ્રાહ્મણ મોક્ષ સહેતુક છે એવું કહેનારા છે. પોતાના પ્રયત્નથી મોક્ષ મેળવાય છે, એવું તેમનું કહેવું છે. હે ગૃહસ્થો! આ બે પંથના શ્રમણ બ્રાહ્મણના મતો પરસ્પર વિરોધી નથી કે?"

"હા, ભદંત! આ શ્રમણ બ્રાહ્મણોનું કહેવું પરસ્પર વિરોધી છે." શાલાગ્રામવાસી બ્રાહ્મણોએ ઉત્તર આપ્યો.

બુદ્ધ બોલ્યા, "હે ગૃહસ્થો! કોઈ માણસ એવો વિચાર કરે છે કે અમુક અમુક યોનિમાં દુઃખ ભોગવ્યા સિવાય કેવળ સદાચરણથી મોક્ષ મળશે નહિ, એ વાત જો ખરી હોય તો આ લોકમાં ધાર્મિક આચરણથી કાંઈ જ નુકસાન થવા જેવું નથી. ઉલટી સુજ્ઞ લોકોમાં આપણી પ્રશંસા જ થનાર છે. અને જો પ્રયત્નથી સુગતિ પ્રાપ્ત થતી હોય, તો મ્હારો સત્કર્મ વિષેનો ઉત્સાહ મ્હને ખૂબ જ ઉપયોગી થશે.

પૂર્વપરંપરા એવી છે માટે ખરૂં માનશો નહિ. એ આમ હશે માટે ખરૂં માનશો નહિ; એ આપણા પવિત્ર ગ્રંથમાંયે છે માટે ખરૂં માનશો નહિ; એ અનુમાનસિદ્ધ છે માટે ખરૂં માનશો નહિ; આવો આ લૌકિક ન્યાય છે માટે ખરૂં માનશો નહિ; એ સુંદર વ્યાખ્યાન છે માટે ખરૂં માનશો નહિ; આપણી શ્રદ્ધાને એ અનુકૂળ છે માટે એ ઉપર વિશ્વાસ મૂકશો નહિ; આ શ્રમણ પ્રસિદ્ધ છે કે આ આપણને પૂજ્ય છે માટે મ્હારા આ ભાષણ પર વિશ્વાસ મૂકશો માં' પણ કાલામો ત્હમારી વિવેકબુદ્ધિથી જ્યારે મ્હારો ઉપદેશ ત્હમને ખરો લાગે, ત્યારે જ ત્હમે તેનું ગ્રહણ કરો. હવે હું ત્હમને પૂછું છું કે જ્યારે મનુષ્યના અંતઃકરણ ઉપર લોભનો પંજો બેસે છે, તે વેળાએ ત્હેને આત્મહિત કે પરહિત સમજાય એ શક્ય છે કે?"

"ના, ભગવન્" એવો કાલામોએ ઉત્તર આપ્યો. બુદ્ધ ભગવાન બોલ્યા, "હવે હે કાલામો! હું ત્હમને એમ પૂછું છું કે મનુષ્યનું અંતઃકરણ જે અલોભથી (પરોપકારબુદ્ધિથી) ભરાઈ ગયું, અદ્વેષથી (મૈત્રીથી) ભરાઈ ગયું, અને અમોહથી (જ્ઞાનથી) ભરાઈ ગયું, તો ત્હેનાથી હિત થશે કે અહિત થશે?"

"હિત થશે" એવો કાલામે ઉત્તર આપતાં, બુદ્ધદેવ બોલ્યા, "હે કાલામ! જેનું અંતઃકરણ લોભાભિભૂત થયું નથી, તે નિર્લોભી મનુષ્ય કોઈનો પ્રાણઘાત કરતો નથી; ચોરી કરતો નથી; વ્યભિચાર કરતો નથી; ખોટું બોલતો નથી, અને આ પાપો કરવામાં બીજાને યે ઉત્તેજન આપતો નથી. તેમ જ અદ્વેષ અને જ્ઞાની મનુષ્ય દ્વેષથી કે અજ્ઞાનથી

૧. (૧) જો પરલોક હશે તો મારા સુકર્મોથી મને સુગતિ મળવી જોઈએ; (૨) જો પરલોક ન હોય તો આ જ જન્મમાં હું કોઈ પણ પ્રાણી તરફ વૈરભાવ ન રાખતાં આનંદથી રહું છું; (૩) જો પાપી મનુષ્યને પાપ બદલ શિક્ષા ભોગવવી પડે છે, એ સિદ્ધાંત ખરો હોય, તો હું કોઈ પણ પાપ કરતો ન હોવાથી શિક્ષા ભોગવવાનો મારા પર પ્રસંગ આવશે નહિ; (૪) જો આપણું પાપનું ફળ આપણને મળે છે જ એવું ન હોય' તે [illegible] કહે છે, એ સિદ્ધાંત ખરો હોય તો મારા આચરણથી જ હું આજે જ નહિ પણ [illegible] બન્નેનું મે કલ્યાણ કરું છું!"

બુદ્ધનો ઉપદેશ સાંભળી કરી [illegible] અત્યંત આનંદ થયો અને તે દિવસથી તેઓ બુદ્ધના ઉપાસક થયા.

લાંબા વખત સુધી વાદવિવાદ થયા પછી તે બ્રાહ્મણોએ આશ્વલાયનને કહ્યું કે "આશ્વલાયન! તેં પરિવ્રાજક ધર્મનો અભ્યાસ કર્યો છે; અને યુદ્ધ વિના પરાજિત થવું તને યોગ્ય નથી."

આશ્વલાયન બોલ્યો, "ગૌતમ સાથે વાદ કરવો એ બહુ કઠણ કામ છે તો પણ તમારા આગ્રહથી હું તમારી સાથે આવું છું"

પછી તે બ્રાહ્મણસમુદાય સહ આશ્વલાયન બુદ્ધદેવ પાસે ગયો અને કુશલસમાચારાદિ પૂછી એક બાજુએ બેઠો. પછી તેણે બુદ્ધદેવને પૂછ્યું. "હે ગૌતમ' બ્રાહ્મણોનું કહેવું એમ છે કે બ્રાહ્મણવર્ણ જ શ્રેષ્ઠ છે, બીજા વર્ણો હીન છે. બ્રાહ્મણ વર્ણ જ શુદ્ધ છે, બીજા વર્ણો કૃષ્ણ છે બ્રાહ્મણોને જ મોક્ષ મળે છે, બીજાઓને નહીં. બ્રાહ્મણ બ્રહ્મદેવના મુખથી ઉત્પન્ન થયેલા તેના ઔરસ પુત્ર છે, અર્થાત્ તે જ બ્રહ્મદેવના વંશજ છે. હે ગૌતમ! આ મુદ્દા સંબંધે આપનું કહેવું શું છે?"

બુદ્ધ બોલ્યા, "હે આશ્વલાયન! બ્રાહ્મણોની સ્ત્રીઓ ઋતુવતી થાય છે, ગર્ભવતી થાય છે, પ્રસૂતા થાય છે, અને બાળકને દૂધ પાય છે. આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણોની સંતતિ બીજા વર્ણો પ્રમાણે જ માતાના ઉદરમાંથી જન્મેલી હોવા છતાં બ્રાહ્મણોએ બ્રહ્મદેવના મુખથી ઉત્પન્ન થવાનો દાવો કરવો, એ આશ્ચર્ય નથી શું?"

આશ્વલાયન બોલ્યો, "હે ગૌતમ! આપનું કહેવું ગમે તે હોય તો પણ પોતે બ્રહ્મદેવના વંશજ છે એ વિષે બ્રાહ્મણોને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે."

…ગુ બીજા વર્ણના લોક આ પાપથી વિરત થશે તો તે સ્વર્ગ-…ારમાં જનારા નથી, એમ તને લાગે છે શું?"

આશ્વલાયન બોલ્યો, "કોઈ પણ વર્ણનો મનુષ્ય આ પાપકર્મથી વિરત થતાં સ્વર્ગમાં જશે. પુણ્યાચરણનું ફળ બ્રાહ્મણને અને બ્રાહ્મણેતરોને સરખું જ મળનાર છે."

બુદ્ધ બોલ્યા, "આ પ્રદેશમાં બ્રાહ્મણ જ માત્ર દ્વેષવેર રહિત મૈત્રીભાવના કરી શકે છે. ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ કરી શકશે નહિ એમ તને લાગે છે શું?"

આશ્વલાયન બોલ્યો, "ચારે વર્ણો મૈત્રીભાવના કરી શકે છે."

બુદ્ધ બોલ્યા, "ત્યારે પછી બ્રાહ્મણ જ શ્રેષ્ઠ વર્ણ અને બીજા વર્ણ હીન છે એમ કહેવાને શો આધાર છે."

આશ્વલાયન બોલ્યો, "આપ મને ને કહો પણ બ્રાહ્મણ પોતાને શ્રેષ્ઠ સમજે છે અને બીજાઓને હીન સમજે છે એ વાત ખરી છે."

બુદ્ધ બોલ્યા. "હે આશ્વલાયન! ધારો કે એકાદ મૂર્ધાભિષિક્ત રાજા સર્વ જાતિના મળી સો પુરુષોને એકત્ર કરે. તેમાંના ક્ષત્રિય, બ્રાહ્મણ અને રાજકુળમાં જન્મેલાને તે કહે કે 'આવો અહિં આવો અને શાલ કે ચંદનનું લાકડું લઈ અગ્નિ ઉત્પન્ન કરો.' પરંતુ તેમ.ના ચંડાળ, નિષાદ ઇત્યાદિ હીન કુળમાં જન્મેલા હોય તેમને તે કહે કે 'આવો અહિં આવો; અને એરંડાની લાકડીઓ લઈ અગ્નિ ઉત્પન્ન કરો.'

...ાયન બોલ્યો, " હે ગૌતમ ! તેને પેટા કે
...ણે નહિ. ને એક ત્રીજી જ જાતિનું પ્રાણી થાય છે.
...ણું અનુમાન કરીએ છીએ. પરંતુ બ્રાહ્મણ અને
...સંબંધથી થનારા પુત્રમાં આવો પ્રકાર જણાય
...થી."

...એ પૂછ્યું, " હે આશ્વલાયન ! બે બ્રાહ્મણ ભાઈઓમાં
...અભ્યાસ કરેલો સુશિક્ષિત હોય અને બીજો અશિક્ષિત
...તેઓમાં કયા ભાઈને શ્રાદ્ધ અથવા યજ્ઞમાં પ્રથમ
... આપશે ? "

...આશ્વલાયન બોલ્યો, " જે સુશિક્ષિત હશે તે ભાઈ
...ણનો હશે, તો બે તેને જ યજ્ઞયાગમાં પ્રથમ આમંત્રણ
..."

...બુદ્ધ બોલ્યા, " હવે એવું સમજ કે તે બેઉ જણમાં
...અંત વિદ્વાન છે, પણ અત્યંત દુરાચારી છે, બીજો
...વાન્ નથી, પણ અત્યંત સુશીલ છે. તો તેમાં પ્રથમ
...આમંત્રણ આપવામાં આવશે ? "

...આશ્વલાયને કહ્યું, " હે ગૌતમ ! જે શીલવાન્ હશે તેને
...: આમંત્રણ હશે. દુરાચારી મનુષ્યને આપેલા દાનથી
...વો મળનાર છે ? "

...બુદ્ધ બોલ્યા, " હે આશ્વલાયન, પ્રથમ તેં જાતિને
...આપ્યું, પછી વેદોને આપ્યું અને હવે તો તું શીલને
...આપે છે, અર્થાત્ હું જે ચાતુર્વર્ણ્ય શુદ્ધિ કહું છું તેનો
...સ્વીકાર કર્યો છે."

…યાયન બોલ્યા, " હે ગૌતમ ! તેને પોતે કે
…ણી નહિ. તે એક ત્રીજી જ જાતિનું પ્રાણી થાય છે.
…નું ભ્રષ્ટ કરીએ છીએ. પરંતુ બ્રાહ્મણ અને
…સંબંધથી બનેલા પુત્રમાં આવો પ્રકાર જણાય
…થી. "

…હે પૂછ્યું, " હે આશ્વલાયન ! બે બ્રાહ્મણ બંધુઓમાં
…અભ્યાસ કરેલા સુશિક્ષિત હોય અને બીજો અશિક્ષિત
… તેમાં કયા બ્રાહ્મણને શ્રાદ્ધ અથવા યજ્ઞમાં પ્રથમ
…નું જમાડે ? "

…આશ્વલાયન બોલ્યો, " જે સુશિક્ષિત હશે તે અને
…[illegible] હશે, તો પણ તેને જ યજ્ઞયાગમાં પ્રથમ આમંત્રણ
… "

…બુદ્ધ બોલ્યા, " હવે એવું સમજ કે તે બેઉ જણમાં
…અત્યંત વિદ્વાન છે, પણ અત્યંત દુરાચારી છે, અને
…વિદ્વાન નથી, પણ અત્યંત સુશીલ છે. તો તેમાં પ્રથમ
…આમંત્રણ આપવામાં આવશે ? "

…આશ્વલાયને કહ્યું, " હે ગૌતમ ! જે શીલવાન હશે તેને
…: આમંત્રણ મળે. દુરાચારી મનુષ્યને આપેલા [illegible]
…[illegible] ફળ ઘણું છે ? "

…બુદ્ધ બોલ્યા, " હે આશ્વલાયન, પ્રથમ તું જાતિને
…આવ્યો, પછી વેદપાઠને આવ્યો અને હવે તો તું શીલને
…આવે છે, અર્થાત્ હું જે ચાતુર્વર્ણ્ય શુદ્ધિ કહું છું, તેને
… અંગીકાર કર્યો છે. "

" અસિત ઋષિ બોલ્યા ' તમારું વર્ણ વ્યર્થ નથી કે તમારું બ્રહ્મચર્ય નિષ્ફળ નથી; પરંતુ મ્હારા પર વિના કારણ ગુસ્સો કરવાનું તમારે છોડી દેવું જોઈએ. '

" ' તું કોણ છે ? ' તે સાત બ્રાહ્મણોએ પૂછ્યું.

" અસિતે ' હું અસિતદેવલ ઋષિ છું ' એમ કહ્યા પછી તે સાત બ્રાહ્મણ ઋષિઓએ તેમને નમસ્કાર કર્યો.

ત્યારે તે બોલ્યા, ' બ્રાહ્મણવર્ણ જ શ્રેષ્ઠ છે અને બીજા વર્ણ હીન છે, બ્રાહ્મણ જ માત્ર બ્રહ્મદેવના વંશજ છે એવું તમે ધારો છો, એમ મ્હેં સાંભળ્યું છે ! પણ મારા પૂર્વજોએ બ્રાહ્મણ સ્ત્રી સાથે જ લગ્ન કર્યું હતું. એની તમને ખાત્રી છે કે ? તમારી દાદી-વડદાદી વગેરે પૂર્વજ સ્ત્રીઓએ બ્રાહ્મણ પુરુષની સાથે જ સંબંધ રાખ્યા હતા, એ બદ્દલ તમે નિશ્ચિતપણે શું કહી શકો છો ? '

" ' ના એ સંબંધે અમે કાંઈ જ કહી શકતા નથી. ' તે સાત ઋષિઓએ ઉત્તર વાળ્યો.

" અસિત બોલ્યા, ' તો પછી બ્રાહ્મણ વર્ણ

શ્રેષ્ઠ ! ' અને બીજા વર્ણ હીન છે, એમ કહેવામાં શો અ

રહ્યો છે ? "

" હે આશ્વલાયન ! તે સાતે બ્રાહ્મણોને અ

નિરુત્તર કર્યા. પછી તે જ જાતિવાદના સંબંધમાં તું અ

સાથે કેવી રીતે વાદ કરી શકીશ ? "

આ ભાષણ સાંભળી આશ્વલાયન બુદ્ધનો ઉપાસક

આમ વિચાર કરી તે બેઉ બુદ્ધ પાસે ગયા; અને ગાયમ પૂછી એક બાજુ પર બેઠા. વાસિષ્ઠ બોલ્યો, " હે તમ ! અમે બેઉ સુશિક્ષિત બ્રાહ્મણકુમાર છીએ. આ રુચ્યનો શિષ્ય છે અને હું પૌષ્કરસાદિનો શિષ્ય છું. અમારો જાતિભેદ સંબંધે વિવાદ છે. આ કહે છે ' જન્મથી બ્રાહ્મણ'; હું કહું છું ' કર્મથી બ્રાહ્મણ'. આપની કીર્તિ સાંભળી અમે અત્રે આવ્યા છીએ; હવે અમારામાં કોનું કહેવું ખરૂં છે, અને કોનું ખોટું છે, એ આપ અમને સમજાવી દેશો."

બુદ્ધ બોલ્યા, " વાસિષ્ઠ ! તૃણ, વૃક્ષ ઇત્યાદિ વનસ્પતિમાં જુદી જુદી જાતો જણાય છે, તેમજ કીડી, કીડા, ઇત્યાદિ બારીકમાં બારીક પ્રાણીમાં પણ જણાય છે. સર્પની જાતો અનેક છે. શ્વાપદની જાતિઓ અનેક છે. પાણીમાં રહેનાર માછલાંમાં અને આકાશમાં ઉડનારાં પંખીઓમાં પણ અનેક જાતિ જણાઇ આવે છે. જુદી જુદી જાતિનાં ચિહ્ન આ સર્વ પ્રાણીઓમાં સ્પષ્ટ દેખાઇ આવે છે; પણ તે સૌ માણસમા જણાતાં નથી. વાળ, કાન, આંખ, મોં, નાક, ઓઠ, ભવાં, ડોકું, પેટ, પીઠ, હાથ, પગ ઇત્યાદિ સર્વ અવયવોમાં એક મનુષ્ય બીજા મનુષ્ય કરતાં તદ્દન ભિન્ન હોઇ શકતો નથી. અર્થાત પશુપક્ષિ વગેરેમાં જેમ આકારાદિથી જુદી જુદી જાત જણાઇ આવે છે, તેમ તે મનુષ્યમાં જણાઈ આવતી નથી. સર્વ મનુષ્યનાં અવયવ લગભગ સરખા આકારનાં જ હોવાથી મનુષ્યમાં જાતિભેદ નક્કી કરવો શક્ય નથી. પરંતુ કર્મથી મનુષ્યની જાતિ નક્કી કરવી એ શક્ય છે. એકાદ

(૧૬)

ચાંડાળ કેમ થાય છે?

ભગવાન બુદ્ધ શ્રાવસ્તીમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા તેવામાં એક દિવસ, ભિક્ષા ગ્રહણ કરતા કરતા અગ્નિહોત્રી ભારદ્વાજ બ્રાહ્મણના બારણા આગળ આવી ભિક્ષા માટે ઉભા રહ્યા. ભારદ્વાજનો અગ્નિહોત્ર સળગતો હતો; અને તેમાં તે આહુતિ નાંખતો હતો. બુદ્ધને જોતાં જ તે મ્હોટેથી બૂમ પાડી બોલ્યો કે "અરે શ્રમણ! મૂંડીઆ! ચાંડાળ! ત્યાં જ ઉભો રહે!"

બુદ્ધે પૂછ્યું, "હે બ્રાહ્મણ, તું ચાંડાળ કે ચાંડાળના ધર્મ જાણે છે ખરો કે?"

બ્રાહ્મણ બોલ્યો, "હે ગૌતમ! મને એવી કાંઈ જ ખબર નથી. ચાંડાળ કોણ અને ચાંડાળના ધર્મ ક્યા એ આપ મને કહેશો તો ઠીક થશે."

બુદ્ધ બોલ્યા, "વારંવાર ગુસ્સે થનાર, બીજા પર વેર લેનાર, પાપથી લેપાએલો અને નાસ્તિક દ્રષ્ટિવાળો મનુષ્ય ચાંડાળ છે એમ જાણવું. જે પ્રાણીનો ઘાત કરે છે, જેના અંતઃકરણમાં દયા વસતી નથી, જે લુટફાટ અને ચોરી કરે છે તેને ચાંડાળ કહેવો. જે બીજાનું ઋણ લઈ તે પાછું માગતાં ન્હાસી જાય છે, કે મારે તેને કાંઇ જ આપવું નથી એમ આડું બોલે છે, તે

પછી ભગવાને, અસદ દૈત્યને અંધારામાં મૂકદ કરી ભગવાને તેના પ્રભુને અને આત્મા ધર્મને ઉત્પત્તિ સ્થ કરી ધર્મ ભક્તો છે. હું આત્મી સર્વ ધર્મ આત્મે, આત્મા ધર્મ અને નિસ્તબ્ધ કર્મે આવ્યો છું. હું આત્મા ઉત્કર્ષ છું એમ ધરી આમ મારે અંગીકાર કર્યું.

વાસિષ્ઠ બોલ્યો, " સરળ માર્ગ કયો અને કયો માર્ગ કયો એ સંબંધે જ અમારો વિવાદ છે. આધ્વર્ય બ્રાહ્મણ, તૈત્તરીય બ્રાહ્મણ, છંદોગ્ય બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મચર્ય બ્રાહ્મણ એ સર્વ ભિન્ન ભિન્ન માર્ગો ઉપદેશે છે. તો પણ જેમ એકાદ ગામના જવાના લાંબા અગર ટુંકા રસ્તા તે ગામમાં જ જાય છે, તે જ પ્રમાણે જુદા જુદા બ્રાહ્મણોએ ઉપદેશેલા કયા કે ગમેના માર્ગો છેવટે બ્રહ્મસાયુજ્યતાને જ જઈને મળે છે.

બુદ્ધ બોલ્યા, " તું આ સર્વ માર્ગ બ્રહ્મસાયુજ્યતાને જઈને મળે છે એમ કહે છે. પરંતુ આ સર્વ બ્રાહ્મણોમાંથી બ્રહ્મદેવને સાક્ષાત્ જોયા હોય એવો કોઈ એકાદ પણ બ્રાહ્મણ છે કે ?

" ના, ગૌતમ " વાસિષ્ઠે ઉત્તર આપ્યો.

બુદ્ધ બોલ્યા " બ્રાહ્મણોની સાત આચાર્યપરંપરાઓ સુધીના એક પણ આચાર્યે બ્રહ્મદેવને સાક્ષાત્ જોયા છે કે ?"

" ના, ગૌતમ."

બુદ્ધે ફરી પૂછ્યું, " વામદેવ, વિશ્વામિત્ર, વસિષ્ઠ, અંગીરસ, ભૃગુ ઇત્યાદિ વેદમંત્રોના પ્રણેતા અને પ્રવર્તક ઋષિઓએ પણ બ્રહ્મદેવને સાક્ષાત્ જોયા હતા કે ? '

" ના ગૌતમ."

" વાસિષ્ઠ ! આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણોએ, બ્રાહ્મણોના આચાર્યોએ અને બ્રાહ્મણોને પૂજ્ય એવા ઋષિઓએ સુદ્ધાં બ્રહ્મદેવને સાક્ષાત્ જોયા નથી. એમ હોવા છતાં આજકાલના બ્રાહ્મણો તે બ્રહ્મદેવ સાથે સાયુજ્યતા મેળવાનું કહે છે, એ વિચિ
નથી શું ?

" હા, વિચિત્ર જણાય છે ભાઈ."

" હે, વાસિષ્ઠ! કોઈને એકાદ માણસ ચોકમાં સીડી ચણવાનો આરંભ કરશે ત્યારે બીજા લોકો પૂછશે કે 'ભાઈ! તું જે પગથીઆં બાંધે છે તે કયા ઘરના ભાગ ઉપર જવા માટે છે?' ને તેઓ તે પર કહ્યું કે મને ખબર નથી, તો પણ તેના ભાગ ઉપર જવાને હું પગથીઆં બાંધું છું.' આ મનુષ્યના કથન માફક બ્રહ્મદેવને ન જોતાંજ તેની સાથે સાયુજ્યતા પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ દર્શાવનારા બ્રાહ્મણોનું બોલવું વિચિત્ર નથી કે?"

" હા ગૌતમ! એ વિચિત્ર જણાય છે ભાઈ."

" હે વાસિષ્ઠ! આ અચિરવતી નદી પાણીથી છલોછલ ભરી હોય અને એકાદ માણસ આ તીર પર આવી સામા તીરની પ્રાર્થના કરે કે 'હે તીર! તું અહિં આવ; તું અહિં આવ' તો શું આ મનુષ્યની પ્રાર્થનાથી કે યાચનાથી અચિરવતીનું પેલું તીર આ પાર આવશે કે?"

" ના, ગૌતમ."

" તેજ પ્રમાણે, હે વાસિષ્ઠ! બ્રાહ્મણોની નાનાવિધ પ્રાર્થનાઓથી બ્રહ્મા સાથે એ સાયુજ્યતા થશે એ સંભવતું નથી.

" હે વાસિષ્ઠ! જ્યારે એકાદ મનુષ્ય આ અચિરવતીને પાર કરવા માટે આ કાંઠે પોતાના હાથને દોરીથી ... બાંધી દે તો તે સામે તીરે જઈ શકશે એમ તને ...
... છે?"

"તે સ્વતંત્ર છે કે પરતંત્ર છે?"

"તે સ્વતંત્ર છે."

"હે વાસિષ્ઠ! ત્રૈવિદ્ય બ્રાહ્મણ સપરિગ્રહ છે કે અપરિગ્રહ છે?"

"સપરિગ્રહ, ગૌતમ!"

"તેમના ચિત્તમાં વેર છે કે નહિ?"

"છે."

"તેમનામાં દ્વેષબુદ્ધિ છે કે નહિ?"

"દ્વેષબુદ્ધિ છે, હે ગૌતમ!"

"તેમનું ચિત્ત પાપમલવિરહિત છે કે પાપમલયુક્ત છે?"

"પાપમલયુક્ત."

"તે સ્વતંત્ર છે કે પરતંત્ર છે?"

"હે ગૌતમ! તે પરતંત્ર છે."

"હે વાસિષ્ઠ! બ્રહ્મદેવના અને ત્રૈવિદ્ય બ્રાહ્મણના ગુણ આ રીતે પરસ્પર વિરુદ્ધ છે તો બ્રહ્મદેવના અને તેમનો બન્નેનો મેળાપ કેમ થઈ શકે? તે મરણોત્તર બ્રહ્મસાયુજ્યતા પામે એ તો બને એ સંભવિત નથી. તેથી હે વાસિષ્ઠ! ત્રૈવિદ્ય બ્રાહ્મણ બ્રહ્મસાયુજ્યતાનો જે માર્ગ કહે છે તે માર્ગ નથી, પણ કુમાર્ગ છે. આ તેમના મતને ત્રૈવિદ્યારણ્ય કે ત્રૈવિદ્યકાંતાર કહી શકાય.

. ત્યારે એના મનમા એવો વિચાર આવ્યો કે આપણી પાસે ...ળ સંપત્તિ છે. ત્હેને જો આપણે મહાયજ્ઞમાં વાપરીયું તો ...ાપણુને ચિરકાળ રાખરો થશે. આ વિચાર ત્હેણે પોતાના ...રોહિતને જણાવ્યો અને કહ્યું કે 'હે બ્રાહ્મણ, મહાયજ્ઞ ...રવાની મ્હારે ઘણી ઇચ્છા છે. તે કઈ રીતથી કરવા મ્હારે ...હિત થશે તે મ્હને કહો.'

"પુરોહિત બોલ્યા, હાલમા આપના રાજ્યમાં શાંતતા નથી. ગામ અને શહેરો લુંટાઈ જાય છે, લોકોને ચોરો તરફથી ઉપદ્રવ થાય છે. એવી સ્થિતિમા જો આપ લોકો ઉપર કર નાખશો તો કર્તવ્યથી વિમુખ થશો. હવે આપને એમ લાગશે કે ફાસી દેવાથી, તુરંગમા નાખવાથી, તિરસ્કાર કરવાથી, કે રાજ્યમાથી કાઢી મુકવાથી આ ચોરોનો બંદોબસ્ત થશે; પરંતુ આવા ઉપાયથી રાજ્યમાંના અવ્યવસ્થાનો પૂર્ણપણે નાશ થશે નહિ. કેમકે, આવા ઉપાયોથી જે નાશે આવશે નહિ, તે ફરી તોફાન ઉભા કરશે.

"હવે આ તોફાન તોડવાના ખરા ઉપાય જોઇએ તો આ છે કે આપના રાજ્યમાં જે ખેતી કરવા ઇચ્છે છે ત્હેમને આપ બી આપો; જે વેપાર કરવા ઇચ્છે છે ત્હેમને મૂડી આપો; જે સરકારી નોકરી કરવા ઇચ્છે છે ત્હેમને યોગ્ય વેતન આપી ત્હેમના યોગ્ય કાર્યમા ઉપયોગ કરી લો. આવી રીતે સર્વ માણસો પોતપોતાના મનગમતા કામમાં લાગી ગયા પછી આપના રાજ્યમા તોફાન થવાનો સંભવ નથી. ... થયાથી આપની તિજોરીની અભિવૃદ્ધિ

(૧૯)

[illegible] ચોર

એક વખતે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એક દિવસ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એક [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] "હું [illegible] ' હું [illegible] છું [illegible] છું અને મારો નિર્દોષ છું [illegible] નિર્દોષ [illegible] [illegible] છું, ને [illegible] હું કે [illegible] [illegible] [illegible] તો મને માને છે?"

[illegible] [illegible] [illegible], "હું પણ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નિર્દોષ [illegible] છું."

[illegible] કહ્યું, " [illegible] ' તું પોતાને [illegible] [illegible] છે, પણ [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] નથી એ શું! [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે ને [illegible] [illegible]."

[illegible] [illegible], "[illegible] એ [illegible] છે, [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] એ [illegible] [illegible] છે,

(૨૧)

જૂઠું ન બોલવા વિષે રાહુલને ઉપદેશ

કોઈ એક સમયે બુદ્ધ ભગવાન્ રાજગૃહમાંના વેળુવનમાં રહેતા હતા. તે વેળાએ આયુષ્માન રાહુલ રાજગૃહ પાસે અમ્બલટ્ઠિકા નામના સ્થળમાં રહેતો હતો. એક દિવસ સંધ્યાકાળે બુદ્ધ ભગવાન્ રાહુલ હતો તે ઠેકાણે ગયા. રાહુલે ભગવાનને દૂરથી જોઈ આસન બિછાવ્યું અને ચરણ ધોવાને પાણી લાવી રાખ્યું. બુદ્ધદેવને આસન પર બેસાડી ચરણ ધોયા. રાહુલ તેમને નમસ્કાર કરી એક બાજુએ બેઠો.

બુદ્ધે પગ ધોવાના પાત્રમાં થોડુંક પાણી બાકી રાખ્યું, અને રાહુલને પૂછ્યું, "રાહુલ! આ અત્યંત અલ્પ જળ તું જુએ છે કે?"

"હા, ભદંત" રાહુલે ઉત્તર આપ્યો.

"રાહુલ, જેને જૂઠું બોલતાં શરમ આવતી નથી, તે માણસનું શ્રામણ્ય (શ્રમણપણું) આ પાણી પ્રમાણે તુચ્છ સમજવું જોઈએ!"

"પછી બુદ્ધે તે પાણી ફેંકી દીધું અને બોલ્યા, "રાહુલ! જેને જૂઠું બોલતા લાજ આવતી નથી. તેનું શ્રામણ્ય આ પાણી પ્રમાણે ત્યાજ્ય છે!"

ફરી બુદ્ધ તે વાસણ ઉંધું પાડી બોલ્યા, "જેને જૂઠું બોલતાં શરમ લાગતી નથી તેનું શ્રામણ્ય આ વાસણ પ્રમાણે ઉંધું થઈ ગયું છે, એમ સમજવું!"

છ. કર્મ કરતાં, કરતાં પણ તેનું પ્રત્યવેક્ષણ કરવું જોઈએ અને કર્મ આત્મપરપીડાકારક જણાય તો આચાર્યની પાસે જઈને ક્ષમા લેવું. પણ તે કર્મ શુદ્ધ બન્યું તેમ જાણવામાં આવે તેણે. ગુરુ રાહુલ ! કોઈ પણ કર્મ કર્યા પછી પણ ત્યારે તેનું પ્રત્યવેક્ષણ કરવું. તે કર્મ આત્મ છે, આત્મપરપીડાને વિષે કરનારું છે અને દુષ્પરિણામી છે એમ બન્યું આવતા તથાગત પાસે કે વિજ્ઞાન મિત્ર પાસે જઈ ત્યારે તેનો પ્રશ્ચાત્તાપ કરવો અને તે દિવસથી ફરી તે કરવું નહિ. પણ પોતાને હાથે કાંઈ કર્મ થયું અને આત્મપરપીડાકારક નહિ, શુભપરિણામી છે એમ જણાય ત્યારે, તો મુદિત (આનંદિત) અંતઃકરણથી તે કર્મનો ત્યારે ફરી ફરી અભ્યાસ કરવો.

“હે રાહુલ ! અતીત કાળમાં જે શ્રમણબ્રાહ્મણોએ પોતાના કાયિક વાચિક અને માનસિક કર્મો પરિશુદ્ધ કર્યાં તે તેમણે પ્રત્યવેક્ષણથી જ કર્યાં. ભવિષ્ય કાળમાં જે શ્રમણબ્રાહ્મણો પોતાનાં કર્મો પરિશુદ્ધ કરશે, તે પણ આ પ્રત્યવેક્ષણની સહાયથી જ; તેમ જ વર્તમાન કાળમાં શ્રમણો પોતાનાં કર્મો પરિશુદ્ધ કરે છે, તે પણ આ પ્રત્યવેક્ષણ વડે જ કરે છે. માટે હે રાહુલ ! ફરી ફરી પ્રત્યવેક્ષણ કરતા કરતા તું કાયિક, વાચિક અને માનસિક કર્મો શુદ્ધ કરતા શીખ.”

આ પ્રમાણે ભગવાન બોલી રહ્યા પછી રાહુલે તેમનો ઉપદેશ માન્ય કરી તેમને વંદન કર્યું.

ત્યારે પછી ભગવાન ભિક્ષુઓને ઉદ્દેશીને બોલ્યા, "હે ભિક્ષુઓ! એવો એક સમય હતો કે જે વખતે ભિક્ષુ મારા ચિત્તને પ્રસન્ન આચરણમાં કસૂર કરતા નહિ. હું તેમને કહેતો કે દિવસમાં એક જ વખત જમું છું અને તેથી કરીને મને બહુ ઓછા રોગનો ઉપદ્રવ થતો નથી. મારામાં આરોગ્ય, સ્ફૂર્તિ રહે છે, બળ રહે છે અને હું સુખથી રહું છું. તે જ પ્રમાણે તમે પણ દિવસમાં એક જ વાર જમતા જાઓ અને તેથી કરીને નીરોગી, ઉત્સાહી અને બળવાન થઈ સુખથી રહો. તે ભિક્ષુઓને મારે પુનઃ ઉપદેશ કરવો પડ્યો નહિ, કેમ તેમના કર્તવ્યનું સ્મરણ કરાવવું પડતું. જેમ કોઈએ ઉત્તમ ઘોડા જોડેલા માર્ગ પર રથને ચલાવવા અનુભવી સારથિ રાખવા નથી તે પ્રમાણે તે ભિક્ષુઓને અનુશાસન કરવું પડતું નહિ.

"ભિક્ષુઓ! તમે પણ તે ભિક્ષુઓ પ્રમાણે અકુશલ છોડીને કુશલધર્મના અભ્યાસ કરો. જેમ કે નગરની બહાર સાગવાનનું એક જંગલ વધી ગયું હોય અને એક મનુષ્ય તેની સુરક્ષા કરવા માટે તેની આસપાસના કાંટાળા તેમ જ વાંકા ચૂંકા ઝાડો કાપી નાખી જંગલને સાફ કરે તો સાગ-વૃક્ષોની પણ જ અભિવૃદ્ધિ થાય. તે જ પ્રમાણે હે ભિક્ષુઓ! તમારા અંતઃકરણની અશુભ મનોવૃત્તિઓ નિર્મૂળ કરી, કુશલ મનોવૃત્તિઓની વૃદ્ધિ કરો. તેથી કરીને આ માર્ગ ધર્મમાં તમારી ઉન્નતિ થશે.

"હે ભિક્ષુઓ! પ્રાચીન કાળમાં આ શ્રાવસ્તિમાં વૈદેહિકા નામની એક કુલીન સ્ત્રી રહેતી હતી. તે અત્યંત શાંત અને

મોઢું થયું, એટલે એમણે બારણાનો નકૂચો કાઢી મ્હારા કપાળમાં માર્યો!'

"તે દિવસથી વૈદેહિકા ધણી દુષ્ટ અને ગરમ સ્વભાવની છે એવી ત્હેની અપકીર્તિ થઈ."

"આ પ્રમાણે, હે ભિક્ષુઓ! એકાદ ભિક્ષુ જ્યાં સુધી ત્હેની વિરુદ્ધ ખરાબ શબ્દો ત્હેના કાન પર પડતા નથી, ત્યાં સુધી શાન્ત અને નમ્ર હોય છે. પણ જ્યારે ખરાબ શબ્દો સાંભળવાનો પ્રસંગ આવે છે, ત્યારે તે શાન્ત અને નમ્ર છે કે નહિ એની પરીક્ષા કરી શકાય છે. જે અન્ન વસ્ત્ર મેળવવા ખાતર શાન્ત કે નમ્ર રહે છે, ત્હેને હું શાન્ત કે નમ્ર કહેતો નથી. પરંતુ જે ધર્મના ગૌરવથી ધર્મને પૂજ્ય માનીને શાન્ત થાય છે, તે જ ખરો શાન્ત ગણાય; અને તે જ ખરો નમ્ર હોઇ શકે.

"હે ભિક્ષુઓ! કોઇ યોગ્ય વેળાએ બોલે છે, તો કોઇ અયોગ્ય વેળાએ બોલે છે, કોઈ બનેલી વાત કહે છે તો કોઇ ન બનેલી વાત કહે છે; કોઈ મધુર બોલે છે તો કોઇ કટુ બોલે છે; કોઇ હિત માટે બોલે છે તો કોઇ અહિત માટે બોલે છે; કોઈ મિત્રભાવે બોલે છે તો બીજો કોઇ દ્વેષબુદ્ધિથી બોલે છે. આ સર્વ પ્રસંગે હે ભિક્ષુઓ! ત્હમારું ચિત્ત વિકારવશ થાય નહિ, ત્હમારા મુખમાંથી ભૂંડા શબ્દો નીકળે નહિ, ત્હમારા અંતઃકરણમાં દયા અને મૈત્રી વસે, દ્વેષ રહે નહિ, અને જે મનુષ્ય પોતાની વિરુદ્ધ બોલતો હોય ત્હેને આધાર બનાવી 'અખિલ જગત પર ત્હમે મૈત્રીની ભાવના કરી શકો,' એવો ત્હમારે અભ્યાસ કરવો જોઇએ.

આવી નિવૃત્તિએ જ પહોંચવાનો છે ! આ નિર્વાણથી મારો દેહ મુક્ત થયો હશે નથી.' આ દેહ ઉત્પન્ન થઈ નાશ પામે છે એનું તે સ્મરણ રાખે છે, દેહ આવો છે એનું જ સ્મરણ રાખે છે. તે અનાસક્ત થાય છે, જગતમાં કોઈપણ વસ્તુમાં તે આસક્તિ રાખતો નથી. આ પ્રમાણે તે પોતાના દેહનું યથાર્થપણે અવલોકન કરે છે,

" હે ભિક્ષુઓ ! એકાદ ભિક્ષુ પોતાની વેદનાઓનું અવલોકન કરે છે તે સુખકારક વેદના અનુભવતો હોય, તો તે સમજે છે કે પોતે સુખકારક વેદના અનુભવે છે અને તે દુઃખકારક વેદના અનુભવતો હોય તો તે એ સમજે છે કે પોતે દુઃખકારક વેદના અનુભવી રહ્યો છે; તે સુખદુઃખથી રહિત વેદના અનુભવતો હોય તો તે સમજે છે કે પોતે સુખદુઃખથી રહિત વેદના અનુભવી રહ્યો છે તે આ વેદના લોભથી અનુભવે છે, કે અલોભથી અનુભવે છે, એનું તેને સ્મરણ હોય છે. આ પ્રમાણે તે આધ્યાત્મિક કિંવા બાહ્ય વેદનાનું યથાર્થ રીતે અવલોકન કરે છે. વેદના ઉત્પન્ન થઈ વિનાશ પામે છે એ તે જુએ છે. પોતાના અંગમાં વેદના છે એનું એને સ્મરણ હોય છે. સ્મૃતિ અને જ્ઞાન મેળવવાને તે અનાસક્ત થાય છે. આ લોકમાં કશાની યે આસક્તિ રાખતો નથી. આ પ્રમાણે ભિક્ષુ વેદનાઓનું યથાર્થ રીતે અવલોકન કરે છે.

" હે ભિક્ષુઓ ! એકાદ ભિક્ષુ પોતાના ચિત્તનું યથાર્થ રીતે અવલોકન કરે છે. પોતાનું ચિત્ત સકામ છે કે નિષ્કામ; સદ્વેષ કે વિગતદ્વેષ છે; સમોહ છે કે વીતમોહ છે; સંક્ષિપ્ત છે કે વિક્ષિપ્ત

[illegible] છે. અને [illegible]

“ [illegible] ... [illegible] છે.

“[illegible] ... [illegible] છે.

‘ [illegible] ... [illegible] (... [illegible] નહિ.)

[illegible] ... [illegible]!”

[illegible] ... [illegible] અભિનંદન કર્યું.

સંભાળ રાખવામાં મૂંઝાય છે, અને ત્હેનાથી ત્હેના
ત્હેઃ ત્રાસ ભોગવવો પડે છે. પણ આટલો પરિશ્રમ
જ્યાં પણ રાજા કે ધૂતારા ત્હેની સંપત્તિ લૂટે છે; આગથી
રેલથી તે સંપત્તિનો નાશ થાય છે; અથવા દુષ્ટ સગાંવ્હાલાં
ત્હેનું હરણ કરે છે, આવે પ્રસંગે તે ગૃહસ્થને અનંત દુ
થાય છે.

" વળી ભિક્ષુઓ ! આ વિષયો માટે જ રાજાઓ રા
જોડે લડે છે, ક્ષત્રિયો ક્ષત્રિય સાથે લડે છે, બ્રાહ્મણ બ્રાહ્
સાથે લડે છે, વૈશ્ય વૈશ્ય સાથે લડે છે, મા પુત્ર જોડે
છે, પુત્ર મા જોડે લડે છે, બાપ દીકરા જોડે લડે છે,
ભાઇ જોડે લડે છે, ભાઇ બ્હેન જોડે લડે છે, અને મિ
મિત્ર જોડે લડે છે ! તેમના આ કલહનું પરિણામ કેટ
વાર એવું આવે છે કે તેઓ હાથે, પત્થરે, લાકડીએ કે શસ્ત્
એકમેક પર પ્રહાર કરે છે, અને તેથી મરણ પામે છે, અથવ
મરણાંતિક દુઃખ ભોગવે છે.

" વળી ભિક્ષુઓ ! આ વિષયોની પ્રાપ્તિ માટે જ લો
ઢાલતરવારને સજ્જ થાય છે, અને ભયંકર સંગ્રામમાં પ્રવેશ ક
છે. ત્યાં શસ્ત્રાસ્ત્રોથી ત્હેમને મરણ આવે છે કે જખમો વગે
થી તેઓ મરણાંતિક દુઃખ ભોગવે છે. બીજા કેટલાક લો
વિષયોપભોગ માટે ચોરી કરે છે, લૂંટ ચલાવે છે, મુસાફરો
પર તૂટી પડે છે, કે પરસ્ત્રી ગમન કરે છે. તેમને પકડી રાજાઓ
વિવિધ પ્રકારની શિક્ષા કરે છે. રાજપુરુષ ત્હેમને ફટકા મારે
છે. ત્હેમના હાથ પગ તોડી નાંખે છે, ત્હેમનાં નાક કાન કાપે
છે; અથવા ત્હેમનો શિરચ્છેદ કરે છે. આવી રીતે વિષયલોભને
લીધે તે મરણ પામે છે, કે મરણાંતિક વેદના ભોગવે છે

"આ જ એ સૌંદર્યનો રોગ છે, એમ હું કહું છું મિત્રો! તે જ સુંદર એવું ચિત્ર આરસાનમાં જોઉં, [illegible] કે કુદરતે કર્યું હોય, અથવા બીજી રીતે બનાવ્યું [illegible] જોયાથી [illegible] ને પૂર્ણ સૌંદર્ય નજર પડી તેની [illegible] ઉત્પન્ન થયું, એમ તમને લાગ્યું કે નહિ?"

"હા ખરું!" મિત્રોએ ઉત્તર આપ્યો.

"તો, મિત્રો! સૌંદર્ય વિષે આસક્તિરહિત થવું એ જ સૌંદર્યથી ઉત્પન્ન થતા રોગમાંથી મુક્ત થવાનો એક માર્ગ છે. સૌંદર્યનો ભોગ કર, તેમાં દોષ જોવા અને તેમાંથી છૂટવા [illegible] છે એ જે બાબતને યથાર્થ રીતે સમજશે તે પોતે સૌંદર્યથી મુક્ત થશે, અને તેમાંથી મુક્ત થવામાં બીજાઓને શીખવશે, એ સંભવિત છે."

(૨૬)

ચારનું બીજ

બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તિમાં અનાથપિંડિકના આરામમાં રહેતા હતા; ત્યારે ભિક્ષુઓને ઉદ્દેશીને બોલ્યા કે—"હે ભિક્ષુઓ! બીજ કરનાર મનુષ્ય પશુઓના કલ્યાણને માટે બીજ કરતો નથી. તેનો હેતુ એવો હોય છે કે 'આ બીજમાંનું ઘાસ ખાઈને પશુઓ પોતાનું ભાન ભૂલી જશે, અને તેથી તે સહજમાં આપણા તાબામાં આવશે.'

"હે ભિક્ષુઓ! આવા એક બીજમાં એક જાતનાં પશુઓ આવી પુષ્કળ ઘાસ ખાઈને નિશ્ચિંત થયાં, અને તેથી તે સર્વે બીજના માલિકના તાબામાં આવ્યાં. તે જોઈ બીજાં કેટલાંક પશુઓએ એવો વિચાર કર્યો કે આ બીજમાં જેમનું સર્વ રીતે અનિષ્ટકારક છે. તેમણે તે બીજનો ત્યાગ કર્યો અને તે ઉજ્જડ અરણ્યમાં ગયાં. પરંતુ ઉનાળાના દિવસો આવતાં ત્યાં તેમને ઘાસપાણીનો નાશ થયો તેથી તેમનાં શરીરમાં બળ રહ્યું નહિ. તે ભૂખથી વ્યાકુળ થઈ તે બીજમાં ગયાં, અને પ્રમાદમાં પડી તે મનુષ્યના તાબામાં આવ્યાં. ત્રીજાં કેટલાંક પશુઓએ આ બન્ને માર્ગ છોડી, પહેલાં બચાવનો આશ્રય લીધો અને તે જે સ્થાનમાંથી તે બીજનું ઘાસ ખાવા જવાય... પરંતુ

(૨૭)

સુખનો દિવસ.

બુદ્ધ ભગવાન શ્રાવસ્તિમાં અનાથપિંડિકના આશ્રમ ભિક્ષુઓને ઉદ્દેશીને બોલ્યા કે, " ગઈ કાલનો અધિક વિચાર કરવો નહિ, અને ભવિષ્યની વાતની આશા રાખવી નહિ, કેમકે ગઇ વાતો નાશ પામી છે, અને ભવિષ્યની વાત હજી બનવાની છે. પરંતુ પ્રસ્તુત વાતનો જ બરોબર વિચાર કરવો. જેકાંઇ કરવાનું હોય તે આજે જ કરવું; આવતી કાલના મરણની કોને ખબર છે? 'મૃત્યુ પાસે અપાર સૈન્ય છે, એવા મૃત્યુની સાથે યુદ્ધ કરવું અમારે માટે શક્ય છે શું?' આવો વિચાર કરીને જે સાવધપણે અને ઉદ્યોગીપણાથી વર્તે છે તેનો જ દિવસ સુખથી જાય છે. એમ મુનિવર કહે છે

"હે ભિક્ષુઓ! જગતમાં મ્હારું રૂપ આવું હતું, મ્હારી વેદના આવી હતી, મ્હારી સંજ્ઞા, મ્હારા સંસ્કાર અને મ્હારું વિજ્ઞાન એ આવાં હતાં, એવું કહીને એકાદ મનુષ્ય તેમને પકડી રાખે છે. એ માણસ ગઈ ગુજરી વાતોની પાછળ પડ્યો છે, એમ કહેવું જોઇએ. બીજો એકાદ માણસ ભવિષ્ય કાળમાં મ્હારું રૂપ, વેદના એ આવા આવા પ્રકારના થશે જોઇએ એ વિચારમાં મગ્ન થઈ જાય છે, અને આ વાતો વિષે અત્યંત મમતા રાખે છે. એ માણસ ભાવી વાતોની આશા રાખે છે એમ કહેવું જોઇએ. પણ આર્યશ્રાવક આર્ય

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

(૩૦)

આંધળાઓ અને હાથી.

એક વેળાએ શ્રાવસ્તિમાં વિવિધ સંપ્રદાયોના શ્રમણબ્રાહ્મણો એકત્ર થઇ પોતપોતાના મત સંબંધે ઉન્માદપૂર્વક લડતા હતા. કોઇ કહેતો કે, આત્મા શાશ્વત છે; પણ હેને બીજો કહે કે આત્મા અશાશ્વત છે. કોઇ કહે, જગતનો અંત છે; તો બીજો કોઇ કહે, જગતનો અંત નથી.

હેમનો આ કલહ કેટલાક ભિક્ષુઓએ સાંભળ્યો અને જેતવનમાં આવી એના સમાચાર બુદ્ધને આપ્યા.

બુદ્ધ બોલ્યા, "ઓ ભિક્ષુઓ! પ્રાચીન કાળમાં આ શ્રાવસ્તિ નગરમાં એક રાજા હતો. એક વેળા હેણે પોતાની રાજધાનીમાં રહેલા જન્માંધ લોકો હતા તે સઘળાને ભેગા કર્યા. હેમને હાથી બતાવવા માટે રાજાએ હુકમ કર્યો. મહાવતે તે જન્માંધોના ટોળાની વચ્ચે હાથી ઉભો કર્યો. હવે હાથીના જે જે અવયવો હેમના હાથને લાગ્યા, તે તે અવયવો હેમણે તપાસી જોયા. પછી રાજાએ હેમને પૂછ્યું, 'કેમ? તમે હાથી જોયો કે?'

"'હા મહારાજ' તે જન્માંધોએ ઉત્તર આપ્યો.

"'તો, પછી અંધજનો' હાથી કેવો છે તે કહેશો?'

"જેણે હાથીનું માથું પકડી જોયું હતું તે અંધજન આગળ આવ્યો અને બોલ્યો, 'મહારાજ' હું કહું છું હાથી કેવો છે તે. પાણીનો ઘડો હોય છે ને તેવો છે જુઓ!'

(૩૦)

આંધળાઓ અને હાથી.

એક વેળાએ શ્રાવસ્તિમાં વિવિધ સંપ્રદાયોના શ્રમણ
એકત્ર થઇ પોતપોતાના મત સંબંધી વિવાદપૂર્વક સત
કોઇ કહેતો કે, આત્મા શાશ્વત છે; પણ ત્હેને બીજો
આત્મા અશાશ્વત છે. કોઇ કહે, જગતનો અંત છે; તો
કોઇ કહે, જગતનો અંત નથી.

ત્હેમનો આ કલહ કેટલાક ભિક્ષુઓએ સાંભળ્યો
જેતવનમાં આવી એના સમાચાર બુદ્ધને આપ્યા.

બુદ્ધ બોલ્યા, "ઓ ભિક્ષુઓ! પ્રાચીન કાળમાં આ શ્રા
નગરમાં એક રાજા થઇ ગયા. ત્હેણે પોતાની રાજધાની
એટલા જન્માંધ લોકો હતા તે સઘળાને ભેગા કર્યા. ત્હે
હાથી બતાવવા માટે રાજાએ હુકમ કર્યો. માહુતે તે જન્માંધો
રાજાના વચમાં હાથી ઉભો કર્યો. હાથીના બે બે અવયવ
ત્હેમના હાથને લાગ્યા, ને તે અવયવો ત્હેમણે તપાસી જોયા
પછી રાજાએ ત્હેમને પૂછ્યું, 'કેમ! તમે હાથી જોયો કે

"હા મહારાજ" તે જન્માંધોએ ઉત્તર આપ્યો.

"તો, પછી આ પ્રકારે' હાથી કેવો છે તે કહેશો?"

"જેણે હાથીનું [illegible] પકડી જોયું હતું તે જ
આગળ આવીને બોલ્યો, 'મહારાજ! હું કહું છું હા
કેવો છે તે. [illegible] હોય છે ને તેવો છે [illegible]."

બુદ્ધે કહ્યું, “ અંગુલિમાલ ! [illegible] ”

આ બુદ્ધવચનથી અંગુલિમાલ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] “ [illegible] ”

[illegible] અંગુલિમાલ [illegible]

[illegible] અંગુલિમાલ બુદ્ધનું [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

અંગુલિમાલના [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અંગુલિમાલને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] બુદ્ધને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને બુદ્ધને નમસ્કાર કરી એક બાજુએ બેઠો.

અંગુલિમાલ બુદ્ધની પાસે જ બેઠો હતો. જમણો હાથ આગળ લાંબો કરી બુદ્ધે રાજાને કહ્યું " મહારાજ ! આ અહિં અંગુલિમાલ બેઠો છે. "

તે સાંભળી પસેનદિરાજાના અંગ ઉપર કાંટા ઉભા થયા. તે ભયચકિત થઇ બાવરો બાવરો આમ તેમ જોવા લાગ્યો. ત્યારે બુદ્ધ બોલ્યા, ' મહારાજ ! ગભરાવાનું કાંઇ જ કારણ નથી. અંગુલિમાલથી ત્હને બિલકુલે ઉપદ્રવ થવાનો સંભવ નથી. "

રાજાનો ભય શાન્ત થયો, અને તે અંગુલિમાલને કહેવા લાગ્યો, "ભદંત ! તું આર્ય છે ને ?"

" હા મહારાજ !" અંગુલિમાલે ઉત્તર આપ્યો.

" ત્હારા માબાપનું નામ શું અને ગોત્ર કયું ?"

" મ્હારી માનું નામ મન્તાની અને બાપનું ગોત્ર ભર્ગ."

" હે ભર્ગમન્તાની પુત્ર! આ બૌદ્ધધર્મમાં તું સુખેથી રહે. હું સુદ્ધાં અભયરત્ન આપી ત્હારી યથાયોગ્ય શુશ્રૂષા કરીશ."

પરંતુ અંગુલિમાલ બીજાનું અન્ન ગ્રહણ કરતો નહિ. તે અરણ્યમાં જ રહેતો, ભિક્ષા પર જ પોતાનો નિર્વાહ કરતો, અને રસ્તા પરનાં ચિંદરડાં ભેગાં કરી ત્હેનાં ત્રણ જ ચીવર ધારણ કરતો. ત્હેણે રાજાને કહ્યું, "મહારાજ, મ્હારી પાસે સર્વ કાંઈ છે. મ્હારે વિષે આપ કાળજી કરશો માં !" પસેનદિરાસે બુદ્ધને કહ્યું, "ભગવન્' અમે દંડથી અને શસ્ત્રથી સુદ્ધાં અંગુલિમાલ સરખા માણસોનું દમન કરી શકતા નથી, પણ આ ભારે આશ્ચર્યની વાત છે કે ભગવાન દંડ અને શસ્ત્ર

અંગુલિમાલ બુદ્ધની પાસે જ બેઠો હતો. જમણો હાથ આગળ લાંબો કરી બુદ્ધે રાજાને કહ્યું "મહારાજ ! આ અહિં અંગુલિમાલ બેઠો છે."

તે સાંભળી પસેનદિરાજાના અંગ ઉપર કાંટા ઉભા થયા. તે ભયચકિત થઇ આવરો બાવરો આમ તેમ જોવા લાગ્યો. ત્યારે બુદ્ધ બોલ્યા, 'મહારાજ ! ગભરાવાનું કાંઇ જ કારણ નથી. અંગુલિમાલથી તમને તિલપૂર ઉપદ્રવ થવાનો સંભવ નથી."

રાજાનો ભય શાન્ત થયો, અને તે અંગુલિમાલને કહેવા લાગ્યો, "ભદંત ! તું આર્ય છે ને ?"

"હા મહારાજ !" અંગુલિમાલે ઉત્તર આપ્યો.

"ત્હારા માબાપનું નામ શું અને ગોત્ર કયું ?"

"મ્હારી માનું નામ મન્તાની અને બાપનું ગોત્ર ગર્ગ."

"હે ગર્ગમન્તાની પુત્ર ! આ બૌદ્ધધર્મમાં તું સુખેથી રહે. હું સદા અન્નવસ્ત્ર આપી ત્હારી યથાયોગ્ય શુશ્રૂષા કરીશ."

પરંતુ અંગુલિમાલ બીજાનું અન્ન ગ્રહણ કરતો નહિ. તે અરણ્યમાં જ રહેતો, ભિક્ષા પર જ પોતાનો નિર્વાહ કરતો, અને રસ્તા પરના ચિંદરડા ભેગા કરી તેનાં ત્રણ જ ચીવર ધારણ કરતો. તેણે રાજાને કહ્યું, "મહારાજ, મ્હારી પાસે સર્વ કાંઇ છે મ્હારે વિષે આપ કાળજી કરશો માં !" પસેનદિએ બુદ્ધને કહ્યું, "ભગવન્ ! અમે દંડથી અને શસ્ત્રથી સુદ્ધાં અંગુલિમાલ સરખા માણસોનું દમન કરી શક્યા નથી, પણ આ ભારે આશ્ચર્યની વાત છે કે ભગવાન દંડ અને શસ્ત્ર

અને તેણે બુદ્ધે કહેલા શબ્દ કુમાવી ભાવી તે ઓ
પ્રવ્રજિતભાવમાંથી મુને પાર કરી.

અંગુલિમાલ પછી સાવધાનતાથી અને શાન્તિથી એકલો
રહી અર્હતપદને પહોંચ્યો. તે ભિક્ષુ થયાના સમાચાર શ્રાવસ્તિ
નગરમાં સૌને મળ્યા હતા. એક દિવસ ભિક્ષાએ જતાં લોકોએ
તેના પર પત્થરો, લાકડીઓ અને ધૂળનો વરસાદ વરસાવ્યો તેથી
અંગુલિમાલનું માથું ફૂટી તેમાંથી લોહી વહેવા લાગ્યું અને
તેની સંઘાટી (કંથા) ફાટી ગઇ. તેવો જ તે બુદ્ધ પાસે આવ્યો.

તેને જોઇ બુદ્ધ બોલ્યા, "હે બ્રાહ્મણ! સહન કર! જે કર
કર્મોના વિપાક નરકમાં હજારો વર્ષો પર્યંત ત્હારે ભોગવવા પડ્યા
હોત તેનું જ ફળ તું આ લોકમાં થોડાકમાં જ ભોગવી લે છે!"

લોકો તરફથી થયેલા અપમાનથી કે શરીરને થયેલી
વેદનાથી અંગુલિમાલનું ચિત્ત જરા યે વિચલિત થયું નહિ
એકાન્તમાં બેસી તે મનમાં જ બોલ્યો કે "જે પૂર્વે વય
પ્રમત્ત થઇ ઉત્તર વયમાં સાવધ થાય છે, તે વાદળાંથી મુક્ત
થયેલા ચંદ્ર માફક પ્રકાશે છે! જેનું પાપકર્મ કુશલ કર્મની ની
પૂરાઇ જાય છે, તે વાદળાંથી મુક્ત થયેલા ચંદ્ર પ્રમાણે પ્રક
છે! જે ભિક્ષુ તરુણ વયમાં બુદ્ધધર્મનો અભ્યાસ કરે છે,
વાદળાંથી મુક્ત થયેલા ચંદ્ર પ્રમાણે પ્રકાશે છે! મ્હારા
બુદ્ધ બુદ્ધના ધર્મનું શ્રવણ કરો; મ્હારા શત્રુઓ સુદ્ધાં
ધર્મનો અભ્યાસ કરો! મ્હારું નામ અહિંસક રાખવામાં આ
હતું, પણ તે નામ પ્રમાણે મ્હારી કરણી નહોતી! હું હરહ
હિંસા કરતો; પરંતુ આજ મ્હારું તે નામ સાર્થક થયું
... ની હિંસા કરતો હું."

અને ઉપાસિકા એ મધ્યમ ખેતર જેવાં છે; તેમને હું તે પછી ઉપદેશ કરું છું. પણ બીજા પંથના પરિવ્રાજક લોક વગેરે એ કનિષ્ઠ ખેતર જેવા છે! તેમને સુદ્ધાં હું ઉપદેશ કરું છું. કેમકે એકાદ બીજું વાક્ય તે સમજી જાય તો તેટલાથી યે તેમનું કલ્યાણ થઇ જાય!"

---

(૩૪)

પસેનદિ કોસલ રાજાને ઉપદેશ

(૬) મિતાહારથી થતા ફાયદા

પસેનદિરાજા ખૂબ જમતો હતો. એક દિવસ જમતાંની સાથે તે જેતવનવિહારમાં આવ્યો, અને બુદ્ધને નમસ્કાર કરી એક બાજુએ બેઠો. વધારે અન્ન ખાધેલું હોવાથી રાજાનો શ્વાસ જોરથી ચાલતો હતો. તે જોઈ બુદ્ધે નીચેની ગાથા કહી:—

मनुजस्स सदा सतीमतो
मत्तं जानतो लद्धभोजने
तनु तस्स भवन्ति वेदना
सणिकं जीरति आयु पालयं॥*

તે વખતે પસેનદિ પાસે સુદર્શન નામનો તરુણ મનુષ્ય હતો, તેને રાજાએ કહ્યું, "સુદર્શન' તું આ ગાથા મોઢે કરી મ્હારી ભોજનવેળાએ રોજ ભણ્યા કરજે; એને બદલે હું તને રોજ સો કાર્ષાપણ આપતો રહીશ."

સુદર્શને તે ગાથા મોઢે કરી, અને રાજાની આજ્ઞા પ્રમાણે રોજ ભોજનને સમયે તે તે ગાથા ભણ્યો. આથી રાજાના મન પર સારી અસર થઈ અને તેણે વધારે અન્ન

---

* જે સ્મૃતિમાન મનુષ્ય પોતાના ભોજનનું પ્રમાણ જાણે છે તેને (અજીર્ણની) વેદના થતી નથી. તે આયુષ્યનું પાલન કરતાં કરતાં ક્રમે ક્રમે વૃદ્ધ થાય છે.

ભદંત ! આ શાહુકારની પાસે કેટલી જમા સંપત્તિ છે એ શું કહું ? એંશી લાખ સોનાના સિક્કા જ નીકળ્યા. રૂપાની તો ગણતરી જ થાય નહિ ! પણ આ ગૃહસ્થનું જમણ એટલે કણકીનો ભાત અને આંબલીનું પાણી, એટલું જ હતું ! ખાદી સિવાય બીજું વસ્ત્ર તો ભિખારીએ કદી વાપર્યું જ નથી, અને તેનું વાહન એટલે એક ખોખલો રથ ! તે રથને પે છત્રી નહિ. તે માથે એક પર્ણછત્ર (તાડપત્રની છત્રી) ધરી તે બાવળિયા રથમાં બેસી ફરતો. ”

બુદ્ધે કહ્યું, “ મહારાજ ' કૃપણની દોલતની એ જ ગતિ થાય છે ! તે જીવતાં પોતાની જાતને સુખ દેતો નથી, પોતાનાં મા, બાપ, પુત્ર, પત્ની કે સગાં વહાલાંને સુખ દેતો નથી; તે શ્રમણબ્રાહ્મણને દાન કરતો નથી. એવી રીતે ભેગો કરેલો પૈસો છેવટ રાજા લોક લઇ જાય છે, ચોર લૂંટે છે કે તેના પ્રતિપક્ષી લોકો લઇ જાય છે ! અથવા અગ્નિ અને ઉદકથી તે ધનનો નાશ થાય છે. ગામથી દૂર જંગલમાં એક તળાવ હોય, અને તેમાંનું પાણી કોઇના ઉપયોગમાં ન આવવાથી સુકાઇ જાય, એવી જ સ્થિતિ કૃપણ મનુષ્યની દોલતની થાય છે!

“ પણ મહારાજ ! જે પોતાની દોલતનો સદ્વ્યય કરે છે, પોતાની જાતને, માબાપને, પત્નીપુત્રને અને સગાંવહાલાંને સુખ આપે છે, શ્રમણબ્રાહ્મણને દાન દે છે, તેની સંપત્તિનો આમ નાશ થતો નથી. ગામ પાસેના સુંદર તળાવનો જેમ લોકોને ઉપયોગ થાય છે, અને તે તળાવનું પાણી નકામું જતું નથી, લોકોના વાપરથી તે સ્વચ્છ રહે છે તેમજ આ ઉદાર મનુષ્યની સંપત્તિનો સદ્વિનિયોગ થવાથી તેનો નાશ થતો નથી.”

રાજા બોલ્યો, " ભંતે! મારું રાજ્ય વિસ્તૃત થયું છે; તેનો હું વિશાળ દૃષ્ટિએ [illegible] વધુ વિસ્તાર કરવા હું હાલમાં પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું."

બુદ્ધ બોલ્યા, " મહારાજ! પોતાના રાજ્યનો સર્વ પ્રકારે તું વિસ્તાર કરે છે એ ઠીક છે; પરંતુ ધારો કે કોઈક માણસ દોડતો આવી તને કહે કે ' મહારાજ ' ચારે દિશાથી મોટામોટા પર્વત તમારી પર ધસી આવે છે; તેમણે સર્વ પ્રાણીનો સંહાર કરવા માંડ્યો છે; આ વેળાએ તમારું જે કર્તવ્ય હોય તે તમે કરો. ' આવે વખતે તું શું કરીશ?"

રાજા બોલ્યો, ' ભદંત ' આવે પ્રસંગે મારું સૈન્ય શું ચાલનાર છે? સદાચરણ સિવાય બીજું હું શું કરી શકનાર છું? તે વેળાએ મારું પુણ્યાચરણ જ મને ઉપયોગી થશે."

બુદ્ધ બોલ્યા, " મહારાજ ' જરા અને મૃત્યુ એ મોટા પર્વત કરતાં પણ ભયંકર છે ' હાથી, ઘોડા, રથ, પાયદળ ઇત્યાદિ સર્વ સૈન્યથી જરા અને મૃત્યુનો પરાજય થાય એ શક્ય નથી. બ્રાહ્મણ કે ચાંડાળ જેવો ભેદ જરા અને મૃત્યુ જાણતા નથી; માટે સુજ્ઞ માણસે સાવધાનપણે સદ્ધર્મનું આચરણ કરવું. સદાચરણ કરનાર માણસની આ લોકમાં પ્રશંસા થાય છે અને પરલોકમાં તે સદ્ગતિ મેળવે છે!"

...સેવા કરી અને રાજાએ એનાં દર્શને અર્થે એવી સ્તુતિ:
...મ કરી. ધંધાઓએ સંબંધ બેધડુંઆની મહેરબાની કરી તેનાં
...દર્શને જવા માટે રાજ્યનું બધ ઘડતરનો પ્રબંધ કર્યો.
...સુએ નિર્વિઘ્ન નાટકઘરમાં દર્શને જવા રીતે રાજાને વિનંતી
...કરી. પરંતુ અલાદ્દીનુ આગાથી એકેએ કે ઉત્તર નહિં સૂઝ રહ્યો.

ઉસ્તાદ ફીમાટસ્ખાન નામનો પ્રસિદ્ધ વૈદ અનગઝલના
...દરબારમાં હતો. તે આ વેળાએ અલાદ્દીનુ પાસે બેઠો હતો.
અલાદ્દીનુએ તેને પૂછ્યું, "તમે ઉસ્તાદ! આ સંબંધિ
...તું કંઈ જ કહેશો નહીં કે શું?"

ઉસ્તાદ બોલ્યો. "મહારાજ! હાથમાં અલ્લાહ બુદ્ધ
...મારા આશ્રયમાં રહે છે. જો આપની મરજી હોય તો આપને
...તે બગાડનારા દર્શને ભરશું."

અલાદ્દીનુએ કહ્યું, "તો જરૂર હાથી તૈયાર કરાવું છું."

રાજાના હુકમ પ્રમાણે ઉસ્તાદે પુષ્કળ હાથી અને હાથણી
તૈયાર કરી, સર્વ તૈયારી કેવાની રાજાને ખબર આપી. રાજ
પ્રત્યેક હાથણી ઉપર અંબાડીઓમાંની એક એક રાણી બેસાડી
પોતે એક ઉત્તમ હાથી પર બેસી, અને સર્વ ઉસ્તાદે આપેલો
...રસ્તે ત્યાંથી ગુફા દર્શને ચાલ્યો.

અમારસ્થી પાસે આવતાં અલાદ્દીનુ અટકાવ્યો અને
ઉસ્તાદને કહે "સીમ ઉસ્તાદ! મને તું કહેતો તો
નથી ને? મારા જતાં હાથમાં આવતા મને આદિ
આવ્યો નથી ને? ... [illegible]

કરી શકનાર નથી.' આ પ્રમાણે, બેલટ્ઠપુત્તે આત્મવાદ સંબંધે પ્રશ્ન કરતાં તેણે પોતાનો વિક્ષેપ(અનિશ્ચય)વાદ કહ્યો.

"ભગવન્! આમાંનો એક પણ મ્હારા મનનું સમાધાન કરી શક્યો નહિ; પણ મ્હારા જેવા માણસે સમજવું કે' પણ તેમનું અપમાન કરવું યોગ્ય નથી, એમ વિચાર કરી આ આચાર્યો વિરુદ્ધ કાંઇ ના કહેતાં હું ચુપચાપ પાછો ફર્યો."

બુદ્ધ બોલ્યા: "મહારાજ! ત્યારે એકાદ દાસ પોતાના દાસત્વથી કંટાળી ભિક્ષુ થાય અને ત્યારે સાધુના વેશે, આવા મનુષ્યને તું પકડી લઇ નોકરનું કામ કરાવીશ કે?"

અજાતશત્રુ બોલ્યો, "ના, એવા મનુષ્યને હું મ્હારી સામે આસન આપીશ અને વસ્ત્ર અન્નની તેને ખામી પડે નહિ એવી વ્યવસ્થા કરીશ."

'તો પછી મહારાજ! શ્રામણ્યનું આ પ્રત્યક્ષ ફળ મળવું શક્ય નહિ કે?"

'ભગવન્! નિઃસંશય એ શ્રામણ્યનું પ્રત્યક્ષ ફળ ગણાવું જોઇએ.'

બુદ્ધ બોલ્યા. 'એકાદ દરિદ્રી મનુષ્ય પોતાની અલ્પ સંપત્તિનો ત્યાગ કરી ભિક્ષુ થશે અને ભિક્ષુને પાળવાના સર્વ નિયમો પાળશે, પેટપૂરતું અન્ન અને દેહાચ્છાદન પૂરતા વસ્ત્રથી તે સંતુષ્ટ રહેશે અને લોભ, ક્રોધ, આલસ્ય, ચંચળતા અને કુશંકા એ પાંચ આવરણોથી પોતાનું ચિત્ત મુક્ત કરી તે સાવધાનીથી વર્તશે જેમ એકાદ માણસ ઋણમાંથી મુક્ત થાય

પરિનિર્વાણ

મગધેશ્વરની નજરે વજ્જી નામના ક્ષત્રિયોનું રાજ્ય ખાલસ કર્યું. એમને જિતવાની પણ કરેલી. આ ક્ષત્રિય ગણરાજ્ય ગણતંત્ર શાસ્ત્રોના માર્ગ્યોની પદ્ધતિ પ્રમાણે ચાલતું હતું. અજાતશત્રુ વજ્જીઓ ઉપર ચઢી જવા માગતો. ભગવાન બુદ્ધ ત્યારે તે નગર પાસે રહેતા હતા. એક દિવસ રાજાએ પોતાના વસ્સકાર નામના બ્રાહ્મણ અમાત્યને કહ્યું કે, જાઓ બ્રાહ્મણ, 'તું બુદ્ધ પાસે જઈ એમ કહે કે ' મગધેશ્વર વજ્જીઓ ઉપર હુમલો કરવા ઇચ્છે છે ' અને તેના જવાબમાં ભગવાન જે કહે તે મને આવીને કહે.'

અજાતશત્રુની આજ્ઞા પ્રમાણે વસ્સકાર બ્રાહ્મણ ગૃધ્રકૂટ પર્વત પર બુદ્ધ રહેતા હતા ત્યાં ગયો, અને પોતાના રાજાનો સંદેશો બુદ્ધને કહ્યો. તે વખતે આનંદ બુદ્ધને પંખો નાખતા હતા. તેની તરફ વળી બુદ્ધ બોલ્યા, "આનંદ! આજકાલ વજ્જીઓ વારંવાર એકત્ર થઈ રાજકાર્યનો વિચાર કરે છે કે?"

"હા ભગવન્," આનંદે ઉત્તર આપ્યો.

"આનંદ, વજ્જીઓ જ્યારે એકત્ર થાય છે અને પાછા જ્યારે છૂટા પડે છે ત્યારે તેમનામાં એક સરખો નિશ્ચય હોય છે કે?"

"હા ભગવન્," એમ મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે.

"પોતાના કરેલા કાયદાનો* વજ્જીઓ ભંગ કરતા નથી ને? નવા કાયદાનો મનમાનતો ગમે તેવો અર્થ કરતા નથી ને? ને કાયદાને અનુસરી વર્તે છે કે?"

---

* વજ્જીઓના કાયદાના થોડા નમૂના મહાપરિનિબ્બાન સુત્તની અટ્ઠકથામાં મળે છે; પણ તે ઉપરથી સર્વ કાયદાનું બરાબર અનુમાન થઈ નથી.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

તેને શાન્તિથી મરણ આવતું નથી અને (૫) મરણ પછી તે દુર્ગતિને પામે છે.

"હે ગૃહસ્થો! સદાચારી મનુષ્યને તેના સદાચારથી પાંચ ફાયદા થાય છે. (૧) સદાચારથી તેમની ધનની વૃદ્ધિ થાય છે. (૨) લોકમાં તેમની કીર્તિ થાય છે; (૩) કોઈ પણ સભામાં તેમનું તેજ પડે છે; (૪) તેમને મરણ શાન્તિનું આવે છે, અને (૫) મરણ પછી તે સુગતિને પામે છે."

તે વખતે પાટલિગ્રામ પાસે પાટલિપુત્ર નામનું શહેર બંધાતું હતું. અજાતશત્રુએ સુનીધ અને વસ્સકાર એ બે અમાત્યોને એ કામ ઉપર રાખ્યા હતા. વજ્જીઓની ટોળીઓ મગધ દેશ પર હલ્લા કરે નહિ એ ઉદ્દેશથી ગંગાને કાંઠે આ નવીન શહેર બાંધવામાં આવતું હતું.

સુનીધ અને વસ્સકારને બુદ્ધ પાટલિગ્રામે આવ્યાના સમાચાર મળતાં જ તેમની પાસે જઈ એક નવીન આવસથમાં તેમને અને ભિક્ષુસંઘને આહાર માટે આમંત્રણ કર્યું. તે પ્રમાણે બુદ્ધ ભિક્ષુસંઘ સહ ત્યાં ગયા. સુનીધ અને વસ્સકારે પોતે જાતે સંઘને તૃપ્ત કર્યો પછી બુદ્ધે તે બેઉના દાનનું અનુમોદન કર્યું; અને તે પાટલિગ્રામથી કોટિગ્રામ જવા નીકળ્યા. જે નગરદ્વારમાંથી બુદ્ધ બહાર ગયા તે દ્વારનું સુનીધ અને વસ્સકારે "ગોતમદ્વાર" નામ રાખ્યું.

તે વખતે ગંગા પાણીથી ભર કાંઠે વહેતી હતી. બુદ્ધ ગંગાને કાંઠે આવી પહોંચે છે તો ત્યાં પાર જવાની ગડબડ થઈ રહી હતી. પાર ઉતરવાને કોઈ નૌકા શોધતા હતા, કો

નતાનાં બુદ્ધદર્શને આવી. તેણે બુદ્ધના દર્શન કરી તેમને બીજે દિવસે ભિક્ષુસંઘ સહ પોતાને ત્યાં ભોજનનું આમંત્રણ આપ્યું.

બુદ્ધ પોતાના પ્રદેશમાં આવ્યાના સમાચાર સાંભળી લિચ્છવી પણ બુદ્ધદર્શને નીકળ્યા. વાટમાં આમ્રપાલી તેમને મળી. તેમણે પૂછ્યું, " કેમ બહેન આમ્રપાલી! તું આજ ઉતાવળી ઉતાવળી ક્યાંથી આવે છે?"

" હે આર્યપુત્રો! મેં આવતી કાલે મ્હારે ઘેર બુદ્ધને અને ભિક્ષુસંઘને નિમંત્રણ દીધું છે. તેથી આવતી કાલની તૈયારી કરવા હું ઉતાવળી છું." આમ્રપાલીએ ઉત્તર આપ્યો.

લિચ્છવી બોલ્યા, " આમ્રપાલી! આવતી કાલે ત્હારે બદલે અમે જ બુદ્ધને ભોજન આપીશું, અને ત્હેં આપેલા આમંત્રણ બદલ ત્હને એક લાખ કાર્ષાપણ આપીએ છીએ.

" આર્યપુત્ર! તમે તો ત્હને આખી વૈશાલી આપો, તો યે હું બુદ્ધને અને ભિક્ષુસંઘને આપેલું આમંત્રણ પાછું લેનાર નથી " આમ્રપાલીએ ના કહી.

લિચ્છવી હારી પણ ઉત્તર ન આપતા બુદ્ધ પાસે ગયા. તેમને દૂરથી જોઈ બુદ્ધે ભિક્ષુઓને કહ્યું, " હે ભિક્ષુઓ! જેમણે તાવત્રિંશત દેવ જોયા ન હોય, તેમણે આ લિચ્છવી-સમુદાય જોઈ લેવો!"

લિચ્છવી રાજાએ બુદ્ધને મળી પોતાને ત્યાં બીજે દિવસ ભોજનાર્થે આવવાની વિનંતી કરી, પણ બુદ્ધ બોલ્યા, " લિચ્છવી! આ આવતી કાલે મ્હેં આમ્રપાલીનું આમંત્રણ સ્વીકાર્યું છે, તેથી તમારું આમંત્રણ સ્વીકારી શકતો નથી."

બુદ્ધે કહ્યું, " આનંદ, નિર્ગ્રન્થ [illegible] [illegible] ઉત્કૃષ્ટ [illegible] [illegible] [illegible] નથી [illegible] હતો, જેમ કે [illegible] [illegible] આનંદ [illegible] નિર્ગ્રન્થ [illegible] [illegible], [illegible] નિર્ગ્રન્થ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નિર્ગ્રન્થ [illegible] માટે [illegible] [illegible] આનંદ, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નિર્ગ્રન્થ [illegible] [illegible] [illegible] કોઈ [illegible] નહીં એટલે [illegible] [illegible] [illegible] નિર્ગ્રન્થને [illegible] નહીં આનંદ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નિરીશ્વરમતિની [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] આનંદ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ધર્મને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અને ધર્મને [illegible] આનંદ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે. તે [illegible] છે, તે ધર્મ [illegible] છે [illegible] અને તે જ ધર્મ [illegible] છે. "

[illegible] [illegible] [illegible] ભગવાન બુદ્ધ આયુષ્યમાન [illegible] [illegible] [illegible] ત્યારે તેમને કહ્યું, " ભગવાન્' હવે આપ પરિનિર્વાણ કરશો ' આનંદ આવે કહ્યું હતું કે નિગ્રંથ, નિર્ગ્રન્થી, ઉપાસક અને ઉપાસિકા એ સર્વને માટે, ધર્મ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નહિ પણ ભગવાન્, હવે [illegible]

---

૧. જુઓ પાન ૩૨૫

પરિનિર્વાણ થાય છે, એ બાબત તેને અત્યંત દુઃખ થયું ત્યારે બુદ્ધે તેને બોલાવી મંગાવી કહ્યું, " આનંદ ! આમ શોકાકુલ થઈશ નહિ. સર્વ પ્રિય વસ્તુઓથી આપણો વિયોગ થશે, એમ મેં અગાઉ કહ્યું નથી કે? જે વસ્તુ જન્મ પામે છે, તેનો નાશ થવા દેવો એ શક્ય છે કે ? આનંદ, તેં તથાગતની મૈત્રિક બુદ્ધિથી સેવા કરી છે, તું પુણ્યવાન છે; અને તું પ્રયત્ન કરીશ, તો તું જલદી જ અર્હત્ થઈશ."

આનંદ બોલ્યો, " ભગવન્ ! આ નાનકડા શહેરમાં આપનું પરિનિર્વાણ થાય એ મને ઠીક લાગતું નથી. ચંપા, રાજગૃહ, શ્રાવસ્તિ, સાકેત, કૌશાંબી અને વારાણસી આ મોટાં શહેરોમાંથી એકાદ શહેરમાં તથાગતનું પરિનિર્વાણ થાય, એવી મારી ઇચ્છા છે."

બુદ્ધે કહ્યું, " આનંદ ! આ નાનું શહેર છે એમ તારાથી ના કહેવાય. કેમ કે આવાં નાનાં શહેરમાં ઘણાંના થાય છે. તો પણ પૂર્વે એક કાળે સુદર્શન નામના પ્રખ્યાત રાજાની આ રાજધાની હતી. તે વેળાએ આને કુશાવતી કહેતા અને તેને દેશોની રાજધાનીમાં ઉત્તમ ગણતી.

" આનંદ ! હવે તું કુસિનારા શહેરમાં જઈ મલ્લોને કહે કે તથાગત આજ રાત્રિના રાજધાનીની પાછલા પહોરમાં પરિનિર્વાણ પામનાર છે; અને તેમના છેવટનાં દર્શન કરવાની તમારી ઇચ્છા હોય તો ચાલો. પાછળથી અમને આ સમાચાર મળ્યા નહિ, એ બાબત પશ્ચાત્તાપ કરશો નહિ."

તે વેળાએ કુસિનારામાંના મલ્લ કેટલાક કામસર પોતાના સંથાગારમાં ભેગા થયા હતા. આનંદે તેમને બુદ્ધનો સંદેશો

અનુરુદ્ધ બોલ્યો, ' આ શાન્તચિત્ત મુનિના આશ્વાસ પ્રશ્વાસની જે ખબર પડી નહિ ' અત્યંત ધીરજથી તેણે સર્વ વેદના સહન કરી, અને લગાર પણ ડગમગ્યા સિવાય તે નિર્વાણ પામ્યા ' તેલ ખૂટવાથી જેમ મશાલ આપોઆપ હોલવાય છે, તેમ આનું ચિત્ત એને એ જ ઠેકાણે વિમુક્ત થયું.

આનંદ બોલ્યો. " સર્વગુણસંપન્ન સંબુદ્ધનું પરિનિર્વાણ થતાંની સાથે જ મારાં અંગ પર કાંટા ઉભા થયા ' હું ગભરાઈ ગયો. "

જે ભિક્ષુ હજુ સુધી અર્હત્પદને પહોંચ્યા ન હતા. તે બુદ્ધના પરિનિર્વાણ પછી શોકાતુર થઈ ગયા, પણ જે અર્હત્પદને પામ્યા હતા તેમણે, સર્વ સંસ્કાર અનિત્ય છે, તેમનો સમાગમ કાયમ રહેવો શક્ય નથી, એવો વિચાર કરીને બુદ્ધનો વિયોગ ભારે વિવેકપૂર્વક સહન કર્યો. શોકનિમગ્ન થયેલા ભિક્ષુઓને અનુરુદ્ધે કહ્યું, " હે બંધુઓ ' શોક કરશો નહિ, અને રડશો નહિ. સર્વ પ્રિય વસ્તુનો આપણને વિયોગ થનાર છે. એ વાત ભગવતે આપણને પૂર્વે જ કહી નથી કે ?"

તે રાત્રિનો અવશિષ્ટ (બાકી રહેલો) ભાગ અનુરુદ્ધે અને આનંદે ભિક્ષુઓને ધર્મોપદેશ કરવામાં ગાળ્યો.

બીજે દિવસે મલ્લોને ભગવાન બુદ્ધના પરિનિર્વાણની ખબર આપવામાં આવી. તેમણે ગંધમાલાદિકથી બુદ્ધના શરીરની પૂજા કરીને ચક્રવર્તી રાજાના શરીરની જેમ બુદ્ધના શરીરનું ગૌરવ કર્યું. આ પ્રમાણે સાત દિવસ સુધી ભારે ઉત્સવ કરીને કુસિનારાની પૂર્વે તેમણે ચંદનકાષ્ઠની એક મોટી ચિતા રચી, અને બુદ્ધનું શરીર નવીન વસ્ત્રો વડે વીંટાળી તેઓની

અનુરુદ્ધ બોલ્યો, "આ શાંતચિત્ત મુનિના આશ્વાસ પ્રશ્વાસની પણ ખબર પડી નહિ! અત્યંત ધીરજથી તેમણે સર્વ વેદના સહન કરી, અને લગાર પણ ડગમગ્યા સિવાય તે નિર્વાણ પામ્યા! તેલ ખૂટવાથી જેમ મશાલ આપોઆપ હોલવાય છે, તેમ આનું ચિત્ત એને એ જ ઠેકાણે વિમુક્ત થયું."

આનંદ બોલ્યો. "સર્વગુણસંપન્ન સંબુદ્ધનું પરિનિર્વાણ થવાની સાથે જ મ્હારાં અંગ પર કાંટા ઉભા થયા! હું ગભરાઈ ગયો!"

જે ભિક્ષુ હજુ સુધી અર્હત્પદને પહોંચ્યા ન હતા, તે બુદ્ધના પરિનિર્વાણ પછી શોકાકુલ થઈ ગયા, પણ જે અર્હત્પદને પામ્યા હતા તેમણે, સર્વ સંસ્કાર અનિત્ય છે, તેમનો સમાગમ કાયમ રહેવો શક્ય નથી, એવો વિચાર કરીને બુદ્ધનો વિયોગ બહુ વિવેકપૂર્વક સહન કર્યો. શોકનિમગ્ન થયેલા ભિક્ષુઓને અનુરુદ્ધે કહ્યું, 'હે બંધુઓ! શોક કરશો નહિ, અને રડશો નહિ. સર્વ પ્રિય વસ્તુનો આપણને વિયોગ થનાર છે, એ વાત ભગવાને આપણને પૂર્વે જ કહી નથી કે?"

તે રાત્રિનો અવશિષ્ટ (બાકી રહેલો) ભાગ અનુરુદ્ધે અને આનંદે ભિક્ષુઓને ધર્મોપદેશ કરવામાં ગાળ્યો.

બીજે દિવસે મલ્લોને ભગવાન બુદ્ધના પરિનિર્વાણની ખબર આપવામાં આવી. તેમણે ગંધમાલ્યાદિકથી બુદ્ધના શરીરની પૂજા કરીને ચક્રવર્તી રાજાના શરીરની જેમ બુદ્ધના શરીરનું ગૌરવ કર્યું. આ પ્રમાણે સાત દિવસ સુધી બહુ ઉત્સવ કરીને કુસિનારાની પૂર્વે તેમણે ચંદનકાષ્ઠની એક મોટી ચિતા રચી, અને બુદ્ધનું શરીર નવીન વસ્ત્રો વડે વીંટાળી તેલની

યોદ્ધાઓ; જ્યુ મલ્લોએ તેમને હિસ્સો આપવા ના પાડી. આથી દ્રોણ નામના એક વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણે કુસિનારાના મલ્લોને કહ્યું, "હે મહાજનો ! હું કહું છું તે ઉપર જરા ધ્યાન આપો. આપણા બુદ્ધ ક્ષમાવાદી હતા; તે મહાપુરુષના શરીરા-વશેષના હિસ્સા માટે ટંટા કરતાં એવું અયોગ્ય ગણાય. તેથી સર્વેએ એક મતે આઠ ભાગ કરવા એ ઠીક છે. સર્વ દિશામાં બુદ્ધના સ્તૂપ થાય એ યોગ્ય છે. કેમકે, ઘણા લોકોનો બુદ્ધ પ્રતિ ભક્તિભાવ છે !"

પછી તે બ્રાહ્મણે સૌનું સમાધાન કરી [illegible] અસ્થિના સરખા આઠ ભાગ કર્યા. તે તે દરેકને આપ્યા ને બોલ્યો, "હવે આ જે ઘડો રહ્યો છે, તે [illegible] આપો. બુદ્ધના સ્મારક માટે હું આ ઘડા ઉપર એક સ્તૂપ બાંધનાર છું."

તે સઘળાએ તે ઘડો ઘણા આનંદથી [illegible] આપ્યો. એટલામાં પિપ્પલિવનમાંના મૌર્યો [illegible] અસ્થિનો ભાગ માગવા માટે કુસિનારામાં આવ્યા [illegible] હવે ભાગ મળવો અશક્ય હોવાથી, બુદ્ધની ચિતાના [illegible] તે [illegible] સ્વાધીન કરવામાં આવ્યા. [illegible] હિસ્સા પર રાજગૃહમાં એક સ્તૂપ [illegible] વૈશાલીમાં, શાક્યોએ કપિલવસ્તુમાં, [illegible] કોલિયોએ રામગામમાં, વેઠદીપના બ્રાહ્મણે [illegible] મલ્લોએ પાવામાં અને કુસિનારામાં [illegible] સ્તૂપો બાંધ્યા. દ્રોણ બ્રાહ્મણે [illegible] બાંધ્યો, અને પિપ્પલિવનના મૌર્યો [illegible]

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ તરફથી પ્રકટ થયેલાં પુસ્તકો

પ્રમાણશાસ્ત્રપ્રવેશિકા લેખકઃ શ્રી રામનારાયણ પાઠક	૨-૦-૦
પૂર્વરંગ (આર્યાવર્તનું દર્શન) લેખકઃ કાલેલકર અને પરીખ	૧-૦-૦
ઐતિહાસિક વાર્તામાળા (મોગલવંશ) લેખકઃ નાનુપ્રસાદ નંદલાલ મોદી	૦-૧૨-૦
સંપત્તિશાસ્ત્ર ભાગ ૧ શ્રી ગાઈડના પુસ્તક પરથી અનુવાદ	૦-૩-૦
" ભાગ ૨ "	૦-૮-૦
" ભાગ ૩-૪ "	૧-૪-૦
गणित की परिभाषा લેખક શ્રી. હરિહર ભટ્ટ	૦-૪-૦
સ્વતંત્ર બાલશિક્ષણ (ડૉ. મૉન્ટેસોરી) શ્રી. ગિરિજાશંકર બધેકા	૦-૩-૦
બાળવાર્તાઓ (શ્રી. ગિરિજાશંકર બધેકાનું ભાષણ)	૦-૩-૦
ચણીબોર (બાળકવિતાનો સંગ્રહ, બીજી આવૃત્તિ) સંપાદક શ્રી. જુગતરામ દવે	૦-૫-૦
રાયણ (ચણીબોરથી આગળનો કવિતાસંગ્રહ) સંપાદક શ્રી. જુગતરામ દવે	૦-૮-૦
આણલખાણી-નાની (બાળપોથી-બીજી આવૃત્તિ) સંયોજક શ્રી. ગિરિજાશંકર બધેકા	૦-૧-૬
આણલખાણી-મોટી (બાળપોથી) સંયોજક શ્રી. ગિરિજાશંકર બધેકા	૦-૩-૦